

การเสริมสร้างและพัฒนาระบบการผลิตข้าวไทย
ด้วยระบบเกษตรแบ่งปันเพื่อรายได้ที่ยั่งยืน และ
เพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันในเวทีโลก

โดย

นายสมเกียรติ มรรคยาธร
ประธานเจ้าหน้าที่บริหารและกรรมการผู้จัดการใหญ่
บริษัท ปทุมไรซ์มิล แอนด์ แกรนารี จำกัด (มหาชน)

นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
หลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๖๒
ประจำปีการศึกษา พุทธศักราช ๒๕๖๒ – ๒๕๖๓

หนังสือรับรอง

วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ได้อนุมัติให้เอกสารวิจัยส่วนบุคคล เรื่อง “ การเสริมสร้างและพัฒนาระบบการผลิตข้าวไทยด้วยระบบเกษตรแบ่งปัน เพื่อรายได้ที่ยั่งยืนและเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันในเวทีโลก ” ลักษณะวิชา การเศรษฐกิจ ของ นายสมเกียรติ มรรคยาธร เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๖๒ ประจำปีการศึกษา พุทธศักราช ๒๕๖๒ – ๒๕๖๓

พลโท

(พิสิทธิ์ ปฐมเอม)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร
สถาบันวิชาการป้องกันประเทศ

บทคัดย่อ

เรื่อง การเสริมสร้างและพัฒนาระบบการผลิตข้าวไทยด้วยระบบเกษตร
แบ่งปันเพื่อรายได้ที่ยั่งยืนและเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันในเวทีโลก

ลักษณะวิชา เศรษฐกิจ

ผู้วิจัย นายสมเกียรติ มรรคยาธร **เลขประจำตัว** ๙๑๑๐ **หลักสูตร** วปอ.๖๒

การศึกษาเรื่องการสร้างเสริมและพัฒนาระบบการผลิตข้าวไทยด้วยระบบแบ่งปันเพื่อเพิ่มรายได้ที่ยั่งยืนและเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันในเวทีโลก มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทย เพื่อเสนอแนะแนวทางและพัฒนารูปแบบในการเพิ่มประสิทธิภาพการเพาะปลูกข้าวโดยอาศัยกลไกความร่วมมือภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างรายได้ที่ยั่งยืน การศึกษานี้ได้ประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดว่าการดำรงชีวิต (Livelihood Approach) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์การใช้ทุนที่สำคัญ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน ทุนกายภาพ และทุนทางสังคม ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา พื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี และเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษในการดำรงชีวิต และปรับตัวให้เข้ากับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งระบุแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยอาศัยความร่วมมือภาครัฐและเอกชน

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ทุนในพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างส่งผลโดยตรงต่อวิธีการผลิต และการยอมรับเทคโนโลยี รวมถึงการส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ ผลจากการศึกษายังได้เน้นย้ำถึงตัวแบบของการส่งเสริมการเกษตรซึ่งมีความหลากหลาย รวมทั้งบทบาทของภาคเอกชนในการเข้าไปมีส่วนในการส่งเสริมการเกษตร ดังนั้น การส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่เคยทำให้เกษตรกรไทยสามารถแข่งขันได้ต้องมีการปรับเปลี่ยน มีความหลากหลาย และเปิดกว้างเพื่อให้ทุกภาคส่วนสามารถมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเกษตรเพื่อพัฒนาเกษตรกรไทยให้ยังคงมีขีดความสามารถในการแข่งขันได้ โดยลักษณะของการส่งเสริมการเกษตรนั้นจะต้องสามารถลดความเหลื่อมล้ำ เพิ่มความสามารถในการแข่งขัน และสามารถเพิ่มประสิทธิภาพภาครัฐได้

ABSTRACT

Title	Enhancing and Developing Ricing Production through sharing system to Increase Sustainable Incomes and Competitiveness in Global Market		
Field	Economics		
Name	Mr. Somkiat Makcayathorn	Course NDC	Class 62

The study entitled “Enhancing and Developing Ricing Production through sharing system to Increase Sustainable Incomes and Competitiveness in Global Market” is to understand and analyze problems inflict Thai farmers capacities. Likewise, it attempts to propose the novel means and development models to enhance efficiency in rice production through public-private collaboration to generate sustainable incomes. The study applies the livelihood approach which analyzes eminent capitals namely human, natural, financial, physical and social capitals of farmers in 2 areas including Suphanburee and Sri Saket to earn their livings and adapt to stresses and shocks as well as identifying a feasible approach to enhance farmers’ capacities provided through public-private collaboration.

The result of this study illustrates that capitals available in different areas determines farmers’ mode of production, technology adoption and extension. It also underlines the diverse model of agricultural extension as well as highlighting roles of the private sector in the extension. As a result, the model of agricultural extension of the private sector which, once, used to be an important mechanism in keeping Thai agriculture competitive needs to be adjusted. It needs to gear toward ways attempting to reduce inequality, increase competitiveness and effectiveness of public sector.

คำนำ

โครงการวิจัย “การเสริมสร้างและพัฒนาระบบการผลิตข้าวไทยด้วยระบบเกษตรแบ่งปัน เพื่อรายได้ที่ยั่งยืน และเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันในเวทีโลก” มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทย ตลอดจนเสนอแนะแนวทางในการเพิ่มประสิทธิภาพการเพาะปลูกข้าวโดยอาศัยกลไกความร่วมมือภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างรายได้ที่ยั่งยืน โดยได้ประยุกต์ใช้กรอบแนวคิดที่ว่าด้วยการดำรงชีวิต (Livelihood Approach) ซึ่งเป็นการวิเคราะห์การใช้ทุนที่สำคัญ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนธรรมชาติ ทุนการเงิน ทุนกายภาพ และทุนทางสังคม ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ศึกษา (สุพรรณบุรี และศรีสะเกษ) ในการดำรงชีวิต และปรับตัวให้เข้ากับวิกฤตการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งระบุแนวทางในการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยอาศัยความร่วมมือภาครัฐและเอกชน

ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ต่อทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคการเกษตรของประเทศไทย ให้เกิดความยั่งยืนและเพิ่มขีดความสามารถการแข่งขันในเวทีโลก อันจะนำมาซึ่งความมั่งคั่งอย่างยั่งยืนของประเทศต่อไป

(นายสมเกียรติ มรรคยาธร)

นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

หลักสูตร วปอ. รุ่นที่ ๖๒

ผู้วิจัย

กิตติกรรมประกาศ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยอยากแสดงความขอบคุณต่อผู้ที่สนับสนุนให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าเรียนเป็นนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๖๒ (วปอ.๖๒) ทั้งทางตรงและทางอ้อม ขอขอบคุณเพื่อนร่วมรุ่นทุก ๆ ท่านที่ช่วยส่งเสริมให้ผู้วิจัยมีกำลังใจและมีพลังในการทำวิจัยนี้ได้สำเร็จ รวมทั้งมิตรภาพที่มีให้กันของเพื่อนร่วมรุ่นทุกคน ขอขอบคุณสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (ก.พ.ร.) และทีมงานนักบริหารการเปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่ รุ่นที่ ๑๒ พร้อมทีมงาน บมจ. ปทุมโรสมิล แอนด์ แกรนารี ที่มีส่วนช่วยในการจัดทำเอกสารวิจัย และสุดท้าย ขอขอบคุณครอบครัวที่ได้ให้กำลังใจและให้โอกาสผู้วิจัยได้เข้าเรียนเป็นนักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๖๒

(นายสมเกียรติ มรรคยาธร)

นักศึกษาวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร

หลักสูตร วปอ. รุ่นที่ ๖๒

ผู้วิจัย

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อ	ก
Abstract	ข
คำนำ	ค
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญแผนภาพ	ซ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
วัตถุประสงค์ของงานวิจัย	๘
ขอบเขตของการวิจัย	๙
วิธีดำเนินการวิจัย	๘
ประโยชน์ที่รับจากการวิจัย	๙
บทที่ ๒ การทบทวนวรรณกรรม การวิเคราะห์ปัญหา และอุปสรรคที่พบของ	
เกษตรกรไทยในการผลิตข้าว	๑๐
สถานการณ์และข้อท้าทายของเกษตรกรไทย	๑๐
เกษตรกรผู้ปลูกข้าวและห่วงโซ่คุณค่า	๑๒
การดำรงชีวิตของเกษตรกรผ่านการใช้ทุน	๑๔
เกษตรกรพันธสัญญากับการบริหารจัดการสินค้าการเกษตร	๑๘
บทบาทของเทคโนโลยีสำหรับการทำเกษตร	๒๐
นโยบายภาครัฐในการส่งเสริมเกษตรกรและข้อท้าทาย	๒๑
ความร่วมมือภาครัฐเอกชน	๒๓
กรอบแนวคิดของการวิจัย	๒๔
สรุป	๒๕
บทที่ ๓ ระเบียบวิธีวิจัย	๒๖
ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง	๒๖
พื้นที่การศึกษา	๒๘

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
วิธีการศึกษา	๒๘
การวิเคราะห์ข้อมูล	๓๔
สรุป	๓๕
บทที่ ๔ ผลการศึกษา	๓๖
ข้อมูลของเกษตรกรให้ผู้ข้อมูล	๓๖
ทุนของเกษตรกรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต	๔๑
ห่วงโซ่คุณค่าของเกษตรกรในพื้นที่	๕๒
ภัยพิบัติซึ่งกระทบการปลูกข้าวและการรับมือของเกษตรกร	๖๑
การส่งเสริมภาครัฐและเอกชนและข้อท้าทาย	๖๓
สรุป	๗๐
บทที่ ๕ สรุปและข้อเสนอแนะ	๗๑
สรุป	๗๑
ข้อเสนอแนะ	๘๓
บรรณานุกรม	๘๕
ประวัติย่อผู้วิจัย	๑๐๑

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๓-๑ การเสนอข้อพิจารณาการกำหนดจำนวนตัวอย่างเพื่อความเหมาะสม	๒๗
๓-๒ ข้อมูลผู้ให้ข้อมูลสำหรับการศึกษาเชิงคุณภาพ	๓๐
๓-๓ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนภาคเอกชน	๓๑
๓-๔ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนภาครัฐ	๓๒
๓-๕ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนเกษตรกร	๓๓
๔-๑ ข้อมูลของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลจังหวัดสุพรรณบุรี	๓๗
๔-๒ ข้อมูลของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลจังหวัดศรีสะเกษ	๓๙
๔-๓ ข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรในภาพรวม	๔๐
๔-๔ ลักษณะการถือครองที่ดินจังหวัดสุพรรณบุรี	๔๒
๔-๕ ลักษณะการถือครองที่ดินจังหวัดศรีสะเกษ	๔๒
๔-๖ สัดส่วนการการเพาะปลูกข้าวนาปีต่อข้าวนาปรังเปรียบเทียบภาพรวมทั้งประเทศ	๔๔
๔-๗ ผลการศึกษารายได้นอกภาคการเกษตร	๔๕
๔-๘ ต้นทุนเมล็ดพันธุ์ที่ใช้เมื่อเปรียบเทียบระหว่างนาหยอดและนาหว่าน	๔๘
๔-๙ สถานะการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อ	๕๔
๔-๑๐ สินเชื่อที่ไม่เป็นต้นทุนในพื้นที่ศึกษา	๕๕
๔-๑๑ การเข้าถึงปัจจัยการผลิตของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี	๕๕
๔-๑๒ การเข้าถึงปัจจัยการผลิตของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ	๕๖
๔-๑๓ อัตราค่าบริการในการจ้างเกษตรกรในแต่ละขั้นตอน	๖๐
๔-๑๔ การส่งเสริมจากภาครัฐในพื้นที่สุพรรณบุรี	๖๔
๔-๑๕ การส่งเสริมจากภาครัฐในพื้นที่สุพรรณบุรี	๖๖
๔-๑๖ สมาชิกของบริษัทไร่องานในแต่ละจังหวัด	๖๙
๔-๑๗ การส่งเสริมของบริษัทไร่องานต่อสมาชิก	๖๙
๔-๑๘ ราคาค่าบริการสำหรับปัจจัยการผลิตสำหรับสมาชิกบริษัทไร่องาน	๗๐
๕-๑ เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่สำหรับการดำเนินการตามหลักการ FamFarm	๘๐
๕-๒ ขั้นตอนการผลิตและปัจจัยที่จำเป็นในแต่ละกระบวนการ	๘๓

สารบัญแผนภาพ

แผนภาพที่	หน้า
๑-๑ การเปรียบเทียบแนวโน้มจำนวนเกษตรกรและจำนวนแปลง	๒
๑-๒ ภาพรวมการเพาะปลูกพืชสำคัญและประเภทข้าวที่เพาะปลูกในแต่ละพื้นที่	๒
๑-๓ มูลค่าการส่งออกข้าวของประเทศผู้ผลิตข้าวที่สำคัญของโลก ปี พ.ศ. ๒๕๖๓	๓
๑-๔ คู่ค้านำเข้าข้าวที่สำคัญของประเทศไทย ปี พ.ศ. ๒๕๖๒	๔
๑-๕ ผังความเชื่อมโยงยุทธศาสตร์แต่ละระดับ	๕
๑-๖ ราคาข้าวเปลือก และผลผลิตข้าวของพื้นที่ต่าง ๆ	๗
๒-๑ ห่วงโซ่คุณค่าการผลิตข้าวโดยทั่วไป	๑๒
๒-๒ ทุนต่าง ๆ ตามกรอบคิด Livelihood	๑๕
๒-๓ A Framework for Micro Policy Analysis of Rural Livelihoods	๑๗
๒-๔ กรอบแนวคิดของการวิจัย	๒๔
๓-๑ ลักษณะการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และผลลัพธ์ของการดำเนินการศึกษา	๓๕
๔-๑ การใช้พื้นที่ในจังหวัดสุพรรณบุรี และ พืชเศรษฐกิจสำคัญจังหวัดสุพรรณบุรี	๓๗
๔-๒ แผนที่สภาพการใช้ที่ดิน จังหวัดศรีสะเกษ ปี พ.ศ. ๒๕๖๒	๓๙
๔-๓ พื้นที่ชลประทานจังหวัดสุพรรณบุรีและพื้นที่ปลูกข้าวจังหวัดสุพรรณบุรี	๔๓
๔-๔ พื้นที่ชลประทานจังหวัดศรีสะเกษ และพื้นที่ปลูกข้าวจังหวัดศรีสะเกษ	๔๔
๔-๕ การเทียบเคียงลักษณะของทุนทั้ง ๕ ด้านของจังหวัดศรีสะเกษ และสุพรรณบุรี	๕๑
๔-๖ ห่วงโซ่อุปทานข้าวและผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่	๕๒
๔-๗ ห่วงโซ่อุปทานในส่วนต้นน้ำของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว	๕๓
๔-๘ สัดส่วนของเกษตรกรผู้ได้รับรองมาตรฐาน GAP และ Organic	๕๗
๔-๙ ห่วงโซ่อุปทานพื้นที่กลางน้ำ	๖๐
๔-๑๐ ระดับน้ำในเขื่อนเปรียบเทียบ ๓ ช่วงเวลา	๖๒
๕-๑ ตัวอย่างผลกระทบจากความแตกต่างของทุนในพื้นที่ต่อกระบวนการผลิตข้าว	๗๑
๕-๒ การเชื่อมโยงห่วงโซ่อุปทานที่คาดหวัง	๗๔
๕-๓ ลักษณะของเกษตรกรเมื่อเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของภาครัฐและภาคเอกชน	๗๕
๕-๔ การวิเคราะห์บทบาทของการส่งเสริมการเกษตร	๗๖
๕-๕ ตราสัญลักษณ์ตัวแบบการส่งเสริมเกษตร “Fam Farm”	๗๗
๕-๖ นิยามของ “Fam Farm”	๗๙
๕-๗ กรอบคิด 4Ds model	๘๒
๕-๘ การประเมินประสิทธิภาพและแนวทางส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐที่ผ่านมา	๘๘
๕-๙ แนวทางการส่งเสริมภายใต้แนวคิด Famfarm	๘๙
๕-๑๐ ขั้นตอนการดำเนินงาน FamFarm โดยสังเขป	๙๑

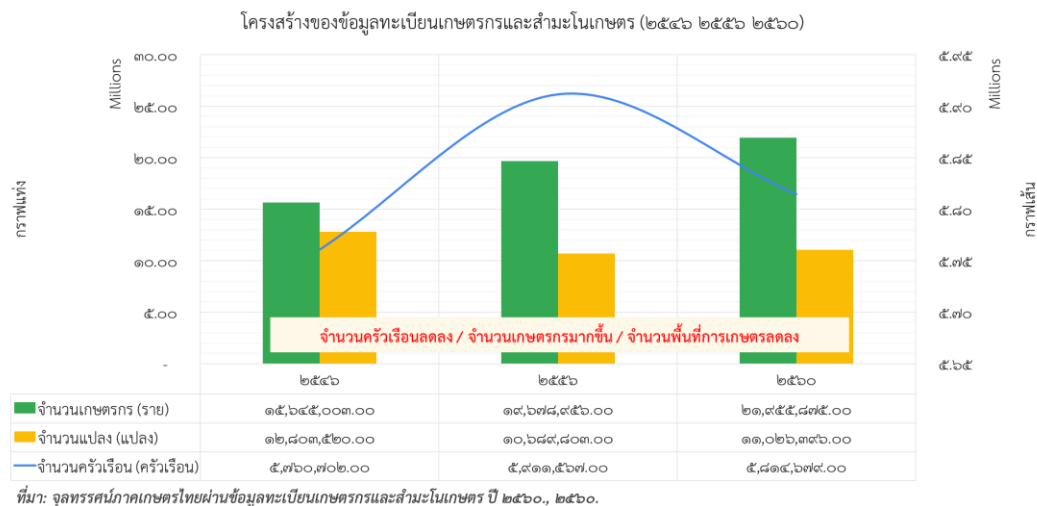
บทที่ ๑

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

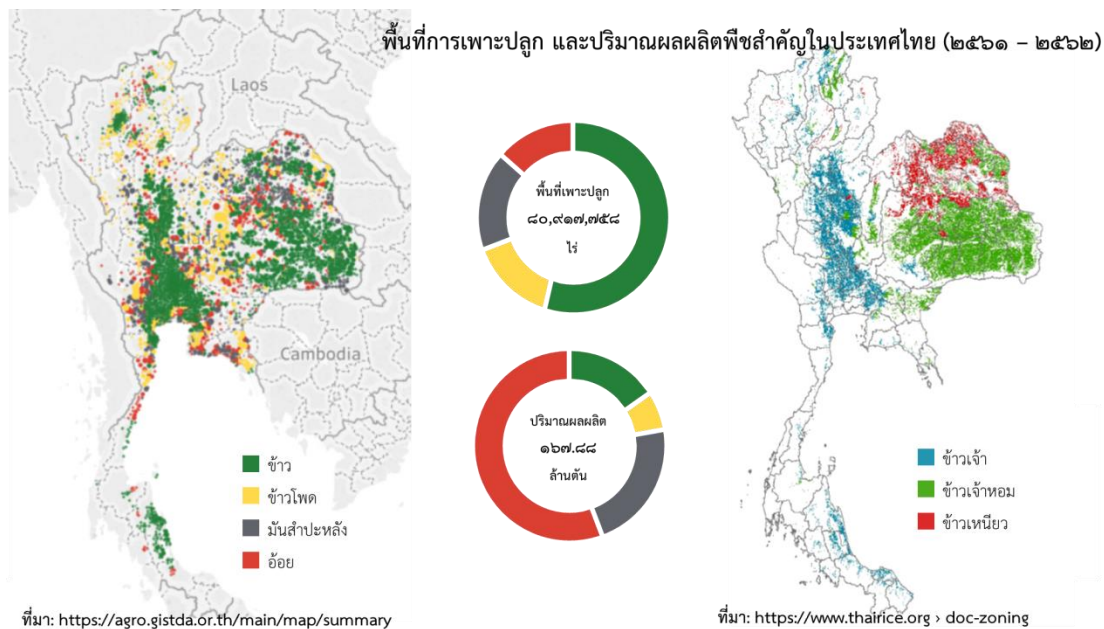
ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม เกษตรกรรมสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนไทย และสังคมไทยมาโดยตลอด ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (แผนภาพที่ ๑-๑) อีกทั้งมีความพร้อมทั้งสภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ ภูมิประเทศทางตอนเหนือส่วนใหญ่เป็นทิวเขาภูเขา ที่ราบสูง และแอ่งแผ่นดินระหว่างเขา เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำลำธารหลายสายไหลไปทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือลงสู่แม่น้ำโขงและไหลลงภาคกลาง พื้นที่ภาคกลางเป็นที่ราบดินตะกอนที่หนาแน่นและกว้างขวางที่สุด ดินมีความอุดมสมบูรณ์ เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญ ประเทศไทยจึงเหมาะกับการเพาะปลูกพืชหลากหลายชนิด โดยประเทศไทยมีพื้นที่เกษตรกรรมกว่า ๑๔๙ ล้านไร่จากพื้นที่ของประเทศทั้งหมดกว่า ๓๒๑ ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ ๓๓ ของพื้นที่ทั้งหมด (แผนภาพที่ ๑-๒) มีประชากรประกอบอาชีพในภาคการเกษตรมากกว่า ๑๕ ล้านคน (โสภณศรี จันทรัตน์และคณะ, ๒๕๖๑) นอกจากนี้เกษตรกรรมยังมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจไทยมายาวนานเช่นกัน เพราะเป็นรากฐานของเศรษฐกิจ ก่อให้เกิดอาชีพ เกิดการสร้างงาน และสร้างรายได้ให้กับคนในสังคมและประเทศ นอกจากเกษตรกรรมจะสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนแล้วเกษตรกรรมยังเป็นภาคที่สร้างผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (Gross Domestic Product: GDP) ให้แก่ประเทศอีกด้วย โดยสร้างรายได้คิดเป็นร้อยละ ๑๐ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ แสดงให้เห็นว่าประเทศไทยมีความเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมนับตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน ตลอดจนในอนาคต จนสามารถกล่าวได้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม (ศิริพรรณ สุทธิพันธ์, ๒๕๖๑)

แผนภาพที่ ๑-๑ การเปรียบเทียบแนวโน้มจำนวนเกษตรกรและจำนวนแปลงจากการทำสำมะโนเกษตรกร

พื้นที่การทำเกษตรของเกษตรกรต่อราย น่าจะมีแนวโน้มลดลง (ราว ๕๐% ของเกษตรกรมีที่ดิน < ๑๐ ไร่)

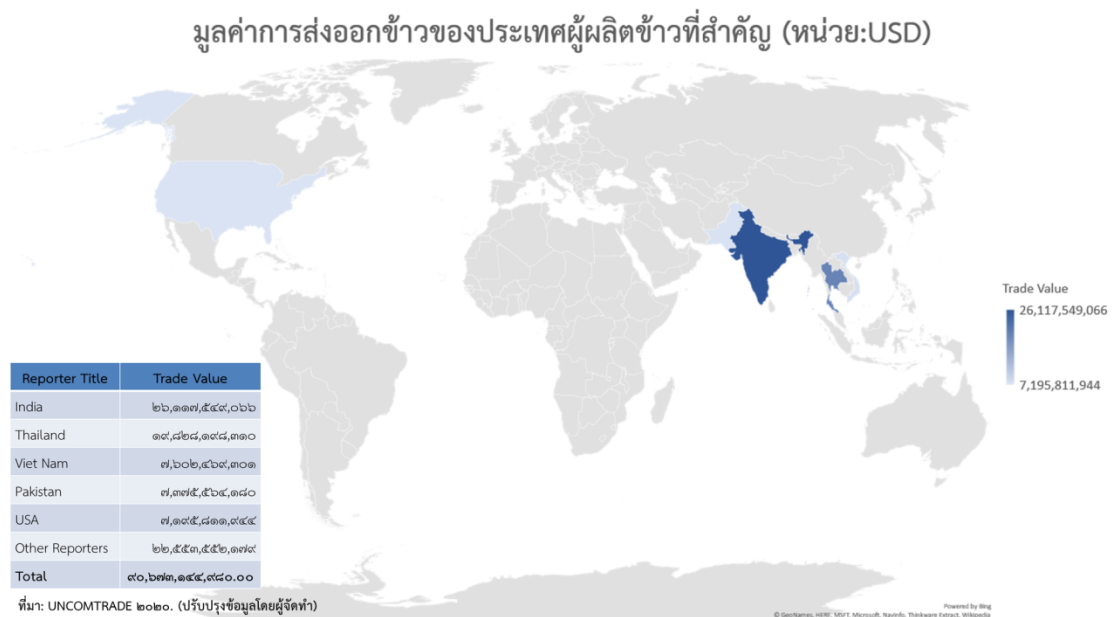
แผนภาพที่ ๑-๒ ภาพรวมการเพาะปลูกพืชสำคัญ และประเภทข้าวที่เพาะปลูกในแต่ละพื้นที่

ข้าวเป็นพืชเศรษฐกิจและวัฒนธรรมการบริโภคของประเทศไทยเนื่องจากประเทศไทยบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักคนไทยมีการบริโภคข้าวภายในประเทศมากกว่า ๑๐ ล้านตันต่อปี และส่งออกข้าวไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกมากกว่า ๑๑ ล้านตันต่อปี โดยมีแหล่งเพาะปลูกสำคัญในภาค

ตะวันออกเฉียงเหนือ (เขตทุ่งกุลาร้องไห้) และมีพื้นที่เพาะปลูกครอบคลุมกว่า ๕๙ ล้านไร่ทั่วประเทศ โดยมีแหล่งผลิตสำคัญ คือ จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ นครราชสีมา อุบลราชธานี ร้อยเอ็ด รองลงมาคือภาคเหนือเนื่องจากสภาพดินฟ้าอากาศและพื้นที่เพาะปลูกของทั้งสองภาคคล้ายคลึงกัน เหมาะแก่การเจริญเติบโตของข้าวหอมมะลิ ข้าวหอมมะลิที่นิยมปลูกและบริโภคกันอย่างแพร่หลายคือ พันธุ์ ขาวดอกมะลิ ๑๐๕ และ พันธุ์ กข.๑๕

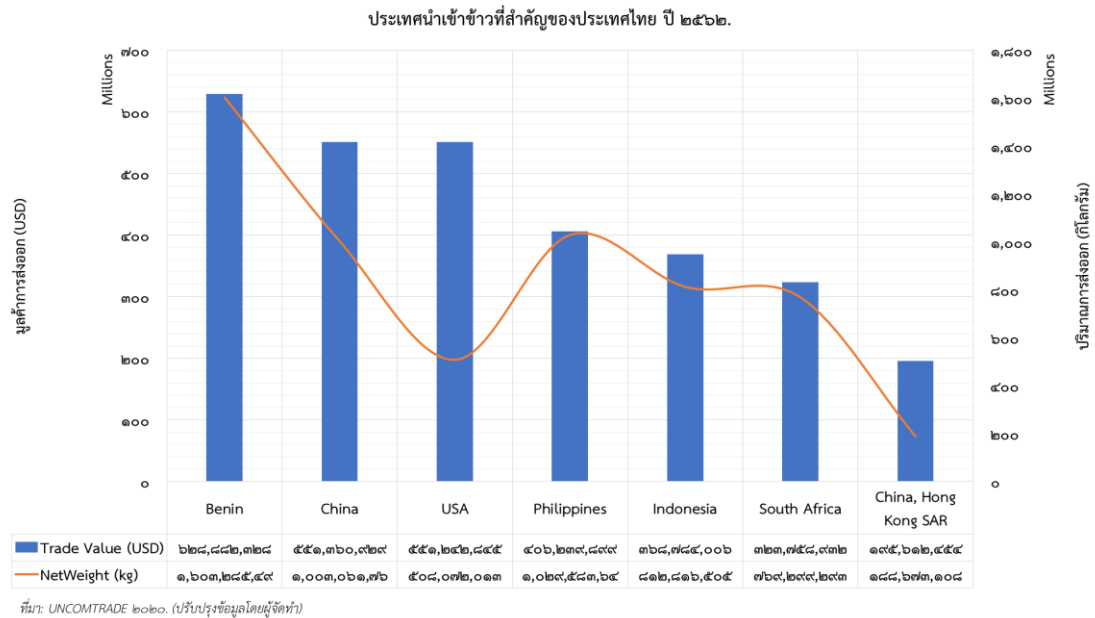
แผนภาพที่ ๑-๓ มูลค่าการส่งออกข้าวไปยังตลาดโลกของประเทศผู้ผลิตข้าวที่สำคัญของโลก
ปี พ.ศ. ๒๕๖๓

ที่มา: UNICOMTRADE, 2020.

ประเทศไทยเคยเป็นผู้ส่งออกข้าวอันดับ ๑ ของโลกมานานกว่า ๓๐ ปี แต่ในปัจจุบัน เนื่องจากการกำลังการผลิตที่ลดลง ประกอบกับราคาข้าวประเทศไทยที่เพิ่มสูงขึ้น อันส่งผลกระทบต่อโดยตรงจากการเพิ่มขึ้นของค่าแรงภายในประเทศ ส่งผลให้การส่งออกตกลงมาเป็นอันดับ ๒ ของโลกรองจากอินเดีย ข้อมูลการส่งออกของประเทศผู้ผลิตข้าวที่สำคัญของโลกแสดงไว้ในแผนภาพที่ ๑-๓ คู่ค้าสำคัญของประเทศไทย คือประเทศเบนิน จีน และสหรัฐอเมริกา (แผนภาพที่ ๑-๔)

แผนภาพที่ ๑-๔ คู่ค้านำเข้าข้าวที่สำคัญของประเทศไทย ปี พ.ศ. ๒๕๖๒

ที่มา: UNICOMTRADE, 2020.

ทั้งนี้ ภาครัฐมีบทบาทในการส่งเสริมการเกษตรมายาวนาน ผ่านการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร ทั้งในด้านการให้ความช่วยเหลือ สนับสนุน และ/หรือการสร้างการมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ ข้อมูลที่ถูกต้อง ครบถ้วน และน่าเชื่อถือ จึงเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญของการพัฒนาเกษตรกรไทยให้เป็นเกษตรกรอัจฉริยะ (Smart Farmer) หมายถึง การทำเกษตรที่นำเอาระบบเทคโนโลยี การวางแผน และการวิเคราะห์ข้อมูล เข้ามาช่วยในการจัดการดูแลการเพาะปลูก เพื่อก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการผลิตสูงสุด ตามเป้าหมายยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ในบริบทของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ ที่การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและแนวโน้มต่าง ๆ เกิดขึ้น อย่างรวดเร็ว อาทิ การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ สภาพภูมิประเทศ บริบท และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ซึ่งทำให้การใช้ประสบการณ์ของเกษตรกรในการคาดการณ์สถานการณ์อาจไม่สามารถใช้ได้ดังเช่นในอดีต เนื่องจากขาดความแม่นยำและอาจผลกระทบต่อคุณภาพและการเพิ่มปริมาณผลผลิต นอกจากนี้ ปัญหาต้นทุนที่สูงขึ้นในการดูแลผลผลิต ตลอดจนการที่ไม่ทราบถึงแนวโน้มและปริมาณความต้องการของตลาดส่งผลทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ กับเกษตรกรมากขึ้น ภาครัฐจึงได้มีมาตรการในการส่งเสริมการทำการเกษตรรูปแบบใหม่ที่เหมาะสมต่อบริบทและความพร้อมของเกษตรกร เช่น การเกษตรที่มีต้นทุนต่ำลง การพัฒนาผลผลิตให้มีคุณภาพและปริมาณสูง การผลิตสินค้าออกมาตามความต้องการของตลาด เป็นต้น ตลอดจนส่งเสริมการเข้าถึงสื่อเพื่อให้ตระหนักถึงความสำคัญของการมีข้อมูลที่สามารถคาดการณ์ได้และทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกที่หลากหลาย ซึ่งจะเป็นประโยชน์กับเกษตรกรในการใช้ประโยชน์จากข้อมูลอย่างมีประสิทธิภาพ (เลิศชัย วงศ์ชัยสิทธิ์, ๒๕๖๐)

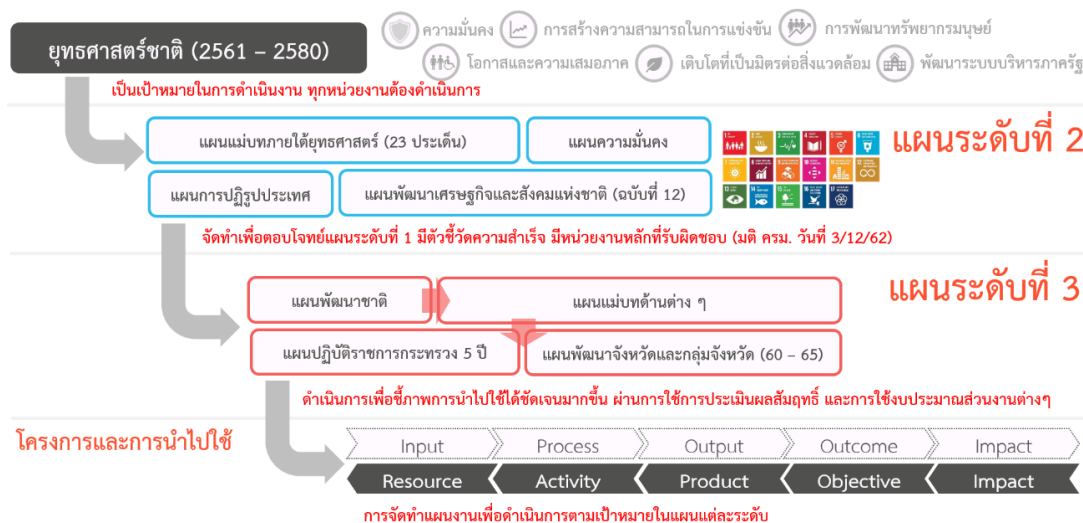
นอกเหนือจากความสำคัญของผลผลิตข้าวเปลือก และข้าวสารแล้ว ข้าวยังมีความสำคัญต่อการเติบโตด้านการตลาด และการผลิตเชิงนวัตกรรมผลิตภัณฑ์แปรรูป โดยในปัจจุบันภาคส่วน

ธุรกิจของประเทศไทยทั้งอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ตลอดจน รวมถึงธุรกิจขนาดกลางและขนาดเล็ก ได้มีการนำผลผลิตทางการเกษตรมาแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้าหลากหลายมากยิ่งขึ้นทั้งในรูปแบบของอาหาร ผลิตภัณฑ์เครื่องดื่ม และสินค้าอุปโภค ให้เกิดการขยายตัวทางส่งออกและรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น

จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ภาคการเกษตรของไทยยังคงประสบกับปัญหามากมาย เช่น ราคาผลผลิตที่ขาดเสถียรภาพ การใช้ปัจจัยการผลิตที่ไม่เหมาะสม ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาหนี้สิน คราวเรือนเกษตรกรที่ยังอยู่ระดับสูง แม้ว่ารัฐบาลจะได้กำหนดแนวทางและมาตรการในการช่วยเหลือต่าง ๆ มาโดยตลอด แต่ส่วนใหญ่เป็นแผนระยะสั้นที่ขาดความต่อเนื่องและการแก้ไขสถานการณ์เฉพาะหน้า ดังนั้น เพื่อเป็นการวางรากฐานการพัฒนาในระยะยาวอันจะนำไปสู่การพัฒนาและแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จึงได้จัดทำยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ ระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) เพื่อเป็นกรอบการดำเนินงานในการพัฒนาภาคการเกษตรให้สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องและมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาที่สำคัญ ได้แก่ ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๖๐ - ๒๕๗๙) ทั้ง ๖ ยุทธศาสตร์ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ แผนปฏิรูปของสภาพัฒนาการปฏิรูปประเทศ (สปท.) และยังสอดคล้องกับเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ซึ่งเป็น เป้าหมายการพัฒนาในระดับโลกขององค์การสหประชาชาติ

แผนภาพที่ ๑-๕ ผังความเชื่อมโยงยุทธศาสตร์แต่ละระดับ

ผังความเชื่อมโยงยุทธศาสตร์แต่ละระดับ (Linkage of Strategy in each level)

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ได้จัดประชุมเพื่อระดมความเห็น จากหน่วยงานในสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อกำหนดประเด็นสำคัญของภาคการเกษตรไทยที่ควรได้รับการพัฒนาและมีแนวทางรองรับอย่างต่อเนื่องในระยะยาว จากการพิจารณาสถานการณ์และแนวโน้ม ของประชากรโลก เทคโนโลยี และนวัตกรรมทางการเกษตรที่ทั่วโลกกำลังให้ความสนใจ เช่น การนำเครื่องจักรกลมาใช้ในการเกษตรทดแทนแรงงาน การนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมมาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตต่อ

หน่วยพื้นที่ การควบคุมสภาพภูมิอากาศ ดินน้ำ แสงแดด ให้สามารถทำผลผลิตได้ผลผลิตได้ตลอดปีในสภาพโรงเรือน เป็นต้น รวมถึงการพิจารณาสถานการณ์ภาคการเกษตรของไทยที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน สรุปประเด็นที่น่าสนใจที่จะนำไปสู่การวางแผนพัฒนาในระยะยาว ได้แก่ การพัฒนาเกษตรกรและสถาบันเกษตรกรในเรื่องการเข้าถึงข้อมูลเพื่อนำมาใช้ประโยชน์และการรวมกลุ่มให้เข้มแข็ง ระบบการผลิตเพิ่มผลผลิตต่อหน่วย พื้นที่ภายใต้ข้อจำกัดของขนาดพื้นที่ที่ถืองรองซึ่งมีแนวโน้มลดลงในอนาคต ปัจจัยการผลิตต้องหาแนวทางรองรับปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นและมีแนวโน้มเพิ่มความรุนแรงเพิ่มขึ้น ได้แก่ แรงงานเกษตรอายุเฉลี่ยสูงขึ้น และเกษตรกรรุ่นใหม่มีจำนวนน้อย ดินและน้ำมีปัญหาจากการใช้ปัจจัยการผลิตที่ไม่เหมาะสม พื้นที่ชลประทานที่ยังไม่ครอบคลุมพื้นที่ที่มีศักยภาพ เกษตรกรรายย่อยยังมีข้อจำกัดในการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร รวมทั้งยังจำเป็นต้องพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อใช้ตลอดห่วงโซ่ตั้งแต่ปัจจัยการผลิต การแปรรูป บรรจุภัณฑ์ และระบบโลจิสติกส์ เช่น การผลิตพืช สัตว์พันธุ์ดีและการกระจายพันธุ์ให้ทั่วถึง จำเป็นต้องมีการแก้ไขปัญหาหนี้สินและที่ดินทำกินของเกษตรกร (พงศ์ทอง พงศ์วิญญู, ๒๕๖๓)

กรรมสิทธิ์ในที่ดินทำกินของเกษตรกรมีแนวโน้มลดลงมากจากอดีต ส่วนหนึ่งมาจากปัญหาหนี้สินจากการขาดทุนในการทำเกษตร ในส่วนของ ผลผลิตการเกษตรจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการผลิตให้ได้มาตรฐานตามความต้องการของตลาด มีการพัฒนามาตรฐานสินค้าเกษตรอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถกำหนดเป็นมาตรฐานสินค้าเกษตรของอาเซียนและมาตรฐานสินค้าเกษตรของโลกต่อไป สินค้าเกษตรต้องมีการพัฒนาต่อยอดเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มสินค้าเกษตร และผลิตสินค้าคุณภาพสูง เช่น สินค้าเกษตรอินทรีย์เพื่อหนีจากตลาดล่างและเพิ่มขีดความสามารถในการ แข่งขันให้ภาคการเกษตรของไทย ทั้งนี้ การผลิตภาคเกษตรยังจำเป็นต้องพึ่งทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม ต้องมีการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และส่งเสริมให้เกษตรกรทำการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practices: GAP) (Pongvinyoo et, al., 2013)

ภาคการเกษตรยังต้องเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมระดับโลก คือ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ดังนั้น จำเป็นจะต้องมีการศึกษาวิจัยเพื่อหาแนวทางในการรับมือกับปัญหาดังกล่าว ที่มีแนวโน้มจะทวีความรุนแรง ขึ้นเรื่อย ๆ โดยเพิ่มการจัดสรรงบประมาณในส่วนของการวิจัยและพัฒนาในเรื่องดังกล่าวและการพัฒนา เทคโนโลยีและนวัตกรรมอื่น ๆ ประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น จำเป็นต้องอาศัยการบริหารจัดการภาครัฐที่มี ประสิทธิภาพโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการปรับปรุงโครงสร้างและภารกิจขององค์กร เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงและการปรับปรุงกฎหมาย กฎ ระเบียบด้านการเกษตรให้ทันสมัยและสอดคล้องกับสถานการณ์

ยุทธศาสตร์เกษตรและสหกรณ์ ระยะ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๐ – ๒๕๗๙) มุ่งในการแก้ไขจุดอ่อนและเสริม จุดแข็งให้เอื้อต่อการพัฒนาภาคการเกษตรในระยะยาว เพื่อบรรลุวิสัยทัศน์ “เกษตรกรมั่นคง ภาคการเกษตร มั่งคั่ง ทรัพยากรการเกษตรยั่งยืน” โดยมีแนวทางไปสู่เป้าหมาย คือ ยุทธศาสตร์ที่ ๑ สร้างความเข้มแข็งให้กับ เกษตรกรและสถาบันเกษตรกร ยุทธศาสตร์ที่ ๒ เพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและยกระดับมาตรฐานสินค้า ยุทธศาสตร์ที่ ๓ เพิ่มความสามารถในการแข่งขันภาคการเกษตรด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม ยุทธศาสตร์ที่ ๔ บริหารจัดการทรัพยากรการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน และ ยุทธศาสตร์ที่ ๕ พัฒนา ระบบบริหารจัดการภาครัฐ

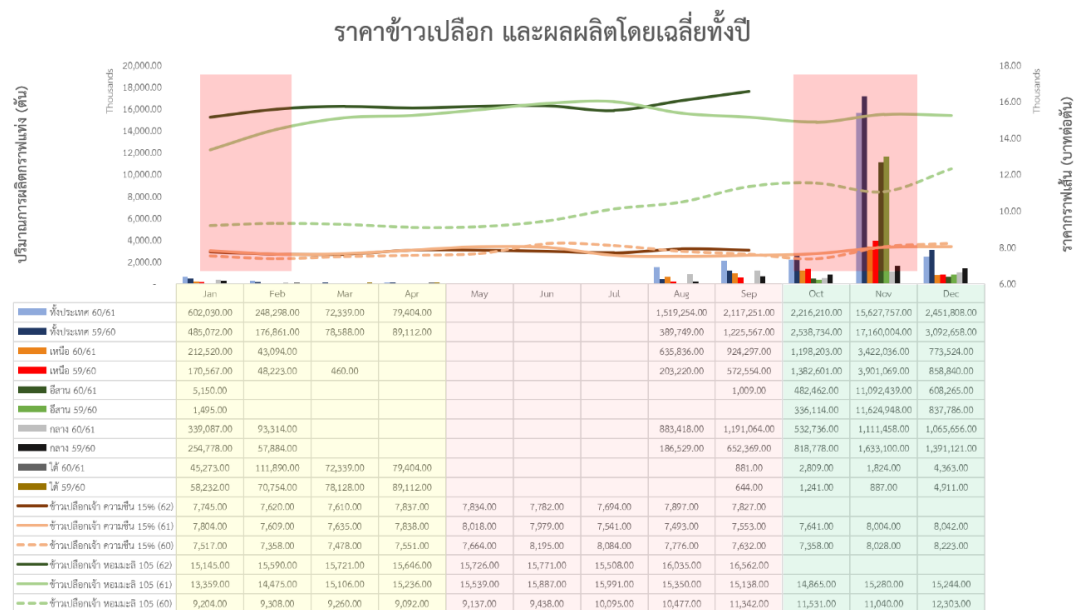
จากการสำรวจข้อมูลด้านการผลิตข้าว (Pre-survey ๒๐๑๙) ปัญหาที่พบและทำให้เป็นอุปสรรคของเกษตรกรไทย สามารถจำแนกประเด็นได้ดังนี้

๑. ผลผลิตข้าวเกินความต้องการ

เนื่องจากข้าวเป็นสินค้าโภคภัณฑ์ (Commodity) ที่ราคาผลผลิตเป็นไปตามกฎของอุปสงค์และอุปทานในแต่ละช่วงปีส่งผลให้ราคาสินค้าเคลื่อนไหวตามกำลังการผลิตของข้าวแต่ละชนิดในแต่ละช่วงเวลา โดยรายละเอียดปรากฏตามแผนภาพที่ ๑-๖ ทั้งนี้ลักษณะการทำกิจกรรมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในประเทศไทยมักดำเนินการผลิตสภาวะอากาศโดยมิได้ดำเนินการวางแผนไว้ล่วงหน้า ส่งผลให้ปริมาณการผลิตมีจำนวนมากในช่วงลาระยะสั้นราคาผลผลิตตกต่ำ เป็นที่มาของภาวะสินค้าล้นตลาดในทุกปี

แผนภาพที่ ๑-๖ ราคาข้าวเปลือก และผลผลิตข้าวของพื้นที่ต่าง ๆ

ที่มา: กรมการข้าว กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๖๒.

๒. ประสิทธิภาพการผลิตต่ำ

เกษตรกรไทยส่วนหนึ่งมีความคุ้นชินในรูปแบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม คือการเพิ่มปัจจัยการผลิตจากดินฟ้าอากาศ ส่งผลให้ปัจจัยการผลิตคงที่ต่าง ๆ ใช้อย่างต่อเนื่องโดยไม่ได้รับการพัฒนาปรับปรุง เมื่อเป็นเช่นนั้นแนวโน้มของความสามารถในการผลิต (Productivity) จึงมีทิศทางลดลง ซึ่งตรงข้ามกับข้อเท็จจริงของประเทศผู้ผลิตข้าวรายอื่น ที่มีความสามารถในการใช้ปัจจัยการผลิตเพิ่มสูงขึ้น ขัดแย้งกับความต้องการของยุทธศาสตร์ในการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน

๓. ผลผลิตกระจุกตัว

ด้วยข้อจำกัดด้านทรัพยากรที่ดิน อันส่งผลจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนเกษตรกร และการลดลงของพื้นที่การเกษตร ส่งผลให้เกษตรกรแต่ละราย มีแนวโน้มการถือครองที่ดินลดลง ประกอบกับลักษณะการทำเกษตรแบบปัจเจกโดยมิได้คำนึงถึงการใช้ทรัพยากรร่วมกับเป็นกลุ่ม ส่งผลให้เกษตรกรเคยชินกับการผลิตในรูปแบบพึ่งพาธรรมชาติ และไม่สามารถควบคุมการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตในช่วงเวลาที่ต้องการได้ (Pongvinyoo et al., 2014)

๔. ไม่เข้าใจกลไกราคาตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ

การศึกษามากมาย สะท้อนให้เห็นถึงข้อจำกัดของเกษตรกรด้านความรู้ในเชิงการตลาด อีกทั้งการส่งเสริมของภาครัฐที่มุ่งเน้นการพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตให้แก่เกษตรกร โดยมิได้คำนึงถึงความสามารถในเชิงการตลาดอย่างยาวนาน ทำให้เกษตรกรขาดความเข้าใจการตลาดทั้งภายใน และภายนอกประเทศ

จากปัญหาที่กล่าวมาเบื้องต้น เพื่อยกระดับให้เกษตรกรมีรายได้ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทางภาครัฐในการเข้าไปให้ความรู้ทั้งในด้านกระบวนการผลิต และระบบการจัดการด้าน รวมถึงการสนับสนุนจากภาคธุรกิจและอุตสาหกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ส่งและอุปทานของข้าวในตลาดเป็นไปอย่างสอดคล้องกัน ดังนั้น การศึกษารุ่นนี้ซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาและเชื่อมโยงประสิทธิภาพการผลิตข้าวครบวงจร โดยอาศัยความร่วมมือเชิงบูรณาการทั้งจากภาคเกษตรกร ภาครัฐ และองค์กรธุรกิจ ตามกรอบแนวทางที่สำคัญของยุทธศาสตร์ชาติระยะ ๒๐ ปี ส่งเสริมเกษตรกรรายย่อยสู่เกษตรยั่งยืนและเพิ่มรายได้ให้กับเกษตรกรรวมถึงกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวด้านอุตสาหกรรมการแปรรูปสินค้าเข้าต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด โดยมุ่งประเด็นศึกษาถึง ข้อจำกัดของเกษตรกรในการพัฒนาสู่เกษตรกรอัจฉริยะ และจัดทำข้อเสนอแนะเพื่อพัฒนาความร่วมมือของผู้มีส่วนได้เสีย อันนำมาซึ่งการพัฒนาเกษตรกรผู้ปลูกข้าว

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษา แนวคิดทฤษฎี และสถานการณ์เกี่ยวกับเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว และนโยบายการส่งเสริมเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวของประเทศไทย
๒. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของประเทศไทย
๓. เพื่อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนารูปแบบการเพิ่มประสิทธิภาพของข้าว โดยอาศัยกลไกความร่วมมือภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างรายได้ที่ยั่งยืน

ขอบเขตของการวิจัย

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ๑.๑ วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคที่พบในการผลิตข้าวของเกษตรกรรายย่อยภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีรายได้ต่อปีเพาะปลูกข้าวต่ำกว่า ๑๐๐,๐๐๐ บาทจำนวน ๑๐ ราย
- ๑.๒ รวบรวมข้อมูลด้านนโยบายภาครัฐในการสนับสนุนภาคเกษตรกรรมในการเพาะปลูกข้าว
- ๑.๓ หาข้อมูลด้านแนวโน้มตลาดโดยอาศัยความร่วมมือจากภาคธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจข้าว
- ๑.๔ วิเคราะห์ถึงข้อท้าทายในการเชื่อมโยงกันระหว่างเกษตรกรผู้ผลิต การสนับสนุนจากภาครัฐ และช่องทางการกระจายสินค้าของเกษตรกรสู่ภาคอุตสาหกรรมข้าว

๒. ขอบเขตด้านประชากร

๒.๑ ผู้แทนกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าวภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
จำนวนพื้นที่ละ ๕ ราย

๒.๒ หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการข้าว กรมวิชาการเกษตร และ กรมส่งเสริมการเกษตร

๒.๓ องค์การธุรกิจด้านการจำหน่ายสินค้าข้าว ประกอบด้วย สมาคมชาวนาและ
เกษตรกรไทย สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย สมาคมโรงสีข้าวไทย

๓. ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ - พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

วิธีดำเนินการวิจัย

ดำเนินการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ดังนี้

๑. การรวบรวมข้อมูล

๑.๑ ข้อมูลทุติยภูมิ ดำเนินการศึกษาโดยการศึกษาค้นคว้าและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

๑.๒ ข้อมูลปฐมภูมิ ดำเนินการโดยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูล ๓ กลุ่ม ได้แก่
ตัวแทนภาคเอกชน ตัวแทนภาครัฐ และกลุ่มเกษตรกร

๒. การวิเคราะห์ข้อมูล

ดำเนินการโดยการวิเคราะห์เนื้อหาและการวิเคราะห์เปรียบเทียบ

๓. การนำเสนอข้อมูล

นำเสนอข้อมูลแบบรายงานวิจัยเชิงพรรณนาและวิเคราะห์ พร้อมนำเสนอแนวคิดที่
ได้จากการวิจัย

ประโยชน์ที่รับจากการวิจัย

๑. เข้าใจสถานการณ์เกี่ยวกับเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวและนโยบายในการส่งเสริม
การเกษตรของประเทศไทย

๒. สามารถระบุปัญหาซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของ
ประเทศไทย

๓. เสนอข้อเสนอแนะและแนวทางในการพัฒนารูปแบบการเพิ่มประสิทธิภาพของข้าว
โดยอาศัยกลไกความร่วมมือภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างรายได้ที่ยั่งยืน

บทที่ ๒

การทบทวนวรรณกรรม การวิเคราะห์ปัญหา และอุปสรรคที่พบของเกษตรกรไทย ในการผลิตข้าว

สถานการณ์และข้อท้าทายของเกษตรกรไทย

๑. การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตและ “พลวัตร” เชิงโครงสร้างของ “เกษตรกร” ไทย

การเกษตรเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญของไทย โดยสัดส่วนของภาคการเกษตรต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (Gross Domestic Product) อยู่ที่ราวร้อยละ ๖.๕ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติและเป็นอาชีพของครัวเรือนราว ๖.๔ ล้านครัวเรือน (โสมรัตน์ จันทรัตน์ และคณะ, ๒๕๖๑; สศช. ๒๕๖๓) ความสำคัญของกิจกรรมทางการเกษตรถูกเน้นย้ำอยู่เสมอผ่านเกร็ดเรื่องเล่า พิธีกรรม และคำขวัญ ตลอดจนถึงคำพูดติดปาก อาทิ “เกษตรกรเป็นกระดูกสันหลังของชาติ” อย่างไรก็ตาม ภาพของชาวนาใน “กระบวนทัศน์” ของคนจำนวนมากยังเป็นลักษณะของชาวนาผู้ยากไร้และผลิตเพื่อการยังชีพ (Subsistence)

หากแต่ งานศึกษาของ แอนดรู วอล์คเกอร์ (๒๕๕๙) ในหัวข้อ “ชาวนากับการเมือง” ได้แสดงให้เห็นพลวัตรของชาวนาอันสืบเนื่องจากปรากฏ (Emerging) ของ “ชาวนารายได้ปานกลาง” ซึ่งเชื่อมโยงกับทุนที่เข้ามาในพื้นที่ และรูปแบบการบริหารจัดการการเกษตรในรูปแบบใหม่ ๆ อาทิ เกษตรพันธสัญญา และสร้างความสมดุลระหว่างรายได้นอกภาคการเกษตรและรายได้จากการเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาชิ้นอื่น ๆ ซึ่งล้วนชี้ให้เห็นพลวัตรของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในประเทศไทย อาทิ งานศึกษาของ วีระ หวังสัจจะโชค (๒๕๖๐) ในชื่อ “บทสำรวจกรอบการศึกษาการปรับตัวชาวนาไทยทางเศรษฐกิจ การเมือง และโจทย์สำหรับการศึกษาในอนาคต ที่ชี้ให้เห็นการปรับตัวของชาวนาไทยทางเศรษฐกิจและการเมืองอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในระดับโลก และนโยบายของรัฐบาล

งานศึกษาของ Soimart Rungmanee (๒๐๑๔) ในชื่อการศึกษา “The Dynamic Pathways of Agrarian Transformation in the Northeastern Thai – Lao Borderlands” ซึ่งได้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม (Social Structure) ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งชาวนาเปลี่ยนแปลงจากชาวนาในฐานะผู้ทำการเกษตรเพื่อยังชีพอย่างแร้นแค้น ไปสู่ “ผู้ประกอบการในชนบท” (Rural Entrepreneurs) ผู้เชื่อมโยงกับตลาด ซึ่งทำให้ภูมิทัศน์ทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ชนบททวีความหลากหลายยิ่งขึ้น จากงานศึกษาที่ได้หยิบยกมาบางส่วน ได้ฉายภาพให้เห็นว่า ในห้วงปัจจุบันการเกษตรของไทยนั้นไม่ได้เป็นไปเพื่อการเกษตรเพื่อการดำรงชีพแต่เพียงอย่างเดียวอีกต่อไป หากแต่เกษตรกรไทยได้เข้าสู่ระบบห่วงโซ่อุปทานระดับโลก

(Global Supply Chain) ที่มีความหลากหลายด้านผลผลิต อาทิ ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด และยางพารา ควบคู่ไปกับการปรากฏขึ้นของกฎกติกาใหม่ด้านกติกาด้านการตลาดและความปลอดภัยซึ่งเกษตรกรต้องปฏิบัติตาม และนวัตกรรมในการบริหารจัดการสินค้าเกษตรใหม่ ๆ อาทิ เกษตรพันธสัญญา (Contract Farming) ซึ่งในมุมหนึ่งเป็นโอกาสสำหรับเกษตรกรไทย (ADB, 2008; Wimalin et al., 2015; โสมรัตน์ จันทรัตน์ และคณะ, ๒๕๖๑)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเกษตรกรจะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญทั้งต่อเศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของประเทศไทย แต่เกษตรกรยังคงเผชิญกับข้อท้าทายในการดำรงรักษาอาชีพในฐานะเกษตรกรโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายในบริบทที่การแข่งขันในตลาดเกษตรกรรมมีความเข้มข้น (Intensive) ยิ่งขึ้น งานศึกษาจากสถาบันวิจัยเศรษฐกิจ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ โดย โสมรัตน์ จันทรัตน์ และคณะ (๒๕๖๑) ได้ฉายภาพรวมของสถานการณ์ที่เกษตรกรไทยเผชิญว่า ในระดับครัวเรือน เกษตรกรไทยมีอายุเฉลี่ยที่สูงขึ้นและภายในครัวเรือนเกษตรสมาชิกส่วนใหญ่ได้รับการศึกษาที่ดีขึ้นแต่หนี้ของครัวเรือนเกษตรอยู่ในระดับที่สูง โดยครัวเรือนเกษตรกว่าร้อยละ ๓๐ มีหนี้เกินกว่ารายได้อย่างน้อยที่สุด ๒ เท่า ขณะเดียวกันที่ดินที่ครัวเรือนเกษตรใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรมีขนาดลดลง ซึ่งที่ดินสำหรับการเกษตรส่วนใหญ่ถูกใช้ไปกับการปลูกข้าว แต่หากพิจารณาผลผลิตภาพต่อไร่ก็พบว่าผลผลิตภาพต่อไร่ของข้าวนาปีเมื่อเทียบกับต่างประเทศ เช่น เวียดนาม สหรัฐอเมริกา และประเทศจีน ยังอยู่ในระดับที่ต่ำ ปัจจัยเหล่านี้ส่งผลต่อการที่สมาชิกรุ่นใหม่ของครัวเรือนเกษตรที่จะตัดสินใจว่าดำเนินการเกษตรต่อหรือไม่ ซึ่งในปัจจุบัน พบว่า ครัวเรือนที่ทำการเกษตรเป็นอาชีพหลักลดลงอย่างต่อเนื่องอันเนื่องมาจาก ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ของชาวนา อาทิ ค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษาของบุตร และค่ารักษาพยาบาลที่สูงขึ้นเกินกว่ารายได้ที่ได้จากการทำนาเพียงอย่างเดียว (เมธี สิงห์สุถ้ำ, ๒๕๕๓)

๒. พิศายนอกมองข้าวไทย: ความท้าทายของข้าวไทยในตลาดโลก

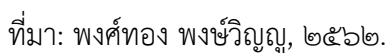
ประเด็นที่ชวนพิจารณา ในบริบทของประเทศไทยรวมทั้งประเทศอื่น ๆ เกษตรกรไม่ได้มีอำนาจเหนือตลาด ราคาสินค้าการเกษตรยังขึ้นอยู่กับการปริมาณสินค้าในตลาด ซึ่งภาวะอุปทานส่วนเกินของสินค้าเกษตรที่มักตามด้วยมาตรการการแทรกแซงทางการตลาดของรัฐบาลเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นโดยปกติ อย่างไรก็ตาม การดำเนินการเช่นนี้ไม่อาจทำให้เกิดความยั่งยืนได้ ซึ่งหากพิจารณาปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรเลือกตัดสินใจในการปลูกพืชเศรษฐกิจแบบใดแบบหนึ่งจะพบว่า ปัจจัยสำคัญ ได้แก่ นโยบายของรัฐบาล ตลาด ราคาและความผันผวนของสภาพอากาศ กรรมสิทธิในที่ดินและความเป็นหัวหน้าครอบครัว และ การเข้าถึงระบบชลประทาน (จิรัฐ เจนพิงพร และคณะ, ๒๕๖๒) โดยในมิติของนโยบายนั้นงานศึกษาของ Titipol (2014) ได้เน้นย้ำให้เห็นว่านโยบายเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Policies) โดยพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรไทยให้สามารถแข่งขันได้ภายใต้กลไกตลาด (Market Mechanisms) จะมีประสิทธิภาพมากกว่าการแทรกแซงของรัฐ (State Interference) ซึ่งจะทำให้เกิดความพึงพอใจระยะสั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายเกี่ยวกับ “ข้าว” ที่จะนำไปสู่ความก้าวหน้าของประเทศและ “เกษตรกรรายย่อย”

หากพิจารณาในรายละเอียดของสินค้าประเภทข้าวเป็นการเฉพาะ งานวิจัยของศูนย์วิจัยกสิกรไทย (๒๕๖๓) ในหัวข้อ “ส่งออกข้าวไทยปี ๒๕๖๓ ทрудต่อเนื่อง... มุ่งพัฒนาข้าวพื้นนุ่ม

๒.๒. มุมของผู้ผลิต คือ ประเทศไทยนั้นข้าวผลผลิตต่อไร่ของข้าวไทยไม่สามารถแข่งขันกับประเทศคู่แข่งได้ และลักษณะของข้าวไทยซึ่งเป็นข้าวพื้นแข็งไม่เป็นที่นิยมของประเทศอื่น ๆ

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวและห่วงโซ่คุณค่า

แผนภาพที่ ๒-๑ ห่วงโซ่คุณค่าการผลิตข้าวโดยทั่วไป

งานศึกษาของพงศ์ทอง พงศ์วิญญู (๒๕๖๒) ได้ศึกษาห่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวที่มีรายละเอียด คือ ห่วงโซ่ในตลาดข้าวของไทย เริ่มจากเกษตรกรจำหน่ายข้าวเปลือกให้โรงสีข้าวโดยตรงหรือผ่านตัวกลางในการค้าข้าว เช่น พ่อค้า และสหกรณ์การเกษตร เป็นต้น หลังจากนั้นโรงสีจะสีแปรสภาพข้าว โดยข้าวเปลือก ๑ ตัน แปรรูปได้ข้าวสารประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ กิโลกรัม ส่วนที่เหลือเป็นปลายข้าว รำข้าว และแกลบ ซึ่ง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ของข้าวสารที่สีได้ทั้งหมด ถูกนำไปจำหน่ายให้แก่ผู้ประกอบการข้าวถุงหรือผลิตภัณฑ์ข้าว หรือจำหน่ายให้หยง เพื่อที่ส่งไปให้กับพ่อค้าส่ง/ปลีก ในประเทศต่อไป ส่วนที่เหลือประมาณ ๕๐ เปอร์เซ็นต์ ถูกนำไปจำหน่ายยังต่างประเทศ โดยหยงจะคิดค่านายหน้ากับโรงสี ประมาณ ๐.๗ เปอร์เซ็นต์ ของมูลค่าจำหน่ายข้าวสาร ทั้งนี้ การขายข้าวให้หยงโรงสีข้าวจะได้รับเงินสดทันที (ถ้าไม่ผ่านหยง ระยะเวลาเครดิตที่โรงสีข้าวต้องให้กับผู้ส่งออกจะอยู่ที่ประมาณ ๓๐-๖๐ วัน) ธุรกิจโรงสีข้าว มีโรงสีที่จดทะเบียนกับกรมโรงงานอยู่ ๒,๕๒๘ ราย ลดลงจากปีก่อน ร้อยละ ๕ โดยมีกำลังการผลิตรวม ๗๖ ล้านตัน/ปี มากกว่าผลผลิตที่มีอยู่ประมาณ ๓๓.๓ ล้านตัน ธุรกิจโรงสีจึงต้องเผชิญกับปัญหากำลังการผลิตส่วนเกิน โดยเฉพาะภาคกลาง ทำให้โรงสีข้าวหลายแห่งต้องไปรับซื้อข้าวนอกพื้นที่เพื่อให้มีข้าวเพียงพอกับกำลังการผลิต ส่งผลให้มีต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ทั้งนี้ ต้นทุนหลักของโรงสีข้าว คือ ต้นทุนข้าวเปลือก คิดเป็น ๙๐ เปอร์เซ็นต์ ของต้นทุนการผลิตรวม ส่วนอีก ร้อยละ ๑๐ ได้แก่ ค่าไฟ และค่าขนส่ง ซึ่งอยู่ที่ประมาณ ๕๐๐ บาท/ตัน โรงสีข้าวขาวและข้าวหนึ่งที่อยู่ในภาคกลาง ซึ่งมีผลผลิตทั้งนาปีและนาปรังจะมีเวลาสต็อกสินค้าเฉลี่ยประมาณ ๘๐ วัน แต่โรงสีข้าวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่สีข้าวนาปีหอมมะลิจะมีระยะเวลาสต็อกสินค้าเฉลี่ยนานกว่า โดยอยู่ที่ ประมาณ ๑๕๐ วัน อย่างไรก็ตาม โรงสีข้าวหอมมะลิมี Net Profit Margin มากกว่าข้าวขาวและข้าวหนึ่ง เนื่องจากผลผลิตข้าวหอมมะลิมีจำกัด และการแข่งขันรุนแรงน้อยกว่าห่วงโซ่คุณค่าการผลิตข้าวแสดงไว้ในตารางด้านล่าง

การการห่วงโซ่คุณค่าดังกล่าวทำให้เห็นสภาพความเป็นจริงซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทยต้องเผชิญความท้าทายภายใต้ห่วงโซ่อุปทานซึ่งมีความสลับซับซ้อน ความซับซ้อนดังกล่าวทำให้เกษตรกรไทยต้องมีทักษะที่มากกว่าการทำการเกษตรแบบดั้งเดิม หากแต่ต้องการทักษะในการบริหารจัดการในทางธุรกิจและบริหารห่วงโซ่อุปทานที่มีความสลับซับซ้อน ตลอดจนถึงทักษะในทางเทคโนโลยีที่สามารถสำหรับการเกษตรซึ่งเหมาะสมกับการบริหารห่วงโซ่อุปทาน

ได้มีความพยายามในการอธิบายถึงความซับซ้อนของห่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวในหลายประเทศไม่ว่าจะเป็นการศึกษาของ Hui Nee (2008) ที่ได้ศึกษาแบบจำลองมาตรฐานของห่วงโซ่อุปทานข้าวในประเทศมาเลเซีย โดยได้ระบุารูปแบบของห่วงโซ่อุปทานในระบบสินค้าอาหารเกษตรนั้นถูกออกแบบเพื่อการแข่งขันโดยเฉพาะ โดยระบบดังกล่าวเป็นการเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตไปยังกลุ่มผู้บริโภคและมีกลุ่มคนกลางเป็นตัวขับเคลื่อนที่สำคัญ แสดงให้เห็นว่าห่วงโซ่อุปทานของกลุ่มประเทศผู้มีความสำคัญในการผลิตข้าวในตลาดโลกนั้นจำเป็นต้องใช้คนกลางในการดำเนินงานแทนเกษตรกรเพื่อลดความเสี่ยงในการรวบรวมผลผลิตให้แก่ผู้ประกอบการรายใหญ่ โดยลักษณะดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นในตลาดสินค้าเกษตรของกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วเช่นประเทศญี่ปุ่นอีกด้วย

การศึกษาของ Yamaji (2017) ที่ทำการศึกษาล่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวภายใต้การศึกษาการเข้าถึงข้อได้เปรียบทางการแข่งขันของการสนับสนุนนโยบายภาครัฐในการปรับปรุงการ

ผลิตสินค้าเกษตรในประเทศญี่ปุ่น ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญในการใช้ผู้ดำเนินการทางกลุ่มเกษตรกร ในการส่งผ่านสินค้าข้าวไปยังกลุ่มผู้บริโภคในประเทศญี่ปุ่น ซึ่งถึงแม้ว่าภาคการเกษตรของประเทศญี่ปุ่นจะมีกฎหมายรองรับและสนับสนุนในหลากหลายมิติไม่ว่าจะเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการใช้ทรัพยากรที่ดินรวมถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในด้านต่าง ๆ ที่สะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของทุนมนุษย์ในอุตสาหกรรมการผลิตข้าว หรือจะเอาอีกกระยะหนึ่งก็คือเกษตรกรในประเทศญี่ปุ่นได้รับการสนับสนุนส่งเสริมทักษะต่าง ๆ อย่างครบครันแต่ก็จำเป็นต้องใช้กลุ่มพ่อค้าคนกลางในการส่งต่อสินค้าของตนไปยังผู้บริโภค

การศึกษาทั้งสองชิ้นข้างต้นสะท้อนให้เห็นได้ว่า "คนกลาง" เป็นผู้เล่นคนสำคัญในการรวบรวมผลผลิตทั้งในรูปแบบของผลผลิตสินค้าข้าว และสินค้าที่ได้จากการแปรรูปข้าว ซึ่งไม่ได้มีความแตกต่างกับสถานการณ์ในประเทศไทยเลย เนื่องจากห่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวในประเทศไทย จำเป็นต้องใช้หยังเป็นผู้รวบรวมผลผลิตให้แก่ผู้ประกอบการโดยได้รับส่วนแบ่ง เป็นผลตอบแทนที่ผันแปรตามปริมาณการรับซื้อข้าวให้แก่ผู้ประกอบการ เกษตรกรสามารถเข้าถึงตลาดได้โดยอ้อมอีกทั้งผู้ประกอบการสามารถควบคุมความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการขาดวัตถุดิบในการผลิตข้าวสาร หรือสินค้าอื่น ๆ

การดำรงชีวิตของเกษตรกรผ่านการใช้ทุน

วิถีชีวิต (Livelihood) ในความหมายที่เรียบง่ายที่สุด หมายถึง “วิถีซึ่งปัจเจกคนหนึ่งใช้เพื่อการดำรงชีวิต” อย่างไรก็ตาม ในทางสังคมศาสตร์ การใช้ชีวิตของปัจเจกคนหนึ่ง ๆ หรือครัวเรือนหนึ่ง ๆ ไม่เกิดขึ้นหรือเป็นไปได้โดยไม่มืฐานราก บ่อยครั้งการดำรงชีวิตหรือการเลือกตัวเลือกในการดำรงชีวิตมักถูกกำหนดด้วยต้นทุน (Capital) ที่ปัจเจกบุคคลหรือครัวเรือนถือครองอย่างไม่เท่ากัน (Chamber & Conway, 1991)

ในมิตินี้ทุน (Capital) สามารถถูกให้คำนิยามได้ว่าเป็นทรัพยากรที่แต่ละครัวเรือนใช้เพื่อการดำรงชีวิต อย่างไรก็ตาม “ทุน” ในที่นี้ไม่จำกัดความเพียงบรรดาทรัพย์สินที่จับต้องได้ (Tangible Capital) เท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ไม่สามารถจับต้องได้ (Intangible Capital) เช่น ความสัมพันธ์ทางสังคม สิทธิในการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรต่าง ๆ ให้เกิดประโยชน์ (Chamber & Conway, 1991; Allison & Ellis, 2001; Morse & McNamara, 2013) ประชาชนเหล่านี้ใช้ทุนเพื่อให้เกิดการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืนตามแนวความคิดหลัก ๖ ประการดังนี้ (Department for International Development, 2000)

๑. ประชาชนเป็นศูนย์กลาง (People- Centered) เริ่มจากการวิเคราะห์การดำรงชีพของเกษตรกรและวิธีการรับมือความเปลี่ยนแปลงเมื่อเวลาผ่านไป ผลกระทบจากการเปลี่ยนนโยบาย การจัดองค์กรที่เกิดกับคน การถือครองทรัพย์สินและมิติของความยากจน การทำงานเพื่อนำไปสู่เป้าหมาย เน้นความสำคัญของอิทธิพลด้านนโยบายและการจัดการสถาบันที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่เป้าหมายของการดำรงชีวิต ซึ่งจะบรรลุได้หากการสนับสนุนจากภายนอกทำงานสอดคล้องกับ

แนวทางวิถีการดำรงชีวิต สภาพแวดล้อมทางสังคม และความสามารถของคนในชุมชนเพื่อการปรับใช้ในแต่ละท้องถิ่น

๒. ความเป็นองค์รวม (Holistic) ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันไม่แยกส่วนตามลักษณะภูมิศาสตร์และกลุ่มสังคม สำนึกในอิทธิพลหลากหลายที่มีต่อมนุษย์ ค้นหาความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลเหล่านี้และผลกระทบที่เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิต สำนึกในหน้าที่หลากหลาย ยอมรับวิถีที่หลากหลายของการดำรงชีวิตค้นหาเพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ที่หลากหลายของการดำรงชีวิต

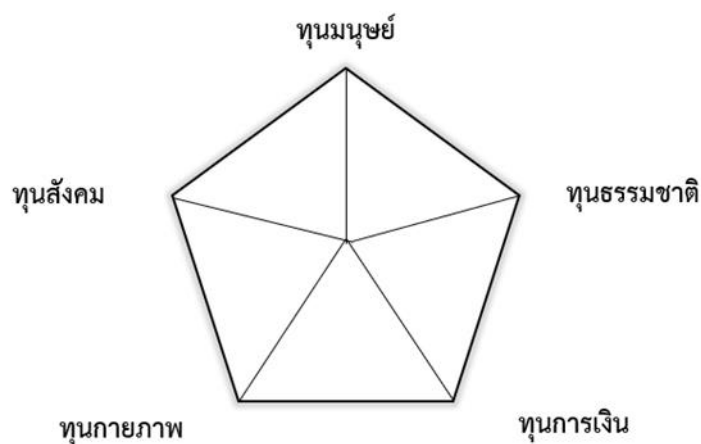
๓. ความเป็นพลวัต (Dynamic) เป็นการทำความเข้าใจและเรียนรู้จากการเปลี่ยนแปลงเพื่อที่จะสามารถสนับสนุนผลทางบวก บรรเทาผลทางลบที่จะเกิดขึ้นจากผลกระทบภายนอก

๔. การพัฒนาจากจุดแข็ง (Building on Strengths) คือ การเริ่มวิเคราะห์ความเข้มแข็งมากกว่าความต้องการ

๕. ความการเชื่อมโยงมหภาคและจุลภาค (Macro -Micro Links) แนวทางการศึกษาการดำรงชีพอย่างยั่งยืนต้องการที่จะเป็นจุดเชื่อมต่อว่างระหว่างระดับนโยบายสถาบันถึงระดับชุมชนและรายบุคคล

๖. ความยั่งยืน (Sustainability) เป็นการประเมินความยั่งยืนจาก ๔ องค์ประกอบหลัก คือสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และสถาบัน

แผนภาพที่ ๒-๒ ทุนต่าง ๆ ตามกรอบคิด Livelihood

ที่มา : Department for International Development – DFID, 2002.

การจัดจำแนกประเภทของทุนแน่นอนที่สุดว่ามีความแตกต่างหลากหลายและบ่อยครั้งอาจมีความเหลื่อมทับกัน (Overlap) งานศึกษาหลักโดยส่วนใหญ่ได้จัดจำแนกทุนออกเป็น ๕ ประเภทดังปรากฏตามแผนภาพที่ ๒.๒ ได้แก่

๑. ทุนเชิงกายภาพ (Physical Capital) คือ การเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการใช้ชีวิต เช่น ถนน ระบบชลประทาน ระบบอินเทอร์เน็ต เป็นต้น (Allison & Horesmans, 2006) ในบางกรณีโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้ชุมชนสามารถที่จะร่วมกันพัฒนาได้เอง แต่ในขณะเดียวกันหลายกรณีที่สิ่งเหล่านี้มีราคาแพง ส่งผลให้รัฐจำเป็นต้องให้การสนับสนุนร่วมด้วย

๒. ทุนทางการเงิน (Financial Capital) คือ ปัจจัยสามารถเข้าถึงแหล่งทุนและหลักประกันต่าง ๆ ได้ (Sconnes, 1989; Allison & Horesmans, 2006) ทุนประเภทนี้มีความยืดหยุ่นที่สุดเพราะสามารถแปลงสภาพเป็นทุนประเภทอื่น ๆ และใช้ในการบรรลุเป้าประสงค์ในการดำรงชีพได้โดยตรง เช่น การซื้ออาหารเพื่อลดความไม่มั่นคงทางอาหาร

๓. ทุนทางธรรมชาติ (Natural Capital) เช่น แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ซึ่งอาจเป็นแหล่งที่เปิดให้ทุกคนสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เข้าถึงได้อย่างจำกัด (Allison & Horesmans, 2006; Robbles-Zavala, 2014)

๔. ทุนมนุษย์ (Human Capital) หมายถึง ปัจจัยที่ทำให้ เช่น ระดับการศึกษา สุขภาพร่างกายและจิตใจ (Sconnes, 1989)

๕. ทุนทางสังคม (Social Capital) หมายถึง องค์กรทางสังคมต่าง ๆ เครือข่ายเครือข่าย ญาติ หรือสมาคมทางสังคมอื่น ๆ (Sconnes, 1989) โดยทุนทางสังคมมีความเกี่ยวข้องกับ อายุ ฐานะเพศ ชนชั้น และอาจมีความแตกต่างแม้จะเป็นบุคคลในครัวเรือนเดียวกัน

แน่นอนว่าในแต่ละครัวเรือนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทุนในแต่ละตัวได้ในระดับที่ไม่เท่ากัน ดังนั้น ครัวเรือนเกษตรกรอาจใช้ทุนที่ตนเองสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในฐานะครัวเรือนเกษตรกรได้ อย่างไรก็ตาม ทั้งนี้ เนื่องจากความผันผวนและลักษณะของการเกษตร ซึ่งได้รับผลกระทบจากปัจจัยภายนอกที่หลากหลาย เช่น สภาพอากาศ ฤดูกาล การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ และภัยพิบัติ เป็นอาทิ ดังนั้น ครัวเรือนเกษตรกรจำเป็นต้องมีการวางกลยุทธ์เพื่อการดำรงชีวิต (Livelihood Strategy) อาทิ เพิ่มความหลากหลายให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน หรือเพิ่มความหลากหลายให้กับผลิตผลทางการเกษตร (Diversify Livelihood) เพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรสามารถยืนหยัดต่อความไม่แน่นอนจากปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ยังผลให้ครัวเรือนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนในที่สุด (โปรดดูแผนภาพที่ ๒-๓)

แผนภาพที่ ๒-๓ A Framework for Micro Policy Analysis of Rural Livelihoods

A	B	C	D	E	F
Livelihood platform	Access modified by	In context of	Resulting in	Composed of	With effects on
Assets Natural capital Physical capital Human capital Financial capital Social capital	Social relations Gender Class Age Ethnicity Institutions Rules & customs Land and sea tenure Markets in practice Organisations Associations NGOs Local admin State agencies	Trends Population Migration Technological change Relative prices Macro policy National econ trends World econ trends Shocks Storms Recruitment failures Diseases Civil war	Livelihood strategies	NR based activities Fishing Cultivation (food) Cultivation (non-food) Livestock Nonfarm NR Non-NR based Rural trade Other services Rural manufacture Remittances Other transfers	Livelihood security Income level Income stability Seasonality Degrees of risk Env. sustainability Soils & land quality Water Fish stocks Forests Biodiversity

ที่มา Allison, E. H. and F. Ellis., 2001: 377-388.

ในหลายบริบท โอกาสในการอยู่รอดของครัวเรือนเกษตรกรโดยเฉพาะในชนบทนั้นขึ้นอยู่กับความสามารถในการสร้างความหลากหลายให้กับกิจกรรมในครัวเรือน โดยการทำเช่นนั้นได้ นั้น ครัวเรือนเกษตรกรจำเป็นต้องสามารถเข้าถึงทุนต่าง ๆ ในชีวิต อาทิ ที่ดินและแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยนำเข้าที่สำคัญของการเกษตร รวมไปถึงความสามารถของครัวเรือนเกษตรกรซึ่งสามารถบริหารจัดการกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งกิจกรรมทางการเกษตรและกิจกรรมนอกการเกษตร อาทิ การย้ายถิ่นไปทำงานในเมือง ในฐานะกลยุทธ์ในการดำเนินชีวิตของครัวเรือนเกษตรกรได้ (Chamber, 1990; FAO, 2008) งานศึกษาของ Piotrowski et al (2013) ซึ่งได้ทำการศึกษาความสำคัญของการย้ายถิ่น (Migration) ของแรงงานภาคการเกษตรวัยหนุ่มสาวในอำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวเพียงอย่างเดียว โดยงานศึกษาดังกล่าวได้แสดงให้เห็นความสำคัญของการย้ายถิ่นเพื่อออกไปหารายได้ในจังหวัดข้างเคียงในฐานะการบริหารจัดการความเสี่ยง (Risk) ของครัวเรือนเกษตรกร เนื่องจากการทำการเกษตรนั้นต้องเผชิญกับความเสี่ยงจำนวนมาก อาทิ ความแห้งแล้ง ศัตรูพืชต่าง ๆ ดังนั้น การมีสมาชิกอย่างน้อย ๑ คนที่ทำงานนอกภาคการเกษตรจะเป็นเครื่องรับประกันได้ว่า ครัวเรือนเกษตรกรนั้นจะยังคงมีรายได้หากผลผลิตจากการเกษตรไม่เป็นดังที่คาดหวัง เช่นเดียวกัน งานศึกษาของ Bardnaud et al (2001) ในงานศึกษาเรื่อง “Rural Poverty and Diversification of Farming Systems in Upper Northeast Thailand” ซึ่งทำการศึกษาในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น แสดงให้เห็นว่าการสร้างความหลากหลาย (Diversify) ทั้งกิจกรรมการเกษตร และกิจกรรมนอกภาคการเกษตรเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับความอยู่รอดของครัวเรือนเกษตรกร

เกษตรพันธสัญญากับการบริหารจัดการสินค้าเกษตร

๑. การใช้เกษตรพันธสัญญาในภาคการเกษตร

ดังที่ได้นำเสนอให้เห็นในส่วนก่อนหน้านี้ว่า เกษตรกรภายในห่วงโซ่อุปทานกำลังเผชิญกับระบบการจัดการการเกษตรที่มีความสลับซับซ้อนและต้องการทักษะในการบริหารจัดการเพื่อรับมือกับความเสี่ยงอันเนื่องจากความเปราะบางของสินค้าเกษตรได้และสามารถส่งผลดีได้ทั้งต่อเกษตรกรและผู้บริโภค ภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว เกษตรพันธสัญญา (Contract Farming: CF) ได้ถูกพัฒนาขึ้นเพื่อตอบโจทยที่ว่า การเกษตรนั้นสามารถ ความมั่นคงและยั่งยืนให้กับเกษตรกร ผู้ขาย ผู้ผลิต และบริษัท โดยเกษตรกรผู้ทำสัญญามีตลาดรองรับผลิตภัณฑ์ที่แน่นอน ในขณะที่ผู้ซื้อจะได้รับสินค้าที่มีคุณภาพ ในปริมาณที่ต้องการตามที่ข้อตกลงกำหนดไว้ (Klakhai, 2012) โดยลักษณะของการทำเกษตรพันธสัญญานั้น ผู้ทำสัญญากับกลุ่มเกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วมในการคุมการผลิต ปริมาณ คุณภาพ ลักษณะและกรอบเวลาในการผลิต ซึ่งจะช่วยให้สามารถผลิตได้มากกว่าการผลิตโดยเกษตรกรเพียงลำพัง (Prowse, 2012)

หากพิจารณาในเชิงแนวโน้มของโลกเกษตรพันธสัญญาจะพบว่า มีการใช้เกษตรพันธสัญญาที่แพร่หลายไปทั่วโลกในอุตสาหกรรมสินค้าเกษตรที่มีความหลากหลาย อาทิ สัตว์ปีก ถั่วเหลือง และนม (McMichael, 2009; Prowse, 2012) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งการเพิ่มขึ้นของระดับรายได้นำมาซึ่งการขยายตัวซึ่งความต้องการสินค้าเกษตร กอปรกับ นโยบายซึ่งส่งเสริมการทำเกษตรพันธสัญญาในหลาย ๆ ประเทศ ล้วนแล้วแต่ทำให้เกษตรพันธสัญญามีการเพิ่มขึ้นที่รวดเร็ว (Will, 2013)

ในบริบทของประเทศไทยมีการส่งเสริมให้ดำเนินการทำเกษตรพันธสัญญา ซึ่งความพยายามดังกล่าวได้สะท้อนผ่านแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหลายฉบับ อาทิ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐ – ๒๕๒๔) ซึ่งวางแนวทางการพัฒนาเพื่อให้เกษตรพันธสัญญาเป็นเครื่องมือในการเสริมความสามารถในการผลิตทางการเกษตรทั้งด้านกระบวนการและคุณภาพของผลผลิต ขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๖ ได้แสดงถึงความพยายามรัฐในการปรับให้เกษตรพันธสัญญามีความเป็นธรรมและเป็นประโยชน์กับทุกฝ่ายที่มีความเกี่ยวข้องมากขึ้น (Sirboonchitta & Wiboonpoongse, 2008) โดยในภาคธุรกิจ บริษัทซึ่งเป็นหัวหอกในการนำเกษตรพันธสัญญาเข้ามาใช้ คือ บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ (CP) ในช่วงราวทศวรรษ ๑๙๗๐ และได้นำเข้าเข้ามาใช้กับการผลิตสินค้าทางเกษตรหลายประเภท ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดอ่อน น้ำมันปาล์ม ข้าวหอม ข้าวบาร์เลย์ ข้าวฟ่าง เม็ดมะม่วงหิมพานต์ สัตว์ปีก สุกร ฯลฯ (Goss et al., 2008; Singh, 2005) เกษตรพันธสัญญานี้ไม่ได้จำกัดแต่พื้นที่ใด ๆ เป็นการเฉพาะ หากแต่ Sriboonchitta & Wiboonpoongse (2008) ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้เกษตรพันธสัญญาในหลายภูมิภาคในประเทศ อาทิ ในพื้นที่ภาคเหนือซึ่งเกษตรพันธสัญญาถูกนำไปใช้กับพืชผักหลากหลายชนิด เช่น ข้าวสาลีปีก สุกร ข้าวญี่ปุ่น (จาโปนิก้า) ข้าวอินทรีย์ เมล็ดพันธุ์ผัก เมล็ดข้าวโพด และผักหลากหลายชนิดที่ผลิตสำหรับอุตสาหกรรมอาหารแช่แข็ง เป็นอาทิ

๒. ข้อดีและข้อเสียของเกษตรพันธสัญญา

เนื่องจากเกษตรพันธสัญญานั้นประกอบไปด้วยผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลายฝ่าย เช่น บริษัทรับเหมา ตัวแทนสัญญา ผู้รวบรวมผลผลิต เกษตรกร ภาครัฐ และธนาคาร ตัวแทนเหล่านี้เข้ามาร่วมกันทำธุรกิจการเกษตรโดยหน้าที่และความรับผิดชอบที่แตกต่างกันอันเนื่องมาจากความได้เปรียบและลักษณะของการดำเนินธุรกิจของแต่ละฝ่ายที่มีความแตกต่างกัน เช่น บริษัทผู้รับเหมามีหน้าที่จัดหาเมล็ดพันธุ์หรือสัตว์ป้อนอาหารเสริมยาหรือวัสดุอื่น ๆ และบริการส่งเสริมสำหรับเกษตรกรที่ทำสัญญา จะซื้อผลิตภัณฑ์ทั้งหมดจากเกษตรกรผู้ทำสัญญาในราคาที่ตกลงกันล่วงหน้าจากทั้งสองฝ่าย โดยมีผู้รับเหมาตรวจสอบหรือควบคุมกระบวนการผลิตและควบคุมเงื่อนไขการซื้อขาย (Pansin & Khamkaew, 2012) โดยทั่วไปพวกเขามีความมั่นคงทางการเงินและสามารถสนับสนุนเกษตรกรในด้านต่าง ๆ เช่น เทคโนโลยีและข้อมูล นอกจากนี้พวกเขายังอธิบายรายละเอียดอย่างชัดเจนในข้อตกลงกับเกษตรกรและให้คำแนะนำแก่เกษตรกร (Limnirankul et al., 2006; Klakhai, 2012) โดยภายใต้ความแตกต่างในเชิงหน้าที่ความรับผิดชอบนั้นนำไปสู่ความแตกต่างในเชิงระดับความเสี่ยงที่ผู้เล่นในระบบเกษตรพันธสัญญาต้องเผชิญ อย่างไรก็ตาม อย่างไม่อาจปฏิเสธได้ว่า แม้เกษตรพันธสัญญาจะช่วยให้เกษตรกรของไทยเกษตรกรผู้ทำสัญญาของไทยจะได้รับการประกันความแน่นอนของตลาดราคาและรายได้ ผู้รับเหมา (ผู้ซื้อ) สามารถรับผลิตภัณฑ์เฉพาะตรงเวลาและตรงตามความต้องการของพวกเขา นอกจากนี้ผู้บริโภคซื้อสินค้าเกษตรด้วยสินค้าคุณภาพระดับหนึ่งภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา ที่มีการจัดการที่ดี (Klakhai, 2012; Singh, 2005)

อย่างไรก็ตามภายใต้เงื่อนไขที่ผู้เล่นบางกลุ่มซึ่งมีอำนาจในการต่อรองที่ไม่สูงมากนัก ก็อาจต้องเผชิญกับความเสี่ยงหลากหลายประการ เช่น เมื่อเกษตรกรที่ทำสัญญาผลิตพืชใหม่ พวกเขาต้องเผชิญกับความเสี่ยงที่เกิดจากการผลิตและการตลาด ในกรณีบริษัทที่มีการจัดการที่ไม่ดี เช่น การจ่ายเงินล่าช้าและขาดการให้คำปรึกษาเกี่ยวกับเทคโนโลยีการทำฟาร์ม อาจนำไปสู่ความไม่พอใจของเกษตรกร การจัดการที่ไม่ถูกต้องเช่นนี้อาจทำให้เกิดปัญหาการดำรงชีวิตของเกษตรกรจึงทำให้พวกเขาลงเลี้ยวที่จะเข้าร่วมในระบบเกษตรพันธสัญญา ในขณะเดียวกัน หากเกษตรกรขายสินค้าให้กับผู้อื่นนอกเหนือจากผู้รับเหมา บริษัทจะเกิดความเสี่ยงในการควบคุมปริมาณอุปทาน มักจะเกิดขึ้นเมื่อเกษตรกรใช้เครดิตเพื่อวัตถุประสงค์อื่นนอกเหนือจากการลงทุนที่เหมาะสมในพื้นที่เพาะปลูก ซึ่งนำไปสู่การลดลงของผลผลิตและคุณภาพของผลิตภัณฑ์ที่แย่งชิงกัน ยิ่งกว่านั้น การเกษตรพันธสัญญา มักมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม เพราะผู้ปลูกให้ความสำคัญกับการผลิตจำนวนมากโดยการป้อนสารเคมีจำนวนมากเพื่อเร่งการผลิต (Singh, 2005; Limnirankul et al., 2006; Klakhai, 2012) จึงอาจกล่าวได้ว่า ในปัจจุบันรูปแบบการบริหารจัดการการเกษตรก็มีความสลับซับซ้อนยิ่งกว่าในอดีต

ในบริบทของประเทศไทยนั้น งานศึกษาของ นนท์ นุชหมอน (๒๕๕๖) เรื่อง เกษตรพันธสัญญา: ภาพรวมและบทสำรวจประเด็นปัญหาในประเทศไทย ซึ่งเป็นศึกษาของโครงการสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย ได้จำแนกประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับเกษตรพันธสัญญาในบริบทของประเทศไทย ซึ่งทำให้เกษตรกรไทยตกอยู่ในฐานะที่มีความเสียเปรียบ ได้แก่

๑. ความเท่าเทียมทางด้านข้อมูลในการทำสัญญาระหว่างเกษตรกรและบริษัท

๒. ความไม่เท่าเทียมกันอันเนื่องมาจากการผูกขาดหรือการมีอำนาจเหนือตลาดของบริษัท

๓. ความไม่เท่าเทียมในเรื่องการรับความเสี่ยง

จะเห็นได้ว่าในภาวะที่เกษตรกรไทยเชื่อมโยงกับห่วงโซ่อุปทานของโลก การบริหารจัดการผลิตภัณฑ์การเกษตรและสินค้าเกษตรมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นกว่าในอดีต ซึ่งอาจทำให้เกษตรกรเผชิญข้อท้าทายในห่วงโซ่อุปทานได้

บทบาทของเทคโนโลยีสำหรับการเกษตร

ประเด็นที่ควรเน้นย้ำในยุคปัจจุบันนอกเหนือไปจากประเด็นด้านทุนเพื่อการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร ตลอดจนถึงรูปแบบการบริหารสินค้าเกษตรที่มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น การอุบัติ (Emerging) ของเทคโนโลยีทางการเกษตรใหม่ ๆ เช่น ฐานข้อมูลขนาดใหญ่ (Big Data) เพื่อบอกข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลเชิงภูมิศาสตร์และสภาพพื้นที่ดิน ระบบเซ็นเซอร์ (Sensor) ซึ่งช่วยทั้งในการเก็บข้อมูลอย่างปัจจุบันทันที (Realtime) และระบบข้อมูลสารสนเทศและการสื่อสาร (Information and Communication Technology: ICT) เพื่อการรวบรวมและการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อการวางแผนการผลิตและการตลาด เป็นต้น ก็สามารถนำมาสู่ทั้งโอกาสหากเกษตรกรสามารถปรับตัวและนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ามาใช้ในการเกษตรได้ ขณะเดียวกันหากเกษตรกรไม่สามารถที่จะปรับตัวได้ก็ย่อมที่จะเสียความสามารถในการแข่งขัน งานศึกษาของลัทธนพร รัตนวรารักษ์ และคณะ (๒๕๖๒) ได้ฉายภาพประสบการณ์การใช้เทคโนโลยีสำหรับการเกษตรในต่างประเทศซึ่งช่วยปลดล็อก ๑) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารให้มีความจำเพาะเจาะจงกับลักษณะเฉพาะของบุคคล ๒) การเข้าถึงข้อมูลเทคโนโลยีใหม่ ๆ ๓) การเข้าถึงแหล่งเงินทุนและตลาด ๔) การแบ่งปันการใช้งานปัจจัยการผลิตร่วมกันโดยอาศัยแพลตฟอร์มเดียว

ในบริบทของประเทศไทย แม้ว่าเกษตรกรนั้นจะมีการใช้เครื่องจักรในภาคการเกษตรจากการสำรวจข้อมูลของ โสมรัตน์ จันทรัตน์ และคณะ (๒๕๖๑) จากสถาบันเศรษฐกิจป๋วยอึ๊งภากรณ์ได้ชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรไทยที่มีการใช้เครื่องจักรทางการเกษตรเพื่อทุนแรงนั้นคิดเป็นร้อยละ ๖๘ ของเกษตรกรทั้งหมด โดยรูปแบบของการใช้อุปกรณ์การเกษตรนั้นมักอยู่ในลักษณะของการเช่ามากขึ้นและมีลักษณะของการกระจุกตัวในเชิงพื้นที่ แต่การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่ยังเป็นข้อจำกัดของเกษตรกรไทย แม้ว่าจะมีความพยายามในการพัฒนาแพลตฟอร์มจำนวนมากของหน่วยงานภาครัฐเพื่ออำนวยความสะดวกให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงตลาดและ/หรืออำนวยความสะดวกในการเข้าถึงข้อมูล หากแต่แพลตฟอร์มเหล่านั้นมักไม่สามารถใช้ได้จริงและไม่ตรงกับความต้องการของเกษตรกร นอกจากนี้ในบางพื้นที่ยังมีการให้ข้อมูลว่ามิติด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) สำหรับการเชื่อมต่ออินเทอร์เน็ตและภาวะสูงอายุนั้นพบว่าเป็นข้อท้าทายสำหรับเกษตรกรอยู่

หากพิจารณาตามมิตินี้ หมายความว่า เพื่อให้เกษตรกรสามารถประยุกต์ตัวให้เข้ากับเทคโนโลยีดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องจำเป็นต้องมีการวางแผนนโยบายต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสมเพื่อให้เกษตรกรมีทักษะและสามารถปรับตัวให้เข้ากับการปรับเปลี่ยนเชิงเทคโนโลยีได้อย่างมีประสิทธิภาพ

นโยบายภาครัฐในการส่งเสริมเกษตรกรและข้อท้าทาย

๑. นโยบายการเกษตรระดับมหภาค

นโยบายส่งเสริมการเกษตรและเกษตรกรของประเทศไทยไม่เพียงแต่สะท้อนความสำคัญของภาคเกษตรที่มีต่อสังคมไทยเท่านั้น หากแต่ในนโยบายหนึ่งสะท้อนแนวทางและเป้าหมายที่รัฐไทยต้องการส่งเสริมภาคการเกษตรให้เป็นไปในทิศทางใดทิศทางหนึ่ง ตลอดจนถึงผลลัพธ์ของการเกษตรไทยซึ่งต้องการการสนับสนุนจากภาครัฐที่มีความแตกต่างกัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (และสังคม) แห่งชาติ แสดงให้เห็นความพยายามในการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐที่แตกต่างไปตามช่วงเวลาตามสถานการณ์ของประเทศในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ เป็นการเฉพาะ ตัวอย่างเช่น แผนพัฒนาเศรษฐกิจ (และสังคม) แห่งชาติฉบับที่ ๑ – ๖ ได้แสดงให้เห็นความพยายามของรัฐบาลไทยในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานสำหรับภาคเกษตร อาทิ ระบบชลประทาน และถนน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๐๔, ๒๕๐๗; ๒๕๐๙; ๒๕๑๔; ๒๕๒๐; ๒๕๒๕)

ขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๗ เป็นต้นมา ได้นำเสนอให้เห็นข้อท้าทายในอีกลักษณะที่เกษตรกรไทยเผชิญอันเนื่องมาจากการเกษตรไทยที่เข้าสู่ห่วงโซ่อุปทานในระดับโลก (Global Supply Chain) การเข้าสู่สภาวะดังกล่าวทำให้ภาครัฐต้องมีการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรไทยให้มีทักษะและขีดความสามารถในการแข่งขันที่พอเพียง ซึ่งในมิติเหล่านี้ครอบคลุมถึงการพัฒนารฐานข้อมูลการเกษตรและแนวทางในการส่งเสริมเกษตรกรให้มี นอกจากนี้ ในภาพระดับประเทศ นับตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๖๐ ประเทศไทยมีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาประเทศในระยะยาว ได้แก่ ยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี โดยแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติแผนที่ ๓ ซึ่งมีมติคณะรัฐมนตรีวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ ซึ่งกำหนดให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นเจ้าภาพหลักได้วางแนวทางการพัฒนาเพื่อให้เกษตรกรไทยมีความสามารถและทักษะที่เหมาะสมในยุคของเทคโนโลยีพลิกผัน (Disruptive Technology) ภายใต้แผนย่อยเกษตรอัจฉริยะและแผนย่อยพัฒนาระบบนิเวศการเกษตร ซึ่งวางแนวทางการพัฒนาโดยทั้งพัฒนาเกษตรกรและส่งเสริมระบบฟาร์มให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้น ควบคู่ไปกับการพัฒนาเทคโนโลยีข้อมูลสารสนเทศเพื่อให้การทำการเกษตรสามารถเข้าถึงข้อมูลตลาด ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยการผลิต และข้อมูลอื่น ๆ ประเภทอื่น ๆ อันจะทำให้เกษตรกรสามารถวางแผนและทำการผลิตได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ซึ่งกระทรวงเกษตรในฐานะเจ้าภาพจำเป็นต้องมีการปรับปรุงแผนปฏิบัติของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์และหน่วยงานสังกัดกระทรวงเกษตรให้สอดคล้องเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามแผนย่อยของแผนยุทธศาสตร์

๒. การพัฒนาเกษตรกรปราดเปรื่อง/เกษตรกรอัจฉริยะ

สำหรับการพัฒนาเกษตรกรเพื่อให้มีความสามารถที่จำเป็นและเพียงพอต่อการเปลี่ยนแปลงในเชิงบริบททั้งภายในและภายนอกประเทศซึ่งทำให้เกษตรกรนั้นมีความเปราะบางต่อปัจจัยและความผันผวนของตลาดการเกษตรและการเปลี่ยนแปลงในเชิงสภาพแวดล้อม แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙) ได้มีการวางแนวทางการพัฒนาเกษตรกรปราดเปรื่อง (Smart Farmer) ได้ให้คำนิยามของ Smart Farmer โดยกรมส่งเสริมการเกษตร (๒๕๕) ว่าเป็น “เกษตรกรรายย่อยเชิงพาณิชย์เป็นผู้มีความสามารถในการผลิต และการตลาด ก้าวสู่ผู้จัดการฟาร์มที่เป็นมืออาชีพ”

เมื่อพิจารณาแนวทางการพัฒนาตามแผนพัฒนาการเกษตรฉบับดังกล่าวพบว่า มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ การวางแผนการพัฒนาไม่ได้ครอบคลุมเพียงการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้สำหรับการเกษตรเท่านั้น หากแต่ครอบคลุมมิติที่หลากหลาย อาทิ การบริหารจัดการการเกษตร การส่งเสริมทักษะเกษตรกรโดยใช้เทคโนโลยี และการดึงดูดคนรุ่นใหม่เข้ามาเพื่อเป็นเกษตรกร โดยเป้าหมายหลักเพื่อเพิ่มรายได้เงินสุทธิต่อครัวเรือนเกษตรกร และการลดลงของสัดส่วนหนี้สินต่อทรัพย์สินครัวเรือน โดยนัยนี้เกษตรกรไม่อาจเป็นเพียงเกษตรกรผู้อยู่ในส่วนของการผลิต (Production) เท่านั้น หากแต่ต้องเข้าใจในส่วนของการบริหารทรัพยากร การตลาดและเทคโนโลยีเพื่อยกระดับเกษตรกรไทย (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๕๔) แนวทางการพัฒนาเกษตรกรเพื่อเป็น Smart Farmers ถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความสำคัญในยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี ภายใต้ยุทธศาสตร์ที่ ๒ ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน ประเด็นยุทธศาสตร์การเกษตรสร้างมูลค่าได้กำหนดประเด็นย่อยภายใต้ประเด็นยุทธศาสตร์ทั้งสิ้น ๕ ประเด็น ได้แก่ ๑) เกษตรอัตลักษณ์พื้นถิ่น ๒) เกษตรปลอดภัย ๓) เกษตรชีวภาพ ๔) เกษตรแปรรูป และ ๕) เกษตรอัจฉริยะ (Smart Farmer) ซึ่งในแง่นี้สะท้อนให้เห็นความพยายามของการพัฒนาการเกษตรอย่างครอบคลุมทุกมิติ เพื่อต่อยอดโครงสร้างทางธุรกิจการเกษตรให้มีมูลค่าเพิ่มที่สูงขึ้น

ในระดับปฏิบัติการส่งเสริมการเกษตรได้มีการกำหนดหลักเกณฑ์ของการเป็น Smart Farmers ใน ๖ ด้าน คือ ๑) การเข้าถึงแหล่งข้อมูลและใช้ข้อมูลในการบริหารจัดการได้ ๒) มีความรู้ในเรื่องที่ทำ ๓) มีความรู้และความเข้าใจในการบริหารจัดการผลผลิตตลอดห่วงโซ่อุปทาน ๔) มีความตระหนักถึงคุณภาพสินค้าและความปลอดภัยของผู้บริโภค ๕) มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม/สังคม ๖) มีความภูมิใจในความเป็นเกษตรกร (กรมส่งเสริมการเกษตร, ๒๕๖๒) อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของวรรณดี สุทธิวรการ (๒๕๕๙) ได้นำเสนอให้เห็นความไม่มั่นใจของเกษตรกรต่อเจ้าหน้าที่ภาครัฐเนื่องจากไม่สามารถสนับสนุนความรู้ที่ตรงกับความต้องการของเกษตรกรได้ ดังนั้น เพื่อให้เกิดการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรเพื่อความเป็น Smart Farmer ไม่เพียงแต่เกษตรกรจำเป็นต้องได้รับการพัฒนา หากแต่เจ้าหน้าที่ของกระทรวงเกษตร ฯ จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาเพื่อเป็น Smart Officer ควบคู่ไปกับการพัฒนาความร่วมมือระหว่างภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ภาครัฐ เอกชน และประชาสังคม ซึ่งในปัจจุบันกระทรวงเกษตรแม้ว่ากระทรวงเกษตรจะมีความพยายามในการส่งเสริมความร่วมมือภาครัฐและเอกชนยิ่งขึ้น กระนั้น เพื่อให้ความร่วมมือเกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมแนวทางและความร่วมมือใหม่ ๆ อาจจำเป็นต้องได้รับการพัฒนายิ่งขึ้น

นอกจากนี้ ดังที่ได้นำเสนอไปในส่วนก่อนหน้านี้ว่าในปัจจุบันเทคโนโลยีเข้ามามีส่วนสำคัญต่อภาคการเกษตรของประเทศไทยมากขึ้นเรื่อย ๆ ในมิตินี้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ก็ได้มีการวางความร่วมมือกับภาคเอกชนในการนำเทคโนโลยีใหม่ อาทิ การนำบิ๊กดาต้า เข้ามาใช้ในการผลิตสินค้าเกษตร ในนามของการเกษตรอัจฉริยะ แต่ในความร่วมมือดังกล่าวยังคงเป็นเพียงการดำเนินการในลักษณะแปลงต้นแบบ อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า คำว่า “Smart Farmer” ในเอกสารราชของทางราชการนั้นมีความหมายที่สลับไปมาระหว่าง “เกษตรกรปราดเปรื่อง” และ “เกษตรอัจฉริยะ” ซึ่งอาจทำให้ผู้อ่านเกิดความสับสน ประเด็นเรื่องความทับซ้อนในเชิงคำนิยามนี้ก็เป็นประเด็นที่ต้องมีการพิจารณาต่อไป

ความร่วมมือภาครัฐเอกชน

ความร่วมมือภาครัฐเอกชนมีความสำคัญมากขึ้นในห้วงปัจจุบันรูปแบบเนื่องจากรัฐไม่สามารถดำเนินการทุกอย่างได้ทั้งหมดในห้วงปัจจุบันในสังคมและโลกที่มีความสลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น (อูมา, มปป.) อย่างไรก็ตาม ในเชิงรูปแบบความร่วมมือภาครัฐและเอกชนก็มีความหลากหลายในเชิงรูปแบบในตัวเอง พิเชษฐ์ เข้มทอง (๒๕๕๖) ได้นิยามภาพของรูปแบบความร่วมมือภาครัฐและเอกชนเพื่อการพัฒนาที่มีความหลากหลายอาจแบ่งได้ใน ๒ ระดับ ได้แก่

๑. ระดับระหว่างประเทศ (International Level) ประกอบด้วย ๑. Norm and Value Cooperate Social Response ๒. International Matchmaking ๓. Global Products

๒. ระดับโครงการ ประกอบด้วย ๑. Private Sector Development & Technical Assistance (PSD) ๒. Public Private Development Partnership (PPDP) ๓. Public Private Partnership

ในแต่ละรูปแบบจะมีลักษณะและจุดเน้นที่มีความแตกต่างกัน อาทิ PPP มักจะใช้ในลักษณะของการลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ ขณะที่โครงการในลักษณะ PPDP มีลักษณะที่ดึงดูดผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในภาคเอกชนเข้ามาร่วมการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้ประชากรในกลุ่มเป้าหมายดังกล่าวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนเพื่อการพัฒนาจะยังผลให้กลุ่มเป้าหมายมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในภาพรวม แต่ พิเชษฐ์ เข้มทอง (อ้างแล้ว) ก็ตั้งข้อสังเกตและชี้ให้เห็นข้อพึงระวังของมาตรการต่าง ๆ เหล่านั้นว่า ควรต้องระวังไม่ให้เป้าหมายหรือแนวทางของผู้ที่เข้าร่วมในการพัฒนานั้น กลบทับความต้องการ (Demand) ของกลุ่มเป้าหมายที่จะเข้าไปพัฒนา ดังนั้น ในบริบทของการส่งเสริมเกษตรกรรม ไม่ว่าจะเป็นโดยภาครัฐก็ตาม เอกชนก็ตาม หรือโดยความร่วมมือของทั้งภาครัฐและเอกชนจำเป็นต้องพึงระวังมิติดังกล่าวด้วย

Chamber (1990) จากการทำการศึกษากิจกรรมในสังคมของเอเชียได้ตั้งข้อสังเกตต่อการส่งเสริมความสามารถและสมรรถนะของเกษตรกรที่น่าสนใจและชวนคิดถึงแนวทางในการส่งเสริมและการนำเทคโนโลยีเข้าไปใช้ในการเกษตร คือ รูปแบบของการทำการเกษตรกรรมมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปอย่างมากมาย กล่าวคือ มุ่งไปในทิศทางของการทำการเกษตรเชิงอุตสาหกรรมและการชลประทานมากขึ้นหรือในอีกนัยยะ คือ เป็นเกษตรที่มีความเข้มข้นมากขึ้นต้องการการบริหารจัดการที่มากขึ้น แน่นนอนที่สุดว่า รูปแบบของการเกษตรที่เปลี่ยนไปเช่นนี้จำเป็นต้องอาศัยการพัฒนาทักษะและการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ มากยิ่งขึ้น ซึ่งโดยมากการถ่ายทอดในแง่นี้บ่อยครั้งมักจะเห็นเกษตรกรและชุมชนเป็นภาชนะอันว่างเปล่าที่พร้อมจะรับความรู้จาก “ผู้เชี่ยวชาญ” ในทางตรงกันข้ามการเก็บข้อมูลในงานศึกษาขึ้นดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชุมชนนั้นมีการเลือกรับ และปรับความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดให้เข้ากับบริบทของชุมชน จนอาจกล่าวได้ว่า ความสำเร็จของการพัฒนานั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้ส่งเสริมของผู้เชี่ยวชาญแต่อย่างใดหากแต่เป็น “เกษตรกรต่างหากที่ถือกุญแจในการพัฒนา การประเมินคุณค่าและตัดสินใจระบบและการพัฒนาใหม่ ๆ ที่เข้ามาในชุมชน” ดังนั้น บทบาทของผู้ให้ความรู้ควรจะเป็นดังต่อไปนี้

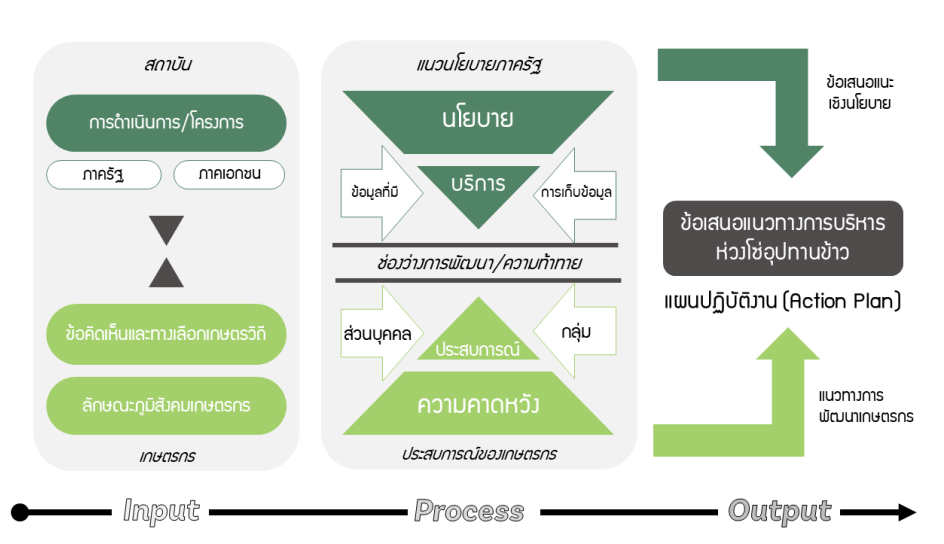
๑. ผู้ส่งเสริมการรวมกลุ่ม เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ ประสบการณ์ และเทคโนโลยีระหว่างกลุ่ม

๒. ผู้ให้คำปรึกษา ผู้ซึ่งคอยช่วยให้ความเห็นแก่เกษตรกร
๓. ผู้ค้นหา เพื่อค้นหาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ซึ่งเหมาะสมกับความต้องการของเกษตรกรในพื้นที่
๔. เป็นผู้นำในการเดินทาง โดยเป็นผู้พากลุ่มชุมชนให้เกิดการแลกเปลี่ยนและพัฒนาซึ่งกันและกัน

กรอบแนวคิดของการวิจัย

ภาพในเชิงนโยบายและการกำหนดนโยบายได้มีการกำหนดให้มีการพัฒนาและส่งเสริมให้เกษตรกรมีทักษะที่เหมาะสมสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา อย่างไรก็ตาม (Thailand Development Research Institute: TDRI) (2015) การตั้งข้อสังเกตจากวงเสวนาว่า แม้ว่าในอดีตนั้นหน่วยงานภาครัฐจะมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมเกษตรกรและการดำเนินการของภาครัฐได้ส่งบทบาทสำคัญต่อการเพิ่มผลผลิตของภาคเกษตร แต่ในปัจจุบันเทคโนโลยีส่งเสริมการเกษตรอยู่ในมือของภาคเอกชน ดังนั้น การพัฒนาภาคการเกษตรจำเป็นต้องแสดงให้เห็นการบูรณาการแนวทางการดำเนินงานระหว่างภาครัฐและเอกชนเพื่อครอบคลุมกลไกของห่วงโซ่อุปทานอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ศึกษาจึงได้พัฒนารอบแนวคิดในการศึกษา (Conceptual Framework) เพื่อทำความเข้าใจทั้ง ๒ ส่วน ได้แก่ ความพยายามของรัฐและเอกชนในการส่งเสริมเกษตรกร และประสบการณ์ของเกษตรกรเพื่อให้เห็นสภาพความเป็นจริงและการใช้ชีวิตของเกษตรกร ในบริบทของการส่งเสริมดังกล่าว โดยรายละเอียดดังปรากฏตาม แผนภาพที่ ๒-๔

แผนภาพที่ ๒-๔ กรอบแนวคิดของการวิจัย

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ดังคำถามสำคัญของงานศึกษาชิ้นนี้ คือ ข้อจำกัดของเกษตรกรในการประยุกต์ใช้นโยบายเกษตรอัจฉริยะในทางปฏิบัติคืออะไร และ “ประสบการณ์” ของภาคธุรกิจจะสามารถส่งเสริม

ภาครัฐในการบูรณาการ พัฒนากลไกของห่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวได้อย่างไร โดยภายใต้กรอบความคิดดังกล่าว ผู้ศึกษาได้แบ่งขั้นตอนออกเป็น ๓ ส่วน ได้แก่

๑. ปัจจัยนำเข้า (Input) เป็นส่วนของการเก็บรวบรวมข้อมูลสำคัญสำหรับงานศึกษานี้ อันประกอบด้วย ๑) ลักษณะภูมิสังคมของเกษตรกร โดยอาศัยแนวคิดเรื่องวิถีชีวิต (Livelihood Approach) ของครัวเรือนเกษตรกร เพื่อทำความเข้าใจในมิติด้านทุนและการใช้ทุนเพื่อดำรงชีวิต ควบคู่กับการทำการรวบรวมข้อมูลการดำเนินการของภาครัฐและเอกชนในการส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกร

๒. กระบวนการ (Process) เป็นการวิเคราะห์สถานการณ์การผลิตของเกษตรกรในบริบทของความพยายามในการบังคับใช้นโยบาย โดยนำมาวิเคราะห์ควบคู่ไปกับการให้บริการของภาครัฐ เพื่อให้เห็นช่องว่าง (Gaps) ที่เกิดขึ้นในส่วนของภาครัฐ ควบคู่ไปกับการวิเคราะห์ประสบการณ์ของเกษตรกรทั้งในลักษณะรายครัวเรือน (Individual Household) และประสบการณ์ของชุมชนเกษตรกรรม (Collective Experience) ที่ประสบจากโครงการพัฒนาของภาครัฐและภาคเอกชน โดยการวิเคราะห์มิติเหล่านี้จะทำให้เห็นช่องทางและข้อท้าทายทั้งในส่วนของภาครัฐและภาคเอกชนในการส่งเสริมการเกษตร ตลอดทั้ง เกษตรกรและครัวเรือนเกษตรกรซึ่งมีประสบการณ์จากความพยายามในการส่งเสริมดังกล่าว

๓. ผลลัพธ์ (Output) ที่ต้องการของงานศึกษาชิ้นนี้ ได้แก่

๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายและแนวทางการพัฒนาเกษตรกรอย่างมีส่วนร่วมซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของภูมิสังคมของครัวเรือนและชุมชนการเกษตร

๓.๒ แผนปฏิบัติการ (Action Plan) โดยนำเสนอตัวแบบกิจกรรม (Activities) ให้แก่หน่วยงานภาครัฐ เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ตามที่คาดหวัง

สรุป

ในบทนี้ผู้ศึกษาได้ฉายภาพให้เห็นภูมิทัศน์ทางความรู้เกี่ยวกับสภาพการณ์ที่เกษตรกรไทยเผชิญ โดยได้ฉายให้เห็นภาพใน ๒ มิติ คือ พลวัตรของครัวเรือนเกษตรกรซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกลไกตลาดโลก ขณะเดียวกันก็ได้ชี้ชวนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของบริบทโลกซึ่งทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทยและรัฐไทยต้องมีการปรับตัว อันนำมาซึ่งการออกนโยบาย แนวทางการพัฒนาการเกษตรซึ่งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลก คำถามประการสำคัญ คือ นโยบายต่าง ๆ เหล่านี้เพียงพอหรือไม่และอะไรยังคงเป็นประเด็นปัญหาซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทยยังคงเผชิญ ซึ่งผู้ศึกษาในนำแนวคิดดังกล่าวเพื่อพัฒนารอบแนวคิดในการเก็บข้อมูลและทำการศึกษา และในบทต่อไป ผู้ศึกษาจะได้นำเสนอให้เห็นระเบียบวิธีวิจัยของงานศึกษาชิ้นนี้

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีวิจัย

ก่อนหน้านี้ผู้ศึกษาได้นำเสนอให้เห็นฉากทัศน์ของการเกษตรของไทย การทบทวนงานศึกษาและข้อมูลทำให้การเปลี่ยนแปลงทั้งในเชิงเศรษฐกิจ สังคม ตลอดจนถึงนโยบายของรัฐบาลไทยต่อการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วง ซึ่งล้วนแต่ส่งสัญญาณเตือนถึงความยากลำบากที่ภาคการเกษตรของไทยอาจต้องเผชิญในอนาคต ในอีกมุมหนึ่งการเกษตรของ泰นั้นเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในภาคครัวเรือนเอง อาทิ ภาวะสูงอายุ หนี้สินภาคครัวเรือนที่สูงขึ้น ขณะเดียวกันในบริบทภายนอกนั้นข้าวของไทยเผชิญกำลังค่อย ๆ สูญเสียความสามารถในการแข่งขันในแง่ราคาและปริมาณผลผลิตที่ไม่สามารถแข่งขันกับผู้ส่งออกข้าวรายอื่น ๆ อาทิ ประเทศเวียดนาม และประเทศอินเดีย แม้ว่าภาครัฐจะตระหนักถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และพยายามที่จะวางแนวทางการส่งเสริมเกษตรกรตลอดจนถึงการเกษตรสำหรับเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทย ผ่านนโยบายและการให้ความช่วยเหลือในเชิงปัจจัยและองค์ความรู้ เงินส่วนเพิ่ม (Subsidy) อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมในรูปแบบดังกล่าวยังไม่อาจทำให้เกษตรกรผลิตข้าวที่มีปริมาณและคุณภาพตามความต้องการของตลาด โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลาดต่างประเทศได้ การส่งเสริมทางการเกษตรในลำดับต่อไปนั้น จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับ “สภาพการณ์” และ “สถานการณ์” ที่เกษตรกรเผชิญ ซึ่งสะท้อนในรูปของ “ประสบการณ์” ของเกษตรกรเหล่านั้น เพื่อให้การออกแบบแนวทางการส่งเสริมการเกษตรนั้นสอดคล้องกับภาวะความเป็นจริงของเกษตรกรตลอดจนถึง และเปิดโอกาสให้ภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีความหลากหลายเข้ามามีส่วนร่วมได้

เพื่อทำความเข้าใจในมิติดังกล่าวในบทนี้ จะเป็นการนำเสนอเครื่องมือในการเก็บข้อมูลปฐมภูมิ เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ของเกษตรกรเหล่านั้น ผ่านกรอบคิด “การดำรงชีวิต” (Livelihood) ซึ่งมุ่งทำความเข้าใจ “ประสบการณ์” และการใช้ทุน (Capital) เพื่อรักษาครอบครัวให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ (Shock) และทำให้ครัวเรือน (Household) สามารถคงสภาพและเติบโตต่อไปได้

ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ภายใต้กรอบการดำเนินงานของการศึกษาชิ้นนี้ กลุ่มประชากรแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม ซึ่งมีส่วนสำคัญในภาคการเกษตร ประกอบด้วย กลุ่มตัวแทนภาคเอกชน ซึ่งดำเนินธุรกิจข้าวลงในประเทศไทย ซึ่งไม่ทราบจำนวนประชากรทั้งหมด กลุ่มตัวแทนภาครัฐในส่วนกลางเพื่อทำความเข้าใจนโยบายและแนวโน้มในการส่งเสริมการเกษตรของประเทศไทย และ กลุ่มเครือข่ายเกษตรกร มีกลุ่มประชากร คือ กลุ่มเกษตรกรผู้เป็นสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรและมีประสบการณ์ในการดำเนินธุรกิจกับบริษัทเอกชนหรือเกษตรกรผู้ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐ

๑. จำนวนกลุ่มตัวอย่าง

การศึกษาครั้งนี้ ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยเป็นการเก็บข้อมูลจาก ๓ กลุ่ม ประกอบด้วย ๑) ตัวแทนภาคเอกชน ๒) ตัวแทนของเกษตรกรใน ๒ พื้นที่ ได้แก่ จังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญของไทยรวม ๒ พื้นที่จำนวน ๑๐ คน และ ๓) กลุ่มตัวแทนภาครัฐของไทยเพื่อทำความเข้าใจแนวโน้ม และนโยบายในการส่งเสริมเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของประเทศไทย

ตารางที่ ๓-๑ การเสนอข้อพิจารณาการกำหนดจำนวนตัวอย่างเพื่อความเหมาะสม

ที่	กลุ่มประชากร	จำนวนผู้ให้ข้อมูล
๑	ตัวแทนเอกชน	๓ คน
๒	ตัวแทนภาครัฐ	๓ คน
๓	ผู้แทนกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าว	
	๓.๑ เขตภาคกลาง	๑๕ ราย / ๕ กลุ่ม
	๓.๒ เขตภาคอีสาน	๑๐ ราย / ๕ กลุ่ม

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

จากตารางข้างต้น เห็นได้ว่าจำนวนกลุ่มตัวอย่างถูกกำหนดขึ้นอย่างจำกัด เนื่องจากการผลิตข้าวซึ่งเป็นพืชไร่ มีกระบวนการที่ไม่ซับซ้อน เพียงแต่มีความเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่ที่แตกต่างกันในเชิงกระบวนการผลิตตามเทคนิคของเกษตรกร (Conventional Farming Methods) ส่งผลให้ลักษณะการส่งเสริม และการดำเนินธุรกิจไม่มีความแตกต่างกันมากนักจนมีนัยสำคัญทางสถิติ ดังนั้น การกำหนดจำนวนกลุ่มตัวอย่างข้างต้น จึงใช้ประสบการณ์และความรู้เชิงพื้นที่ของผู้ศึกษาเป็นตัวกำหนด

๒. วิธีการสุ่มตัวอย่าง

การศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน กล่าวคือใช้วิธีการจำกัดขอบเขตการศึกษาโดยการสัมภาษณ์ผู้ประกอบการ หรือตัวแทนภาคเอกชนเบื้องต้น เพื่อจำกัดขอบเขตในเพิ่มโอกาสความน่าจะเป็นในการนำผลลัพธ์ของการศึกษาไปสู่การปฏิบัติเชิงโครงการอย่างเป็นรูปธรรม

การสุ่มตัวอย่างขั้นตอนแรก: การเลือกตัวแทนภาคเอกชนแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เนื่องจากผู้ศึกษามีความคุ้นชินกับส่วนงานในภาคเอกชน ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของห่วงโซ่คุณค่า (Value Chain) ของการผลิตในอุตสาหกรรมข้าว ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึกในการดำเนินการศึกษา ผู้ศึกษาจึงเจาะกลุ่มตัวอย่างในการรวบรวมข้อมูลจากภาคเอกชนเป็นสำคัญ

การสุ่มตัวอย่างขั้นตอนที่ ๒ : เมื่อได้ข้อมูลจากผู้แทนภาคเอกชน ผู้ศึกษาจึงดำเนินการจำกัดขอบเขตการศึกษาในเชิงพื้นที่ยุทธศาสตร์ (Specified Strategic Area) เพื่อกำหนดขอบเขตพื้นที่ จากเครือข่ายของภาคเอกชน อันนำไปสู่การใช้ผลลัพธ์ในเชิงปฏิบัติ ในขั้นตอนนี้ผู้ศึกษาใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างของประชากร ๒ กลุ่มโดยการกำหนดกลุ่มตัวอย่างในลำดับขั้นนี้ ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างที่เป็นไปตามโอกาสทางสถิติ (Probability Sampling) โดยวิธี การสุ่มแบบเป็นชั้นภูมิ (Stratified Random Sampling) มีการจัดแบ่งประชากรเป็นกลุ่มหรือชั้นย่อย ๆ ก่อน แล้วเลือกสุ่มตัวอย่างตามสัดส่วน (Proportional) ในแต่ละชั้น จากนั้นจึงใช้การ สุ่มอย่างง่าย

พื้นที่การศึกษา

การศึกษาครั้งนี้ เลือกพื้นที่ศึกษาจากข้อเสนอแนะเชิงเครือข่าย จากการสัมภาษณ์ผู้บริหารภาคเอกชน โดยได้พื้นที่ศึกษาเป็น ๒ พื้นที่หลัก อันได้แก่ จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดศรีสะเกษ โดยมีข้อมูลสำคัญ ดังนี้

๑. ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดสุพรรณบุรี

จังหวัดสุพรรณบุรีประกอบไปด้วย ๑๐ อำเภอ มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มในทางทิศตะวันออกของจังหวัด และมีแม่น้ำสายสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำสุพรรณบุรี โดยในช่วงฤดูน้ำหลากนั้นน้ำจะท่วมขังในหลายพื้นที่ของจังหวัด อาทิ อำเภอเมือง อำเภอบางปลาม้า และอำเภอสองพี่น้อง (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๖๒) ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้ทำให้จังหวัดสุพรรณบุรีมีความเหมาะสมต่อการทำเกษตร ซึ่งสะท้อนผ่านการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของจังหวัดสุพรรณบุรี

ในพื้นที่ของจังหวัดทั้งสิ้น ๓,๓๔๘,๗๕๕ ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ราวร้อยละ ๗๔.๒๘ นั้นถูกใช้ประโยชน์เพื่อการทำการเกษตร (โปรดดูแผนภาพที่ ๔.๑) โดยพืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือ ข้าว อ้อย และข้าวโพด โดยจากข้อมูลของสำนักงานเกษตรจังหวัดสุพรรณบุรีนั้น พื้นที่ปลูกข้าวในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นคิดเป็นพื้นที่ราว ๑,๑๔๗,๗๑๕ ไร่ คิดเป็นร้อยละ ๕๘.๙๑ ของพื้นที่การเกษตรทั้งหมดโดยปลูกข้าวนาปีเป็นส่วนใหญ่ โดยในพื้นที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่อยู่ใน อ. บางปลาม้า อ. เมืองสุพรรณบุรี และ อ. บางนางบวช

๒. ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดศรีสะเกษ

จังหวัดศรีสะเกษประกอบไปด้วย ๒๒ อำเภอ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบสูงสลับทุกนา โดยพื้นที่ค่อย ๆ ลาดลงสู่ทิศเหนือและทิศตะวันตก โดยมีแม่น้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล โดยมีพื้นที่ป่าอยู่ทางใต้ของจังหวัด (แผนพัฒนาจังหวัด, ๒๕๖๓) โดยมีพื้นที่ทั้งสิ้นราว ๕,๕๒๔,๘๘๕ ไร่ โดยดินราร้อยละ ๖๐ ของพื้นที่เป็นดินร่วนปนทราย

เช่นเดียวกับจังหวัดสุพรรณบุรี พื้นที่จังหวัดศรีสะเกษส่วนใหญ่นั้นถูกใช้เพื่อการทำการเกษตรโดยคิดเป็นพื้นที่ทั้งสิ้นราวร้อยละ ๗๗.๕๘ โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ คือ พื้นที่นาถึง ๓,๓๖๕,๐๖๒ ไร่ คิดเป็นราวร้อยละ ๖๐.๙๐ และพืชไร่ ๒๖๐,๘๗๗ ไร่ คิดเป็นราวร้อยละ ๔.๗๐

วิธีการศึกษา

การศึกษาชิ้นนี้มุ่งที่จะทำความเข้าใจกับประสบการณ์ของเกษตรกร การใช้ทุนของเกษตรกร และผลกระทบจากนโยบายรัฐบาล ตลอดจนถึงสถานการณ์ในปัจจุบันที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวเผชิญอยู่และความคาดหวังของเกษตรกรต่อทั้งภาครัฐและเอกชนผ่านแนวคิดการดำรงชีวิต (Livelihood Approach) เพื่อทำความเข้าใจกับมิติดังกล่าว งานศึกษาชิ้นนี้ได้ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Approach) เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ของเกษตรกรในพื้นที่ในมิติด้านการใช้ทุนในด้านต่าง ๆ ของเกษตรกรเพื่อให้ครัวเรือนยังคงดำรงอยู่ได้ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑. วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ

งานศึกษาชิ้นนี้ใช้การสัมภาษณ์ (Interview) เป็นการเก็บข้อมูลผู้ให้ข้อมูล ๓ กลุ่ม โดยใช้การวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi - Structure) และไร้โครงสร้าง (Un - structured) ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้เสียสำคัญในภาคการเกษตร (รายละเอียดโดยสังเขปปรากฏตามตารางที่ ๓-๒) ได้แก่

๑.๑ ตัวแทนภาคเอกชน

การสัมภาษณ์ตัวแทนจากภาคเอกชนมุ่งทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงและข้อท้าทายในภาคการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับข้าวของประเทศไทย โดยการเลือกผู้บริหารระดับสูงขององค์กรซึ่งทำธุรกิจข้าว การเก็บข้อมูลดังกล่าวจะฉายภาพให้เห็นสะท้อนประสิทธิภาพของนโยบายภาครัฐในการส่งเสริมการเกษตร

๑.๒ ตัวแทนภาครัฐ

การสัมภาษณ์ตัวแทนของภาครัฐ เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายในการส่งเสริมการเกษตรของเกษตรกร และแนวโน้มในการส่งเสริมการเกษตรของประเทศไทย

๑.๓ กลุ่มเกษตรกร

การสัมภาษณ์กลุ่มเป็นการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับทุน (Capital) ของเกษตรกร ความคาดหวังและการส่งเสริมของภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ การทำความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวสะท้อน “ประสบการณ์” ของเกษตรกร และวิธีการที่เกษตรกรมีการตอบสนอง (React) ต่อนโยบายของภาครัฐและเอกชนที่ผ่านมา ในการเก็บข้อมูลจากเกษตรกรนี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดพื้นที่ศึกษาใน ๒ พื้นที่ คือ พื้นที่ภาคกลาง ประกอบด้วย จังหวัด สุพรรณบุรีและ และพื้นที่ภาคอีสาน คือ จังหวัด ศรีสะเกษ โดยในแต่ละพื้นที่ผู้ศึกษาจะมีการกำหนดกลุ่มตัวอย่างโดย เน้นเกษตรกรที่มีการรวมกลุ่มทั้งจากการส่งเสริมโดยหน่วยงานภาครัฐ และภาคเอกชน ซึ่งผู้ศึกษาเข้าถึงได้โดยอาศัย วิธีการแบบลูกบอลหิมะ (Snowball Sampling) จากผู้บริหารภาคเอกชนในธุรกิจข้าว เพื่อพิจารณาพื้นที่ที่มีศักยภาพในการสร้างเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา ๒ แห่ง

ตารางที่ ๓-๒ ข้อมูลผู้ให้ข้อมูลสำหรับการศึกษาเชิงคุณภาพ

ผู้ให้ข้อมูล	หน่วยงาน	ประเด็น
๑. ตัวแทนภาคเอกชน		
๑.๑ ผู้บริหารองค์กร	บริษัทผู้ดำเนินธุรกิจข้าวถุง	สภาพการและการเปลี่ยนแปลง ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวไทย
		ข้อท้าทายของการส่งเสริม เกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทย
๒. ตัวแทนภาครัฐ		
๒.๑ กลุ่มงานซึ่งวาง นโยบายส่งเสริมการเกษตร	หน่วยงานซึ่งทำหน้าที่ส่งเสริม การเกษตรในพื้นที่ส่วนกลาง	นโยบายภาครัฐซึ่งเกี่ยวกับการ ส่งเสริมการเกษตรและแนวโน้ม ในการส่งเสริมการเกษตร
๓. ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร		
๓.๑ กลุ่มตัวแทนเกษตรกร ในพื้นที่ภาคกลาง	กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ ภาคกลาง	วิถีปฏิบัติและแนวทางการทำ การเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่
		การใช้ทุนเพื่อดำรงชีวิต
		ความคาดหวังต่อหน่วยงาน ภาครัฐและเอกชน เมื่อ เปรียบเทียบกับสภาพความเป็น จริงในพื้นที่
๓.๒ กลุ่มตัวแทนเกษตรกร ในพื้นที่ภาคอีสาน	กลุ่มเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่ ภาคอีสาน	

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๒. เครื่องมือในการเก็บข้อมูล

การศึกษานี้ใช้เครื่องมือแบบสัมภาษณ์ เพื่อรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง แบบสัมภาษณ์นี้สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยมุ่งเน้นที่การรวบรวมข้อมูลจากผู้บริหารภาคเอกชน ผู้บริหารส่วนงานส่งเสริมภาคเกษตรจากส่วนงานภาครัฐ และกลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตทั้งในรูปแบบ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-Structured) และ แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Unstructured) ทั้งนี้รายละเอียดของเครื่องมือ มีดังต่อไปนี้

๒.๑ แบบสัมภาษณ์ผู้บริหารภาคเอกชน

แบบสัมภาษณ์ถูกจัดทำขึ้นเพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อเข้าถึงประเด็นสถานการณ์ภาพรวมเชิงลึกในตลาดสินค้าข้าว โดยลักษณะการสัมภาษณ์จะใช้การสนทนาโดยภาพรวม ดังนั้นแบบสัมภาษณ์จึงใช้รูปแบบ แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Un-structured) ประกอบไปด้วยประเด็นต่าง ๆ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓-๓ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนภาคเอกชน

ประเด็นสัมภาษณ์	วัตถุประสงค์ของข้อคำถาม
๑ ข้อมูลทั่วไปขององค์กร	ทำความเข้าใจเกี่ยวกับภาพรวมขององค์กรในการดำเนินธุรกิจ ทั้งในมิติของวิวัฒนาการองค์กร วิสัยทัศน์ และเป้าหมายขององค์กร
๒ ภาพรวมธุรกิจ	ทำความเข้าใจสถานการณ์ทางธุรกิจขององค์กร ส่วนแบ่งการตลาดโดยภาพรวม ธุรกิจ การคาดคะเนตลาดและจุดยืนขององค์กร
๓ บทบาทของธุรกิจในห่วงโซ่อุปทาน	ทำความเข้าใจห่วงโซ่มูลค่าขององค์กรในอุตสาหกรรมข้าว จำแนกตามกระบวนการต่าง ๆ
๔ สถานการณ์ปัจจุบันของกิจการ	ทำความเข้าใจการมีส่วนร่วมขององค์กรในห่วงโซ่ต่าง ๆ ของอุตสาหกรรมข้าว
๕ ทักษะที่มีต่อภาครัฐในการส่งเสริมเกษตร	ทำความเข้าใจ ทักษะของภาคเอกชนต่อบทบาทการส่งเสริมของภาครัฐ ทั้งในฐานะผู้รวบรวม และผู้ผลิตสินค้า
๖ ทักษะในการส่งเสริมเกษตรกรแบบมีส่วนร่วมจากภาคเอกชน	ทำความเข้าใจถึงความเต็มใจในการพัฒนาอุตสาหกรรมการผลิตข้าวในมุมมองของภาคเอกชน เพื่อหาโอกาสในการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต

ตารางที่ ๓-๓ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนภาคเอกชน (ต่อ)

ประเด็นสัมภาษณ์	วัตถุประสงค์ของข้อคำถาม
๗ ทิศทางการพัฒนารุรกิจข้าว	ทำความเข้าใจถึงการคาดคะเนการเปลี่ยนแปลง บทบาทของผู้มีส่วนได้เสียของห่วงโซ่อุปทานข้าว ในอนาคต
๘ ทิศทางการพัฒนาอุตสาหกรรมข้าวใน ประเทศไทย	รับฟังข้อเสนอแนะของภาคเอกชนต่อการพัฒนา อุตสาหกรรมข้าว
๙ เครือข่ายเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับองค์กร และมีความเป็นไปได้ในการดำเนิน โครงการที่เสนอแนะจากภาคเอกชน	ทำความเข้าใจข้อมูลเบื้องต้น และศึกษาความ เป็นไปได้ในการขยายผลโครงการสู่การปฏิบัติใน อนาคต

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๒.๒ แบบสัมภาษณ์ตัวแทนภาครัฐ

แบบสัมภาษณ์ถูกจัดทำขึ้นเพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อเข้าถึงประเด็นสถานการณ์ภาพรวมเชิงลึกในการส่งเสริมอุตสาหกรรม และการผลิตข้าวในพื้นที่ โดยลักษณะการสัมภาษณ์จะใช้การสนทนาโดยภาพรวม ดังนั้นแบบสัมภาษณ์จึงใช้รูปแบบ แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (Un-structured) ประกอบไปด้วยประเด็นต่าง ๆ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓-๔ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนภาครัฐ

ประเด็นสัมภาษณ์	วัตถุประสงค์ของข้อคำถาม
๑ ข้อมูลทั่วไปขององค์กร	ทำความเข้าใจเกี่ยวกับภาพรวมขององค์กร ในการพัฒนาและส่งเสริม ทั้งในมิติของ วิวัฒนาการองค์กร วิสัยทัศน์ และเป้าหมาย ขององค์กร
๒ ภาพรวมองค์กร	ทำความเข้าใจสถานการณ์ขององค์กร โครงสร้าง และจุดยืนขององค์กร
๓ บทบาทของธุรกิจในห่วงโซ่อุปทาน	ทำความเข้าใจการมีส่วนร่วมขององค์กรใน ห่วงโซ่มูลค่าขององค์กรในอุตสาหกรรมข้าว จำแนกตามกระบวนการต่าง ๆ

ตารางที่ ๓-๔ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนภาครัฐ (ต่อ)

ประเด็นสัมภาษณ์	วัตถุประสงค์ของข้อคำถาม
๔ แนวโน้มการส่งเสริมการเกษตรของประเทศ ไทย	เป็นการทำความเข้าใจแนวโน้มและแนว ทางการส่งเสริมการเกษตรโดยส่วน ราชการของไทย
๕ ทักษะคนในการส่งเสริมเกษตรกรแบบมีส่วน ร่วมจากภาคเอกชน	ทำความเข้าใจถึงความเต็มใจในการพัฒนา อุตสาหกรรมการผลิตข้าวหากมีการเข้ามา มีส่วนร่วมของเอกชน เพื่อหาโอกาสในการ ปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๒.๓ แบบสัมภาษณ์เกษตรกร

แบบสัมภาษณ์ถูกจัดทำขึ้นเพื่อตอบคำถามตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อเข้าถึงประเด็นสถานการณ์ภาพรวมเชิงลึกในห่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวของเกษตรกรในพื้นที่ โดย ลักษณะการสัมภาษณ์จะใช้การสนทนาโดยภาพรวม ภายใต้ประเด็นคำถามที่กำหนดไว้ดังนั้นแบบ สัมภาษณ์จึงใช้รูปแบบ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured) ประกอบไปด้วยประเด็น ต่าง ๆ ซึ่งมีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓-๕ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนเกษตรกร

ประเด็นสัมภาษณ์	วัตถุประสงค์ของข้อคำถาม
๑ ข้อมูลพื้นฐาน	เพื่อทำความเข้าใจข้อมูลพื้นฐานของเกษตรกรใน พื้นที่เก็บข้อมูล
๒ ขั้นตอนและกระบวนการผลิต	ทำความเข้าใจวิธีการเพาะปลูกของเกษตรกรของ เกษตรกรในพื้นที่ โดยครอบคลุมทั้งกระบวนการ ก่อนเก็บเกี่ยว ขั้นตอนการเก็บเกี่ยว และ กระบวนการหลังเก็บเกี่ยว แสดงให้เห็นวิถีชีวิต ของเกษตรกรในพื้นที่ในมิติที่หลากหลายได้แก่ ทุน (Capital) ของเกษตรกร และการใช้ทุนเพื่อรักษา ครัวเรือน

ตารางที่ ๓.๕ ประเด็นและเครื่องมือในการสัมภาษณ์ผู้แทนเกษตรกร (ต่อ)

ประเด็นสัมภาษณ์	วัตถุประสงค์ของข้อคำถาม
๓ ความคาดหวังของเกษตรกรต่อการส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐและเอกชน	ทำให้เห็นสถานการณ์ปัจจุบันและความคาดหวังของเกษตรกรต่อการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐและเอกชน การทำความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวจะช่วยให้สามารถพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายและแนวทางการส่งเสริมการเกษตรต่อทั้งภาครัฐและเอกชน
๔ การใช้ทุนของเกษตรกรเพื่อการดำรงชีวิต	เป็นการทำความเข้าใจของระดับของทุนที่เกษตรกรมี และวิธีการใช้ทุนดังกล่าวเพื่อการดำรงชีวิต และรักษา (Sustain) ครัวเรือนเกษตรกรในพื้นที่

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

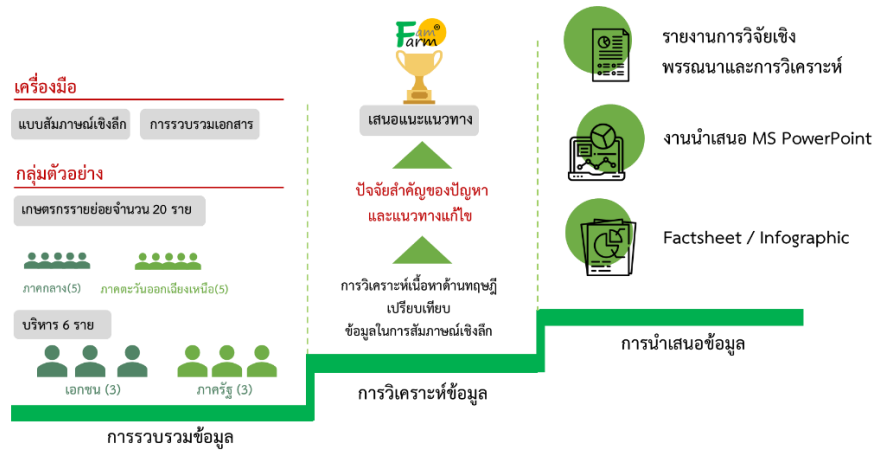
การวิเคราะห์ข้อมูล

๑. วิธีรวบรวมข้อมูล

ในกระบวนการเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษานั้น ผู้ศึกษาใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้เครื่องมือในการเก็บเครื่องมือ คือ แบบสัมภาษณ์ในแต่ละกลุ่มตัวอย่างดังที่ได้นำเสนอแล้วก่อนหน้านี้ โดยเมื่อเก็บข้อมูลในการลงพื้นที่แล้ว ผู้ศึกษาจะได้วิเคราะห์ข้อมูลที่ถูกถอดจากบทสัมภาษณ์ (Transcription) และวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวโดยอาศัยกรอบแนวคิด (Conceptual Framework) ซึ่งเป็นการทำความเข้าใจวิถีชีวิตและการใช้ทุนของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา โดยการเก็บข้อมูลมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลโดยการถามซ้ำเพื่อตรวจสอบความถูกต้องจนไม่มีข้อมูลใหม่อีกแล้วในประเด็นดังกล่าว (Saturation Point)

โดยจะได้มีการดำเนินการในลักษณะนี้กับกลุ่มตัวอย่าง ๓ กลุ่ม ได้แก่ ๑) ตัวแทนเกษตรกรในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ๒) ตัวแทนจากภาคเอกชน ๓) ตัวแทนจากภาครัฐ พร้อมกันนั้น ผู้ศึกษาจะได้ทำการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยเป็นการศึกษานโยบายของภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเกษตร เพื่อสะท้อนให้เห็นช่องว่างในเชิงนโยบาย (Policy Gaps) โดยวิเคราะห์ควบคู่ไปกับข้อมูลจากการเก็บพื้นที่ เพื่อจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย และแนวทางการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรโดยอาศัยความร่วมมือจากผู้มีส่วนได้เสียที่เกี่ยวข้อง เมื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเรียบร้อยแล้วจะมีการจัดทำรายงานวิจัยเชิงพรรณนาและการวิเคราะห์ พร้อมกันเอกสารนำเสนอและ Factsheet เพื่อให้ข้อมูลอยู่ในรูปที่สามารถเข้าใจได้ และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ต่อไปได้โดยสะดวกที่สุด

แผนภาพที่ ๓-๑ ลักษณะการรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ และผลลัพธ์ของการดำเนินการศึกษา

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๒. วิวิธีวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ใช้ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยพัฒนากรอบแนวคิดจากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลหัตถ์ภูมิที่ได้จากการตรวจเอกสาร และการรวบรวมข้อมูลเชิงพื้นที่ โดยข้อมูลที่ได้จะถูกนำมาวิเคราะห์ภาพได้กรอบการวิเคราะห์วิถีชีวิต (Livelihood approach) เพื่อทำความเข้าใจการใช้ทุนของเกษตรกรในพื้นที่ ภายหลังจากข้อมูลถูกลดจากบทสัมภาษณ์ (Transcription) แล้วข้อมูลจะถูกจัดกลุ่มประเภทของข้อมูล (Coding) ตามประเภทของข้อมูลซึ่งได้รับการพัฒนากรอบแนวคิดข้างต้น และวิเคราะห์ประกอบควบคู่ไปกับข้อมูลเชิงหัตถ์ภูมิจากงานศึกษา และเอกสารชิ้นอื่น ๆ ประกอบกัน

สรุป

จากข้อมูลที่ได้นำเสนอข้างต้น ผู้จัดทำได้แสดงให้เห็นแนวทางและเครื่องมือในการเก็บข้อมูลสำหรับงานศึกษาชิ้นนี้ เพื่อให้งานศึกษาชิ้นนี้ประกอบไปด้วยข้อมูลที่มีความครบถ้วน ผู้ศึกษาเลือกใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Methods) โดยการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องและตัวแทนเกษตรกร อาทิ เกษตรกรที่มีการรวมกลุ่มในพื้นที่ ภาครัฐในส่วนกลางเพื่อทำความเข้าใจแนวนโยบายการส่งเสริมการเกษตรของไทย และภาคเอกชนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถสะท้อนปัญหาของการส่งเสริมการเกษตรของประเทศไทยได้ โดยการสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเหล่านี้เป็นการเก็บข้อมูลในรูปแบบปฐมภูมิ ซึ่งผู้ศึกษาได้ดำเนินการควบคู่ไปกับการทบทวนงานศึกษาที่ผ่านมาในฐานะข้อมูลเชิงหัตถ์ภูมิเพื่อให้ข้อมูลที่ได้รับมีความครบถ้วนต่อไป

ในบทต่อไป ผู้ศึกษาจะได้นำเสนอผลการศึกษาจากการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบวัตถุประสงค์ของงานศึกษา ก่อนที่จะได้มีการจัดทำแนวทางในการพัฒนาเกษตรกร และข้อเสนอแนะทั้งในเชิงนโยบายและในเชิงแนวทางการปฏิบัติตามลำดับ

บทที่ ๔

ผลการศึกษา

บทก่อนหน้านี้ผู้ศึกษาได้นำเสนอให้เห็นกรอบแนวคิดของงานศึกษาชิ้นนี้แล้ว ในบทนี้จะนำเสนอข้อมูลของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ๒ พื้นที่ ได้แก่ พื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดศรีสะเกษ โดยใช้กรอบแนวคิดของการดำรงชีวิต (Livelihood) เพื่อทำความเข้าใจเกษตรกรผู้ปลูกข้าวมีการใช้ทุน (Capital) เพื่อการดำรงชีวิตในลักษณะอย่างไร ผู้ศึกษาจะได้นำเสนอข้อมูลโดยลำดับ ดังต่อไปนี้

๑. ข้อมูลของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูล โดยจะเป็นการทำการเกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่เก็บข้อมูล

๒. ทุนของเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งจะเป็นการฉายให้เห็นทุนและการใช้ทุนของเกษตรกรในการรักษาให้ครัวเรือนดำรงอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่เกษตรกรเป็นส่วนหนึ่งของห่วงโซ่มูลค่าทางการเกษตรที่มีความสลับซับซ้อน

๓. ห่วงโซ่มูลค่าของเกษตรกรในพื้นที่ ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรในสองพื้นที่นั้นเป็นส่วนหนึ่งของห่วงโซ่มูลค่าที่สำคัญอย่างไร

๔. การส่งเสริมภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ โดยจะเป็นการนำเสนอให้เห็นถึงแนวทางการส่งเสริมการเกษตร (Extension) ระหว่างภาครัฐและเอกชนว่ามีความแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร

ข้อมูลของเกษตรกรให้ผู้ข้อมูล

๑. เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๑ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดสุพรรณบุรี

จังหวัดสุพรรณบุรีประกอบไปด้วย ๑๐ อำเภอ มีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มในทางทิศตะวันออกของจังหวัด และมีแม่น้ำสายสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำท่าจีนหรือแม่น้ำสุพรรณบุรี โดยในช่วงฤดูน้ำหลากนั้นน้ำจะท่วมขังในหลายพื้นที่ของจังหวัด อาทิ อำเภอเมือง อำเภอบางปลาม้า และอำเภอสองพี่น้อง (สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๖๒) ด้วยเงื่อนไขเช่นนี้ทำให้จังหวัดสุพรรณบุรีมีความเหมาะสมต่อการทำเกษตร ซึ่งสะท้อนผ่านการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของจังหวัดสุพรรณบุรี

ข้อมูลตามแผนพัฒนาจังหวัดสุพรรณบุรีได้ชี้ให้เห็นว่า ในพื้นที่ของจังหวัดทั้งสิ้น ๓,๓๔๘,๗๕๕ ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่ราวร้อยละ ๗๔.๒๘ นั้นถูกใช้ประโยชน์เพื่อการทำการเกษตร (โปรดดูแผนภาพที่ ๔-๑) โดยพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ คือ ข้าว อ้อย และข้าวโพดตามลำดับ (โปรดดูแผนภาพที่ ๔-๒) (สำนักงานจังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๖๓) โดยจากข้อมูลของสำนักงานเกษตรจังหวัดสุพรรณบุรีนั้น พื้นที่ปลูกข้าวในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นคิดเป็นพื้นที่ราว ๑,๑๔๗,๗๑๕ ไร่ คิดเป็นร้อยละ

ชื่อ	ลักษณะการทำงานเกษตร	กลุ่มสมาชิก
๑. นาย ชัชวาลย์ จันทร์ฉาย	๑.๑ ทำเกษตรนาหว่าน - มีการใช้เครื่องจักรทางการเกษตรซึ่งชุมชนใช้ร่วมกัน	๑.๑ วิสาหกิจชุมชนกลุ่มผู้ผลิตพันธุ์ข้าว รับการส่งเสริมจากภาครัฐ และมีการรวมกลุ่มเกษตรแปลงใหญ่ ปัจจุบันมีสมาชิก ๗๔๔ ราย ครอบคลุม ๘ ตำบล
๒. นายพิชิต เกียรติสมพร	๒.๑ ทำเกษตรนาหว่าน - มีการใช้เครื่องจักรทางการเกษตรซึ่งสมาชิกใช้ร่วมกัน - เป็นอาสาสมัครเกษตรกรและภาครัฐส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่ม	๒.๑ กลุ่มวิสาหกิจศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนสวนแตง ปัจจุบันมีสมาชิกราว ๒๐

ตารางที่ ๔ - ๑ ข้อมูลของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลจังหวัดสุพรรณบุรี (ต่อ)

ชื่อ	ลักษณะการทำการเกษตร	กลุ่มสมาชิก
๓. นายสิงห์ โตทอง	๓.๑ ทำเกษตรนาหว่าน	๓.๑ เป็นสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจศูนย์ส่งเสริมและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวชุมชนสวนแตง
๔. นายนิทัศน์ เจริญธรรมรักษา	๔.๑ ผู้อำนวยการศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตและจิตวิญญาณชาวนา (นาเหี้ยใช้)	๔.๑ กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อส่งจัดจำหน่ายภายใต้เครื่องหมายการค้า "เหี้ยใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว"
๕. นายพิเชษฐ์ แกล่งกิจ	๕.๑ ทำนาหว่าน โดยเน้นการจ้างเป็นหลัก	๕.๑ ไม่ได้มีการรวมกลุ่ม

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๒. เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

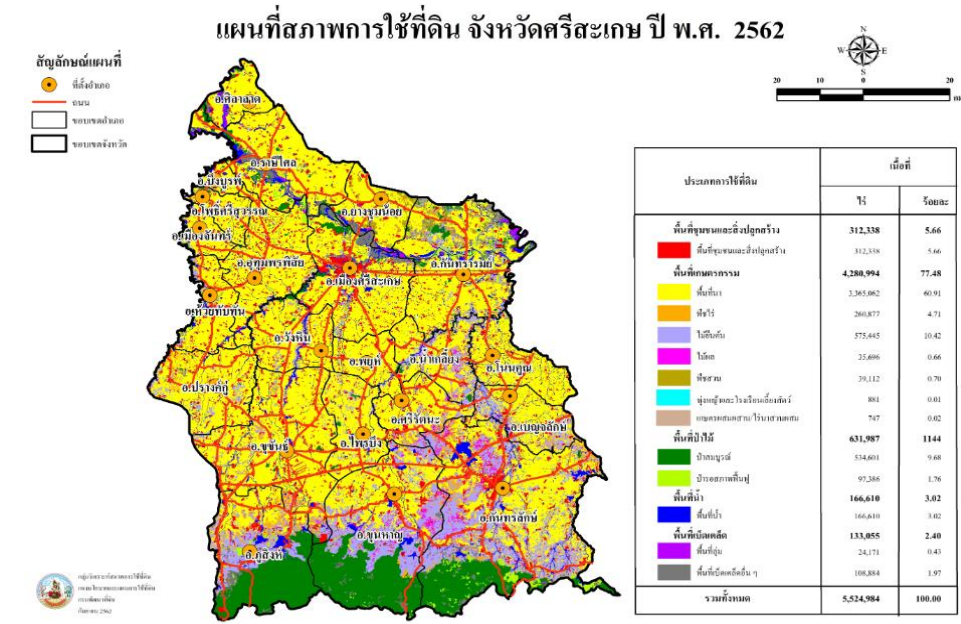
๒.๑ ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดศรีสะเกษ

จังหวัดศรีสะเกษประกอบไปด้วย ๒๒ อำเภอ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ราบสูงสลับทิวเขา โดยพื้นที่ค่อย ๆ ลาดลงสู่ทิศเหนือและทิศตะวันตก โดยมีแม่น้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล โดยมีพื้นที่ป่าอยู่ทางใต้ของจังหวัด (แผนพัฒนาจังหวัด, ๒๕๖๓) โดยมีพื้นที่ทั้งสิ้นราว ๕,๕๒๔,๙๘๕ ไร่ โดยดินราร้อยละ ๖๐ ของพื้นที่เป็นดินร่วนปนทราย สภาพเงื่อนไขเช่นนี้ทำให้จังหวัดศรีสะเกษเป็นพื้นที่เป็นพื้นที่สำคัญในการปลูกข้าวหอมมะลิของประเทศไทย

เช่นเดียวกับจังหวัดสุพรรณบุรี พื้นที่จังหวัดศรีสะเกษส่วนใหญ่นั้นถูกใช้เพื่อการทำการเกษตรโดยคิดเป็นพื้นที่ทั้งสิ้นราวร้อยละ ๗๗.๕๘ โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ คือ พื้นที่นาถึง ๓,๓๖๕,๐๖๒ ไร่ คิดเป็นราวร้อยละ ๖๐.๙๐ และพืชไร่ ๒๖๐,๘๗๗ ไร่ คิดเป็นราวร้อยละ ๔.๗๐ โดยพื้นที่ปลูกข้าวที่สำคัญของจังหวัดศรีสะเกษได้แก่ อ. กันทรลักษ์ อ. ขุขันธ์ และ อ. อุทุมพรพิสัย

แผนภาพที่ ๔-๒ แผนที่สภาพการใช้ที่ดิน จังหวัดศรีสะเกษ ปี พ.ศ. ๒๕๖๒

ที่มา : กรมพัฒนาที่ดิน, ๒๕๖๒.

๒.๒ ข้อมูลของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลในจังหวัดศรีสะเกษ

ในบริบทของพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ผู้ให้ข้อมูลโดยส่วนใหญ่มีการทำนาใน
รูปแบบนาหว่าน โดยรายละเอียดผู้ให้ข้อมูลปรากฏ ดังนี้

ตารางที่ ๔-๒ ข้อมูลของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูล จังหวัดศรีสะเกษ

ชื่อ	ลักษณะการทำการเกษตร	กลุ่มสมาชิก
๑. นางวิไล รักษาสิริ	๑.๑ การทำการเกษตรแบบนาหว่าน - ได้รับการรับรองออแกนิก - ได้รับการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐและ เอกชน - มีการใช้เครื่องจักรทางการเกษตร	๑.๑ เข้าร่วมกลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกรกลุ่มห้วยน้ำทา

ตารางที่ ๔-๒ ข้อมูลของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูล จังหวัดศรีสะเกษ (ต่อ)

ชื่อ	ลักษณะการทำการเกษตร	กลุ่มสมาชิก
๒. นายเสมียน อินทรีย์	๒.๑ การทำการเกษตรแบบนาหยอด - มีการใช้เครื่องจักรทางการเกษตร	๒.๑ เข้าร่วมกลุ่มสินเชื่อวัสดุทางการเกษตร ของบริษัทโรงสีไฟเจียเม้ง - มีการสนับสนุนสินเชื่อแก่เกษตรกรในรูปแบบปัจจัยทางการเกษตร
๓. คุณต๋อย	๓.๑ บริษัทไร่ทอง ออร์แกนิก ฟาร์ม จำกัด การทำการเกษตรแบบนาหยอด และนาแบบออแกร์นิก	๓.๑ ผู้ก่อตั้งบริษัทไร่ทอง ออร์แกนิก ฟาร์ม จำกัด
๔. นางไพวัล ลาตุ่น	๔.๑ การทำเกษตรแบบนาหยอด ๔.๒ มีการปลูกพืชและการทำปุ๋ยคอก	๔.๑ เข้าร่วมกลุ่มสินเชื่อวัสดุทางการเกษตร ของบริษัทโรงสีไฟเจียเม้ง - มีการสนับสนุนสินเชื่อแก่เกษตรกรในรูปแบบปัจจัยทางการเกษตร
๕. นาง ประกาย และ นายศักดิ์สิทธิ์ คำโสภา	๕.๑ การทำเกษตรแบบนาหยอด ๕.๒ การทำการเกษตรแบบนาหว่าน	๕.๑ เข้าร่วมกลุ่มสินเชื่อวัสดุทางการเกษตร ของบริษัทโรงสีไฟเจียเม้ง - มีการสนับสนุนสินเชื่อแก่เกษตรกรในรูปแบบปัจจัยทางการเกษตร

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ตารางที่ ๔-๓ ข้อมูลทั่วไปของเกษตรกรในภาพรวม (สุพรรณบุรี ๕ ราย ศรีสะเกษ ๖ ราย)

รายการ	จำนวน (ร้อยละ)	
	จังหวัดสุพรรณบุรี	จังหวัดศรีสะเกษ
เพศ		
ชาย	๕ คน (๑๐๐.๐๐)	๒ คน (๓๓.๓๓)
หญิง	๐ คน (๐.๐๐)	๔ คน (๖๖.๖๗)
อายุ		
ต่ำกว่า ๓๐ ปี	๐ คน (๐.๐๐)	๐ คน (๐.๐๐)
๓๐ – ๕๐ ปี	๒ คน (๔๐.๐๐)	๕ คน (๘๓.๓๓)
มากกว่า ๕๐ ปี	๓ คน (๖๐.๐๐)	๑ คน (๑๖.๖๗)
ประสบการณ์ทำนา		
น้อยกว่า ๑๐ ปี	๑ คน (๒๐.๐๐)	๑ คน (๑๖.๖๗)
๑๐ ปี ขึ้นไป	๔ คน (๘๐.๐๐)	๕ คน (๘๓.๓๓)

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ในพื้นที่ศึกษา ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีผู้ให้ข้อมูลเป็นชาย ๕ ข้อมูลคิดเป็นร้อยละ ๑๐๐ โดยเกษตรกรส่วนใหญ่มีอายุมากกว่า ๕๐ ปี (๓ คน) และอยู่ในช่วง ๓๐ - ๕๐ ปี ๒ คน ในมิติด้านประสบการณ์ ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ (๔ คน) และผู้ให้ข้อมูล ๑ คน มีประสบการณ์น้อยกว่า ๑ ปี ขณะที่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษมีผู้ให้ข้อมูลทั้งสิ้น ๖ คน เป็นหญิง ๔ คน และเป็นชาย ๒ คน โดยผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ (๕ คน) อยู่ในช่วงอายุ ๓๐ - ๕๐ ปี ในมิติด้านประสบการณ์นั้น เกษตรกรส่วนใหญ่ (๕ คน) มีประสบการณ์การทำงานตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไป โดยมีเกษตรกรเพียง ๑ คนที่มีประสบการณ์การทำงานน้อยกว่า ๑ ปี

ทุนของเกษตรกรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต

๑. ทุนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว

เพื่อการดำรงชีวิตของ คราวเรือนเกษตรกรไม่ได้ดำเนินกิจการทางการเกษตรโดยเลื่อนลอยและปราศจากต้นทุนใด ๆ การดำรงชีวิตของเกษตรกรขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงและการใช้ “ทุน” ในชีวิตทั้งในรูปแบบที่จับต้องได้ (Tangible Capital) และรูปแบบที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Capital) ซึ่งในแต่ละครัวเรือนอาจมีทุนดังกล่าวมากบ้างหรือน้อยบ้าง แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าระดับของทุนที่แต่ละครัวเรือนมีย่อมส่งผลต่อรูปแบบและการดำรงกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเกษตรกร (Chamber & Conway, 1991 Allison & Ellis, 2001; Morse & McNamara, 2013) ในพื้นที่ศึกษามีการใช้ทุน ๕ มิติ ประกอบด้วย ๑) ทุนทางธรรมชาติ ๒) ทุนการเงิน ๓) ทุนกายภาพ ๔) ทุนทางสังคม ๕) ทุนมนุษย์ (Allison & Ellis, 2001; Allison & Horesmans, 2006; Robles-Zavala, 2014) โดยในพื้นที่การเก็บข้อมูลนั้น เกษตรกรผู้ปลูกข้าวก็นำทุนในแต่ละประเภทเพื่อสร้างกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิต (Livelihood Activities) ซึ่งมีรายละเอียด ดังที่จะได้อภิปรายดังต่อไปนี้

๑.๑ ทุนทางธรรมชาติ

ทุนทางธรรมชาติ คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นสำหรับครัวเรือนเกษตรกรประกอบด้วยหลายส่วน อาทิ ที่ดิน และแหล่งน้ำ (Nawrotzki, 2012) หากพิจารณาตามประเภทของทุนโดยพิจารณารายพื้นที่จะปรากฏข้อมูล ดังนี้

๑.๑.๑ ที่ดิน

๑.๑.๑.๑ การถือครองที่ดินในจังหวัดสุพรรณบุรี

หากที่ดินและสิทธิในที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของครัวเรือนเกษตรกร งานศึกษา Attavanich et al (2019) ได้ฉายให้เห็นภาพรวมการถือครองที่ดินของครัวเรือนเกษตรกรผ่านการใช้ข้อมูลจากการสำรวจที่น่าสนใจว่าเกษตรกรถึงร้อยละ ๔๐ ไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ข้อมูลพื้นฐานและข้อมูลด้านการเกษตรจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งจัดทำโดยสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุพรรณบุรี (๒๕๖๒) ได้ชี้ให้เห็นข้อมูลในลักษณะคล้ายคลึงกันกล่าว คือ ที่ดินกว่าร้อยละ ๕๐ ของพื้นที่การเกษตรในจังหวัดสุพรรณบุรีนั้นเป็นพื้นที่ซึ่งเกษตรกรเช่าผู้อื่น (โปรดดูตารางที่ ๔-๔)

ตารางที่ ๔-๔ ลักษณะการถือครองที่ดินจังหวัดสุพรรณบุรี

ปี	เนื้อที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร				
	เนื้อที่ทั้งหมด	เนื้อที่ของ ตนเอง	เนื้อที่ของผู้อื่น		
			เช่าผู้อื่น	รับจำนำ/รับ ขายฝาก/ได้ทำ ฟรี	รวม
๒๕๕๖	๒,๓๑๔,๔๙๖	๑,๐๕๒,๐๙๖	๑,๑๓๐,๓๔๐	๑๓๒,๐๕๙	๑๒๖๒,๓๙๙
๒๕๕๗	๒,๓๑๔,๕๗๖	๑,๐๕๒,๓๕๐	๑,๑๓๐,๑๑๓	๑๓๒,๑๑๒	๑,๒๖๒,๒๒๖
๒๕๕๘	๒,๓๑๕,๓๘๙	๑,๐๕๓,๐๖๕	๑,๑๒๙,๙๑๑	๑๓๒,๔๑๓	๑,๒๖๒,๓๒๔
๒๕๕๙	๒,๓๑๖,๓๕๗	๑,๐๕๓,๗๓๕	๑,๑๒๙,๙๓๑	๑๓๒,๖๙๑	๑,๒๖๒,๖๒๒
๒๕๖๐	๒,๓๑๕,๗๗๘	๑,๐๕๓,๖๔๕	๑,๑๒๙,๔๒๖	๑๓๒,๗๐๗	๑,๒๖๒,๑๓๓

ที่มา: สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๖๒ : ๓๐.

๑.๑.๑.๒ การถือครองที่ดินในจังหวัดศรีสะเกษ

หากพิจารณาในพื้นที่ ศรีสะเกษนั้นจะพบความแตกต่างที่มีความน่าสนใจ จากข้อมูลของสำนักงานสถิติแห่งชาติแสดงให้เห็นว่าในจังหวัดศรีสะเกษนั้นเกษตรกรทำการเกษตรบนพื้นที่ดินของตนเองมากกว่าทำการเกษตรบนที่ดินของผู้อื่น ดังปรากฏตามตารางที่ ๔-๕

ตารางที่ ๔-๕ ลักษณะการถือครองที่ดินจังหวัดศรีสะเกษ

ปี	เนื้อที่ใช้ประโยชน์ทางการเกษตร				
	เนื้อที่ทั้งหมด	เนื้อที่ของ ตนเอง	เนื้อที่ของผู้อื่น		
			เช่าผู้อื่น	รับจำนำ/รับ ขายฝาก/ได้ทำ ฟรี	รวม
๒๕๕๖	๔,๑๖๕,๐๔๕	๒,๔๐๘,๗๓๓	๒๗๒,๕๑๐	๑,๔๘๓,๘๐๓	๑,๗๕๖,๓๑๓
๒๕๕๗	๔,๐๖๗,๑๘๐	๒,๓๕๓,๐๙๔	๒๖๕,๘๙๘	๑,๔๔๘,๑๘๘	๑,๗๑๔,๐๘๖
๒๕๕๘	๔,๐๖๙,๐๔๒	๒,๓๕๔,๘๙๖	๒๖๕,๘๔๒	๑,๔๔๘,๓๐๓	๑,๗๑๔,๑๔๖
๒๕๕๙	๔,๐๖๘,๒๔๘	๒,๓๕๕,๐๖๖	๒๖๕,๖๕๗	๑,๔๔๗,๕๒๕	๑,๗๑๓,๑๘๒
๒๕๖๐	๔,๐๖๗,๘๗๖	๒,๓๕๕,๕๗๐	๒๖๕,๕๔๘	๑,๔๔๖,๗๕๘	๑,๗๑๒,๓๐๖

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ม.ป.ป.

เมื่อพิจารณาข้อมูลเปรียบเทียบทั้ง ๒ พื้นที่จะเห็นว่าสัดส่วนของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวซึ่งเช่าที่ดินของผู้อื่นทั้ง ๒ จังหวัดนั้นมีสัดส่วนที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผล

ต่อสัดส่วนต้นทุน โดยการประมาณการของผู้ศึกษาในกรณีที่เกษตรกรมีการทำนาด้วยการจ้างทั้งหมด จะส่งผลให้ต้นทุนของการทำนาต่อไร่ตกอยู่ราวร้อยละ ๔,๐๐๐ – ๕,๐๐๐ บาทต่อไร่ ขณะที่ในพื้นที่ จังหวัดศรีสะเกษนั้นต้นทุนต่อไร่บนเงื่อนไขเดียวกันจะตกอยู่ราว ๒,๐๐๐ – ๓,๐๐๐ บาทต่อไร่ ๒ ไร่ ทั้งนี้ ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีนั้นผลผลิตข้าวต่อไร่อยู่ราว ๑ ตัน ต่อไร่ ขณะที่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษพื้นที่การทำการเกษตรจะอยู่ราว ๑ ตันต่อ ๒ ไร่

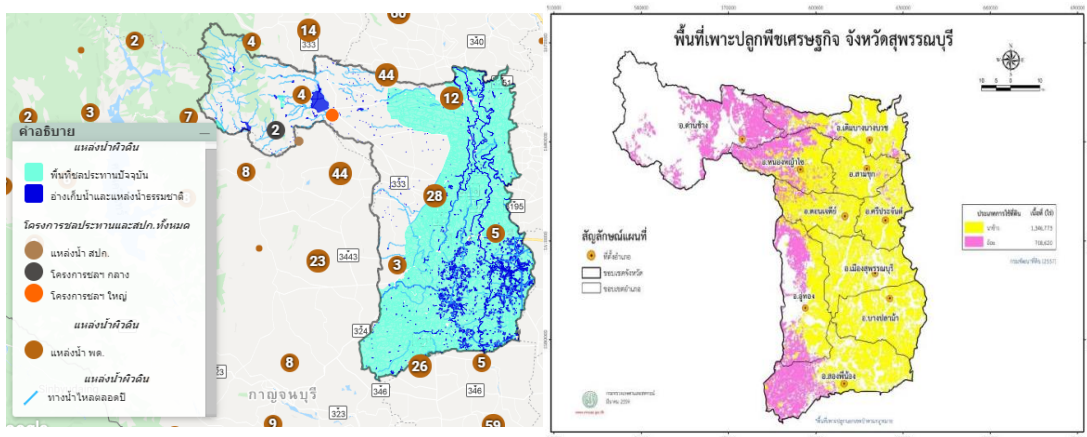
๑.๑.๒ แหล่งน้ำ

๑.๑.๒.๑ การเข้าถึงแหล่งน้ำเพื่อทำการเกษตรในจังหวัด

สุพรรณบุรี

แม่น้ำสายสำคัญของจังหวัดสุพรรณบุรี คือ แม่น้ำท่าจีน เป็นแม่น้ำสายหลัก กอปร ลำห้วยสายอื่น ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติและการจัดสร้างโดยมนุษย์ มีบทบาทสำคัญในเชิงการชลประทานของจังหวัดสุพรรณบุรี ผู้ให้ข้อมูลได้ฉายให้เห็นภาพที่น่าสนใจเกี่ยวกับความสมบูรณ์ของการเข้าถึงแหล่งน้ำว่า การเข้าถึงแหล่งน้ำในพื้นที่ไม่ได้เป็นประเด็นที่เป็นที่กังวล เนื่องจากพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในทางตรงกันข้ามแม้เกษตรกรจะได้มีการหิบบกประเด็นเรื่องภัยแล้ง แต่ไม่ได้มีการกล่าวถึงความเสียหายที่เกิดขึ้น อาทิ ปริมาณผลผลิตที่ลดลง โดยพื้นที่ปลูกข้าวนั้นเป็นพื้นที่ซึ่งมีระบบการชลประทานที่อุดมสมบูรณ์ ดังปรากฏตามแผนภาพที่ ๔-๓ (พื้นที่สีฟ้า คือ พื้นที่ชลประทาน และพื้นที่สีเหลือง คือ พื้นที่นาข้าว)

แผนภาพที่ ๔-๓ พื้นที่ชลประทานจังหวัดสุพรรณบุรี (ซ้าย) และพื้นที่ปลูกข้าวจังหวัดสุพรรณบุรี (ขวา)

ที่มา: <http://agri-map-online.moac.go.th> และสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๖๒ : ๕-๖.

ในบริบทของจังหวัดศรีสะเกษนั้น แม่น้ำสำคัญ ได้แก่ แม่น้ำชีและแม่น้ำมูล ซึ่งลากผ่านตอนเหนือของจังหวัด โดยที่พื้นที่ส่วนใหญ่่นั้นเป็นพื้นที่นากระจายไปทั่วทั้งจังหวัด อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาพื้นที่ชลประทานในจังหวัดศรีสะเกษนั้น กลับกระจายอยู่เป็นส่วนๆ ของจังหวัด ดังปรากฏตามแผนภาพที่ ๔-๔

[illegible]

ทุนทางธรรมชาติที่มีลักษณะแตกต่างกันเป็นเงื่อนไขในการกำหนดแนวทางปลูกข้าวในแต่ละปี ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีนั้นระบบการชลประทานนั้นเอื้อให้เกิดให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในลักษณะข้าวนาปรังได้ในหลายพื้นที่ โดยสัดส่วนพื้นที่ปลูกข้าวนาปรังและข้าวนาปีนั้นสูงกว่าค่าเฉลี่ยของทั้งประเทศ ขณะที่หากพิจารณาในพื้นที่ศรีสะเกษแล้วจะเห็นความแตกต่างในเชิงสัดส่วนระหว่างพื้นที่ปลูกข้าวนาปีและพื้นที่ปลูกข้าวนาปรัง ซึ่งในมุมหนึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่าง การเข้าถึงทุนทางธรรมชาติต่อการกำหนดแนวทางและวิถีการดำรงชีวิต ซึ่งผู้ศึกษาจะได้ค่อย ๆ คลี่ภาพให้เห็นในทงมิติอื่น ๆ ต่อไป

ประเภทข้าว	พื้นที่เพาะปลูก(ไร่)	เก็บเกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตรวม (ตัน)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)
จังหวัดสุพรรณบุรี				
ข้าวนาปี	๑,๒๓๘,๔๐๙	๑,๒๑๐,๕๓๕	๘๙๓,๙๖๐	๗๓๐ กก.
ข้าวนาปรัง	๙๐๖,๐๓๖	๙๐๕,๓๘๑	๖๕๐,๗๖๘	๗๒๐ กก.
จังหวัดศรีสะเกษ				
ข้าวนาปี	๓,๐๐๖,๗๐๖	๒,๘๔๐,๒๗๗	๑,๐๓๔,๘๖๓	๓๔๔ กก.

ตารางที่ ๔-๖ สัดส่วนการการเพาะปลูกข้าวนาปีต่อข้าวนาปีในจังหวัดสุพรรณบุรีและจังหวัดศรีสะเกษเมื่อเปรียบเทียบกับภาพรวมทั้งประเทศ (ต่อ)

ข้าวนาปี	๘๗,๐๖๒	๘๖,๘๔๕	๔๕,๘๘๘	๕๒๙ กก.
เฉลี่ยทั้งประเทศ				
ข้าวนาปี	๕๙,๙๘๐,๗๓๑	๕๕,๖๒๗,๑๙๘	๒๕,๑๗๗,๘๕๖	๔๕๓ กก.
ข้าวนาปี	๑๒,๐๖๖,๙๘๐	๑๒,๐๓๕,๓๔๔	๗,๙๖๔,๕๕๔	๖๖๖ กก.

ที่มา : สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดสุพรรณบุรี, ๒๕๖๒ และสำนักงานสถิติการเกษตร, ๒๕๖๒.

๑.๒ ทูทางการเงิน

บนเงื่อนไขที่ครัวเรือนยึดโยงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ ทูทางการเงินเป็นปัจจัยสำคัญที่เกษตรกรจะสามารถดำรงอยู่ได้ในห้วงปัจจุบัน ในมิติของครัวเรือนเกษตรกร ทูทางการเงินหมายความรวมถึงรายได้ของสมาชิกครัวเรือนเกษตรกรทั้งจากกิจกรรมในภาคการเกษตรและกิจกรรมนอกภาคการเกษตรอีกด้วย

๑.๒.๑ รายได้นอกภาคการเกษตร

ข้อมูลจากพื้นที่ศึกษาทั้ง ๒ พื้นที่แสดงให้เห็นว่ารายได้นอกภาคการเกษตรเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวทั้ง ๒ พื้นที่สามารถดำรงอยู่ได้ โดยผู้ให้ข้อมูลได้นำเสนอภาพของอาชีพที่มีการเลือกทำในพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของการทำนาในพื้นที่ศึกษาดังปรากฏตามตารางที่ ๔-๗

ตารางที่ ๔-๗ ผลการศึกษารายได้นอกภาคการเกษตร

จังหวัด	รายได้ที่ไม่ได้เกิดจากการทำนา
๑. จังหวัดสุพรรณบุรี	๑.๑ การทำงานในโรงงานในพื้นที่จังหวัด ๑.๒ การรับงานมาทำที่บ้าน ๑.๓ คู่สมรสรับราชการ
๒. จังหวัดศรีสะเกษ	๒.๑ การทำงานในภาคก่อสร้างนอกฤดูทำนา ๒.๒ การปลูกพืชอื่นนอกฤดูทำนา ๒.๓ การทำงานเป็นพนักงานรักษาความปลอดภัยในพื้นที่จังหวัด

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๑.๒.๒ แหล่งทุน

การเข้าถึงแหล่งทุนในพื้นที่ศึกษานี้ คือ แหล่งทุนที่เกษตรกรสามารถเข้าถึงได้ เพื่อการจัดหาปัจจัยพื้นฐานด้านการเกษตร อาทิ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และยาฆ่าแมลง โดยอาจอยู่ในรูปตัวเงิน (In-cash) และไม่ได้อยู่ในรูปของตัวเงิน (In-kind) ก็ได้ ข้อมูลจากพื้นที่ศึกษาแสดงให้เห็นมิติที่น่าสนใจเกี่ยวกับแหล่งทุนของเกษตรกรในพื้นที่ ดังนี้

๑.๒.๒.๑ แหล่งทุนในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

ตัวแทนของเกษตรกรในพื้นที่ได้แสดงให้เห็นแหล่งเงินทุนหลักในพื้นที่ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งเป็นแหล่งที่ผู้ให้ข้อมูลรู้สึกเชื่อถือและเชื่อใจที่สุด ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตประการหนึ่งว่า ในพื้นที่ดังกล่าวไม่ได้มีแหล่งเงินทุน คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพียงแห่งเดียวเท่านั้น หากแต่ยังมีแหล่งเงินทุนในรูปแบบที่เป็นทางการอื่น ๆ อาทิ สหกรณ์การเกษตรในพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ตัวแทนของเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลได้แสดงความไม่เชื่อใจต่อสหกรณ์การเกษตรดังกล่าวในมิติด้านความโปร่งใส และไม่มั่นใจที่เข้าไปเป็นสมาชิก สหกรณ์ดังกล่าว โดยเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลได้นิยามการดำเนินงานของสหกรณ์ดังกล่าวว่า “ไม่น่าไว้วางใจ” และ “รู้สึกว่าจะเกิดปัญหาขึ้น”

นอกเหนือจากสถาบันทางการเงินที่เป็นทางการดังกล่าวแล้ว ในพื้นที่ยังมีแหล่งเงินทุนอื่น ๆ ซึ่งสนับสนุนกิจกรรมเฉพาะทางการเกษตร อาทิ กองทุนผู้ใช้น้ำซึ่งให้การสนับสนุนเกษตรกรในการพัฒนาการชลประทานในพื้นที่ กองทุนเมล็ดพันธุ์สนับสนุนในด้านเมล็ดพันธุ์ให้กับกลุ่มเกษตรกรผู้เป็นสมาชิก และกองทุนหมู่บ้าน กองทุนเหล่านี้แม้จะเป็นกองทุนในระดับหมู่บ้านแต่ผู้ให้ข้อมูลได้ฉายภาพให้เห็นกองทุนเหล่านี้ในฐานะแหล่งเงินทุนฉุกเฉินในกรณีที่เกษตรกรในพื้นที่ไม่สามารถจะใช้เงินจากแหล่งเงินทุนหลัก โดยผู้ให้ข้อมูลซึ่งเป็นหัวหน้ากลุ่มเกษตรกรซึ่งมีการดำเนินศูนย์เพาะพันธุ์และมีทุนหมุนเวียนให้ข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับการช่วยเหลือสมาชิกว่า “เวลาสมาชิกคนอื่นหมุนเงินหรือเมล็ดไม่พอ ผมก็จะเอาเมล็ดพันธุ์ หรือเงินกองทุนไปช่วยบ้าง” (ตัวแทนเกษตรกรกลุ่มผลิตพันธุ์ข้าว ต. เจริญ)

๑.๒.๒.๒ แหล่งทุนในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

หากธนาคารเพื่อการเกษตรเป็นแหล่งทุนที่เกษตรกรในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีให้ความไว้วางใจและพึ่งพาได้แล้ว ข้อมูลในจังหวัดศรีสะเกษอาจให้น่าสนใจภาพที่มีความแตกต่างกันออกไป จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษพบว่า เกษตรกรไม่ได้มีการกล่าวถึงแหล่งทุนในเชิงตัวเงินที่มีความชัดเจน แต่เกษตรกรในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษให้ข้อมูลในการเข้าถึงทุนและปัจจัยพื้นฐานทางการเกษตรผ่านภาคเอกชนในพื้นที่อย่างเป็นระบบ ได้แก่ บริษัทบางซื่อโรงสีไฟเจียเม้ง ในพื้นที่ ซึ่งแม้จะไม่ได้มีการจัดหาแหล่งเงินทุนในรูปตัวเงินในพื้นที่ หากแต่ให้สินเชื่อในรูปปัจจัยการผลิตพื้นฐาน เช่น เมล็ดพันธุ์ข้าว และปุ๋ย เป็นต้น ซึ่งบริษัทจะมีการคิดดอกเบี้ยที่ต่ำกว่าโรงสีทั่วไปหรือโรงสีที่ผู้ให้ข้อมูลว่า “โรงสีเจ็ก” และราคารับซื้อข้าวสูงกว่าเมื่อเปรียบเทียบกับโรงสีอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้มั่นใจได้ว่าเงินทุนในรูปของปัจจัยการผลิตที่ถูกส่งไปยังเกษตรกรนั้นจะได้รับคืน บริษัทได้มีการวางกลไกการรับรองโดยหัวหน้ากลุ่มสมาชิกในชุมชนเดียวกันหรือชุมชนใกล้เคียง เพื่อเป็นเครื่องรับประกันว่าบุคคลที่จะขอกู้ยืมปัจจัยพื้นฐานมีความน่าเชื่อถือ ขณะเดียวกันหัวหน้ากลุ่มนั้นจะต้องมีการวางแผน หรือเอกสารสิทธิ์อย่างใดอย่างหนึ่งกับบริษัทเพื่อเป็นเครื่องค้ำประกันและเป็นกลไกในการคัดกรองเกษตรกรที่มีความน่าเชื่อถือเพื่อเข้าเป็นสมาชิก

๑.๓ ทูทางกายภาพ

การเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรสามารถแปรรูปสินค้าของตนและนำส่งสินค้าจากพื้นที่เกษตรของตนไปยังโรงสี พื้นที่รับซื้อ และตลาดได้ แต่ในห้วงปัจจุบันที่เกษตรกรของไทยไม่ได้เป็นการทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ดังนั้น ทูทางกายภาพย่อมมีความหมายรวมถึงการเข้าถึงถนนเพื่อนำสินค้าออกไปขายที่ตลาด หากแต่ครอบคลุมถึงมิติ การเข้าถึงไฟฟ้าและอินเทอร์เน็ตซึ่งทำให้เกษตรกรสามารถแลกเปลี่ยนข่าวสารซึ่งกันและกันได้

๑.๓.๑ ทูทางกายภาพในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

ในเชิงโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ ถนน และไฟฟ้า จังหวัดสุพรรณบุรีเป็นพื้นที่ซึ่งสามารถเข้าถึงทูทางกายภาพเหล่านี้ได้เป็นอย่างดีเนื่องจากการผลิตของเกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าวไม่ได้เป็นการเพาะปลูกในลักษณะเกษตรยังชีพ หากแต่เป็นการทำการเกษตรในเชิงพาณิชย์อันมีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อการค้า (Commercial Purpose) ซึ่งเกษตรกรจะมีการบรรทุกข้าวไปขายในโรงสีในพื้นที่โดยพิจารณาว่าโรงสีไหนให้ราคาดีกว่ากัน ทว่า เกษตรกรให้ข้อมูลที่น่าสนใจว่าราคาของข้าวจากโรงสีในพื้นที่นั้นราคามักไม่ต่างกันเท่าใดนัก เนื่องจากเกษตรกรรู้ดีกว่าโรงสีแต่ละแห่งนั้นรู้จักกันและร่วมกันในการกำหนดราคา

นอกเหนือจากการเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานดังกล่าว เกษตรกรในพื้นที่ยังสามารถเข้าถึงอุปกรณ์ทางการเกษตร อาทิ เครื่องคัดเมล็ดพันธุ์ และเครื่องสีข้าว ซึ่งมีการวางแผนไขว่หาเกษตรกรผู้จะสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์ได้จำเป็นต้องเข้าร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่มจึงจะสามารถใช้เครื่องจักรสำหรับการผลิตเหล่านี้โดยอาจมีค่าใช้จ่ายเพื่อการซ่อมบำรุงเครื่องจักร

ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับเกษตรกรในพื้นที่ประการหนึ่ง คือ ในพื้นที่ศึกษานั้นเกษตรกรสามารถเข้าถึงอินเทอร์เน็ตได้ การเข้าถึงอินเทอร์เน็ตและสมาร์ทโฟนทำให้เกษตรกรสามารถสื่อสารและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันได้ นอกจากนี้จากการเก็บข้อมูลยังพบว่าตัวแทนเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลบางกลุ่มมีความคิดริเริ่มที่จะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในพื้นที่ อาทิ การใช้เซ็นเซอร์และการใช้กล้องเพื่อสังเกตการเจริญเติบโตของข้าวในพื้นที่ได้ โดยตัวแทนเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ได้บอกเล่าให้ผู้ศึกษาได้เห็นประโยชน์ และความคิดริเริ่มใหม่ ๆ ในการที่จะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการเกษตร อาทิ การนำโดรนสำหรับการฉีดยาฆ่าแมลง และตัวแทนเกษตรกรศูนย์ข้าวชุมชนบ้านสวนแดงได้ให้ข้อมูลว่าในอนาคตอันใกล้ต้องการที่จะนำกล้องและระบบเซ็นเซอร์สำหรับการติดตามการเจริญเติบโตของข้าว ทั้งนี้ เพื่อเป็นการลดต้นทุนจากการเดินทางจากบ้านของเกษตรกรไปยังนาซึ่งมีระยะราว ๕ กิโลเมตร

๑.๓.๒ ทูทางกายภาพในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

ในพื้นที่เก็บข้อมูลในจังหวัดศรีสะเกษนั้น เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลสามารถเข้าถึงโครงสร้างพื้นฐานของภาครัฐ อาทิ ถนน และไฟฟ้าได้อยู่แล้ว ทำให้การนำผลผลิตจากไร่นาไปขายในโรงสีในพื้นที่ ซึ่งโรงสีในพื้นที่ซึ่งมีขนาดใหญ่และเกษตรกรมักนำข้าวไปขาย คือ โรงสีในเครือของบริษัทบางซื่อโรงสีไฟเจียเม้ง สำหรับเกษตรกรผู้ไม่มีรถในการขนของตัวเองนั้น เกษตรกรอาจใช้วิธีการจ้างเกษตรกรรายอื่นซึ่งมีรถบรรทุกในการขนข้าวไปขายที่โรงสีเป้าหมายในอัตราเที่ยวละ ๓๐๐ บาท

ในมิติด้านเครื่องจักรทางการเกษตรนั้น ข้อมูลจากพื้นที่ศรีสะเกษ ไม่สะท้อนให้เห็นว่าเกษตรกรผู้ให้ข้อมูลนั้นเข้าถึงเครื่องจักรทางการเกษตรซึ่งได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเช่นเดียวกับเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี เกษตรกรผู้มีฐานะและมีเงินทุนอาจเลือกลงทุนกับเครื่องจักรทางการเกษตร ซึ่งเอื้อต่อรูปแบบการทำการเกษตรในพื้นที่ คือ การทำนาหยอด ดังนั้น ในบางครัวเรือนเกษตรกรจะมีเครื่องจักร อาทิ เครื่องหยอดข้าว ซึ่งช่วยให้เกษตรกรในพื้นที่สามารถประหยัดต้นทุนเกี่ยวกับเมล็ดพันธุ์ข้าวเมื่อเทียบกับนาหว่าน (โปรดดูตารางที่ ๔-๘) กอปฯ ปัจจัยหนุนด้านการรับซื้อจากภาคเอกชน คือ บริษัทโรงสีไฟบางซื่อเจียมั่งเป็นตัวช่วยส่งเสริมและกระตุ้นให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่เปลี่ยนการผลิตจากรูปแบบนาหว่านเป็นนาหยอด

ตารางที่ ๔-๘ ต้นทุนเมล็ดพันธุ์ที่ใช้เมื่อเปรียบเทียบระหว่างนาหยอดและนาหว่าน

ประเภทการทำนา	ปริมาณเมล็ดพันธุ์	ราคาเมล็ดพันธุ์	ปริมาณผลผลิต
เมล็ดพันธุ์ที่ใช้สำหรับการทำนาหว่าน	๓๐ กก. ต่อไร่	กิโลละ ๕๑ บาท	๓๒๕ - ๓๕๐ กก./ไร่
เมล็ดพันธุ์ที่ใช้สำหรับการทำนาหยอด	๘-๑๒ กก. ต่อไร่	กิโลละ ๕๑ บาท	๓๕๐ - ๔๐๐ กก./ไร่

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในพื้นที่จะมีการใช้การปลูกข้าวโดยใช้เครื่องจักรทางการเกษตรเพื่อทำนาหยอดแทนการทำนาหว่าน แต่ในมิติด้านการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อช่วยลดภาระและต้นทุนที่จะเกิดขึ้น อาทิ การใช้โดรน หรือการใช้กล้องวิดีโอและระบบเซ็นเซอร์เพื่อติดตามการเจริญเติบโตของข้าวในพื้นที่ ยังคงเป็นมิติที่เกษตรกรในพื้นที่ไม่ได้ตระหนักถึงความสำคัญและประโยชน์ของการใช้เทคโนโลยีดังกล่าว

๑.๔. ทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมในมิตินี้ หมายถึง เครือข่ายทางสังคมของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ แม้ว่าทุนทางสังคมนั้นจะไม่ได้ส่งผลต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรโดยตรง แต่ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งซึ่งจะเอื้อให้เกษตรกรแต่ละคนสามารถเข้าถึงทุนในด้านอื่น ๆ

๑.๔.๑ การใช้ทุนทางสังคมในจังหวัดสุพรรณบุรี

ตัวแทนเกษตรกรในพื้นที่ทำให้เห็นภาพที่น่าสนใจเกี่ยวกับทุนทางสังคมว่า เกษตรกรอาศัยการรวมกลุ่มเพื่อเข้าถึงทุนทางการเงินจากโครงการสนับสนุนต่าง ๆ ของภาครัฐ การที่สมาชิกหรือผู้นำของกลุ่มมีสายสัมพันธ์ที่ดีกับส่วนราชการ ย่อมเพิ่มช่องทางที่เกษตรกรจะเข้าถึงงบประมาณเพื่อสนับสนุนสมาชิกเครือข่ายภายในกลุ่มของตนผ่านการนำเสนอโครงการ อาทิ งบประมาณตามแผนพัฒนาจังหวัด และงบตามโครงการตามนโยบายสำคัญของรัฐบาล ขณะเดียวกันเมื่อได้รับปัจจัยการผลิตจากการสนับสนุนของภาครัฐแล้ว ดังที่ได้นำเสนอให้เห็นในส่วนของทุนทางกายภาพแล้วว่าการจะสามารถเข้าถึงปัจจัยที่ได้รับการสนับสนุนเหล่านั้นได้ เกษตรกรจำเป็นต้องเป็นสมาชิกของกลุ่มเกษตรกรกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพื่อจะสามารถเข้าถึงการใช้ปัจจัยการผลิตดังกล่าวได้

ประเด็นที่ผู้ศึกษาอยากชวนพิจารณา คือ เครือข่ายของเกษตรกรในพื้นที่อาจไม่ได้เป็นภาพที่ของการถ้อยที่ถ้อยอาศัยอย่างสนิทแนบแน่น หากแต่กลุ่มของเกษตรกรนั้นประกอบไปด้วยเกษตรกรซึ่งมีเป้าหมายในการรวมกลุ่มที่แตกต่างกัน การรวมกลุ่มของเกษตรกรอาจเป็นการรวมกลุ่มเพื่อการเข้าถึงโครงการสนับสนุนของรัฐ อาทิ การรวมกลุ่มตามโครงการนาแปลงใหญ่ ซึ่งในความเป็นจริงกลุ่มทางสังคมอาจไม่ได้มีเกิดขึ้นจริงและเป็นการรวมกลุ่มที่มีลักษณะคงทนถาวร หากแต่เป็นการรวมกลุ่มตามการสนับสนุนตามโครงการภาครัฐ

๑.๔.๒ การใช้ทุนทางสังคมในจังหวัดศรีสะเกษ

ในทางตรงกันข้ามกับพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี ในพื้นที่ที่ผู้ศึกษาได้เข้าไปทำการศึกษา เกษตรกรนั้นมีการรวมกลุ่มเครือข่ายของเกษตรกรเพื่อเข้าถึงแหล่งเงินทุนของภาคเอกชน ซึ่งกำหนดให้สมาชิกใหม่ผู้ประสงค์เข้าร่วมกลุ่มเครือข่ายจะต้องได้รับการอนุมัติจากหัวหน้าสมาชิกกลุ่มเสียก่อนว่า เกษตรกรคนดังกล่าวมีความน่าเชื่อถือและหากให้มีการกู้ยืมเงินแล้วจะสามารถชำระปัจจัยการผลิตซึ่งภาคเอกชนปล่อยกู้ให้กับเกษตรกรได้ ในแง่นี้ จึงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้เกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนได้

อย่างไรก็ตาม ภาพของเกษตรกรในลักษณะของการลงแรงและลงแขกเพื่อกิจกรรมการเกษตรในพื้นที่ศรีสะเกษไม่ได้มีความชัดเจนแต่ประการใด กิจกรรมทางการเกษตร อาทิ การหยอดเมล็ดพันธุ์ การเกี่ยวข้าว และการนำผลผลิตเพื่อขายที่โรงสี ที่ต้องใช้แรงงานในพื้นที่เป็นการดำเนินการโดยมีการใช้แรงงานเพื่อแลกกับเงินในรูปแบบตลาดแล้ว ดังนั้นภาพของทุนทางสังคมย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไป

๑.๕ ทุนมนุษย์

ทุนมนุษย์ในบริบทของครัวเรือนเกษตรกรนั้นประกอบไปด้วย ๒ มิติสำคัญ ได้แก่ มิติด้านทักษะของเกษตรกร และมิติด้านแรงงานทางการเกษตรในพื้นที่

๑.๕.๑ ทุนมนุษย์ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๕.๑.๑ มิติด้านทักษะของเกษตรกร

ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี การเรียนรู้ทักษะของเกษตรกรนั้น เป็นการเรียนรู้จากคำบอกเล่าของสมาชิกทั้งในครัวเรือนและในชุมชน ตลอดจนจนถึงการลงมือทดลองปลูกของเกษตรกรเอง โดยอาจได้รับการสนับสนุนจากโครงการส่งเสริมทางการเกษตร (Extension) จากทั้งการส่งเสริมโดยภาครัฐโดยตรงและจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ให้สมาชิกในกลุ่มเป็นการเฉพาะ ปัจจัยเหล่านี้ทำให้เกษตรกรมีทักษะในการทำการเกษตร ที่จะเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพอากาศในปีนั้น การใช้ปุ๋ยและสารเคมี การคัดเมล็ดพันธุ์ข้าว อย่างเหมาะสมได้ ประเด็นที่ชวนพิจารณาอีกประการหนึ่ง คือ การเรียนรู้และการใช้ความรู้ของเกษตรกรในพื้นที่ ไม่ได้จำกัดเพียงแต่การเกษตรสมัยใหม่เท่านั้น หากแต่มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) อาทิ การย่ำฟางเพื่อปรับปรุงดินและกำจัดวัชพืช และการลอยเมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อคัดเมล็ดพันธุ์ อย่างไรก็ตามแม้เกษตรกรจะมีทักษะในเชิงการผลิต ในเชิงการบริหารจัดการผลิตภัณฑ์เป็นมิติที่อาจเรียกว่าเป็นข้อท้าทายของเกษตรกร ดังสะท้อนให้เห็นจากข้อมูลในพื้นที่เมื่อเกษตรกรได้ทดลองผลิตข้าวถุง แต่ก็ไม่สามารถบริหารจัดการได้อย่างประสบความสำเร็จ

๑.๕.๑.๒ มิติด้านแรงงานในพื้นที่

นอกเหนือไปจากทักษะของเกษตรกรแล้ว ประเด็นด้านแรงงานเป็นประเด็นที่มีความสำคัญเช่นเดียวกัน จากงานศึกษาของสถาบันปว้ย อึ้งภากรณ์ ได้ชี้ให้เห็นว่าความอยู่รอดของครัวเรือนเกษตรกรนั้นขึ้นอยู่กับ การสร้างความหลากหลายให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคการเกษตรและกิจกรรมนอกภาคการเกษตร (Attavanich et al, ๒๐๑๙) ภาพจากข้อมูลภายในพื้นที่ได้แสดงให้เห็นสถานการณ์ในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ การใช้แรงงานในภาคเกษตรใช้แรงงานในพื้นที่ในช่วงที่จำเป็นต้องใช้แรงงาน อาทิ ช่วงการของการหว่าน/ดำเมล็ดพันธุ์และช่วงการเก็บเกี่ยวข้าว ขณะที่ในช่วงนอกฤดูกาลเพาะปลูก (Off-season) เกษตรกรเหล่านั้นอาจเลือกที่จะทำงานนอกภาคการเกษตรในโรงงานในพื้นที่ หรือการรับงานมาทำที่บ้าน (Home Workers) เพื่อเสริมรายได้ให้กับครัวเรือนเกษตรกร ซึ่งทำให้ประเด็นด้านการใช้แรงงานในพื้นที่ไม่ได้เป็นประเด็นสำคัญนัก การเก็บข้อมูลได้ชวนให้เห็นภาพที่น่าสนใจประการสำคัญ คือ ในปัจจุบันมีกลุ่มเด็กและเยาวชน ซึ่งเติบโตในครัวเรือนเกษตรกรตัดสินใจกลับเข้ามาทำงานในภาคเกษตรซึ่งเกษตรกรสมัยใหม่กลุ่มนี้อาจสามารถเข้ามาทดแทนแรงงานในพื้นที่ได้

๑.๕.๒. ทูมนุชย์ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

๑.๕.๒.๑ มิติด้านทักษะของเกษตรกร

ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ การเรียนรู้ของเกษตรกรเกิดขึ้นในลักษณะที่คล้ายกับเกษตรกรในจังหวัดสุพรรณบุรี กล่าวคือ เป็นการเรียนรู้จากสมาชิกรุ่นก่อนหน้าที่อยู่ครัวเรือนเกษตรกรเช่นกัน โดยเกษตรกรในจังหวัดศรีสะเกษนั้นจำเป็นต้องเรียนรู้ที่จะเลือกปัจจัยการผลิต และอุปกรณ์ทางการเกษตรให้เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ อาทิ การใช้เมล็ดพันธุ์และเครื่องจักรทางการเกษตร อย่างไรก็ตาม การเก็บข้อมูลในจังหวัดศรีสะเกษแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรไม่ได้มีการปฏิบัติตาม ๆ กันโดยไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตใด ๆ ในทางตรงกันข้าม เกษตรกรในพื้นที่มีความพยายามในการปรับปรุงแนวทางการผลิตโดยการนำเครื่องจักรทางการเกษตรชนิดใหม่ ๆ เข้ามาใช้ อาทิ เครื่องหยอดเมล็ดพันธุ์ ซึ่งช่วยให้เกษตรกรนั้นสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้ ทว่าการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของเกษตรกรนั้นไม่ได้เกิดขึ้นโดยปราศจากแรงเสียดทาน ดังที่เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่า “ตอนแรก ๆ ที่ลองเปลี่ยนมาทำนาหยอดแล้วเอาเครื่องหยอดข้าวมาใช้ คนรุ่นก่อนเค้าก็ไม่ชอบไม่ยอม ปากก็เลยเอามาทำให้สำเร็จแล้วก็ใช้เวลาประมาณ ๓ ปีกว่ากว่าชาวบ้านคนอื่น ๆ จะยอมรับ”(วิไล ตัวแทนกลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มเกษตรกรทำนาลุ่มน้ำห้วยทา)

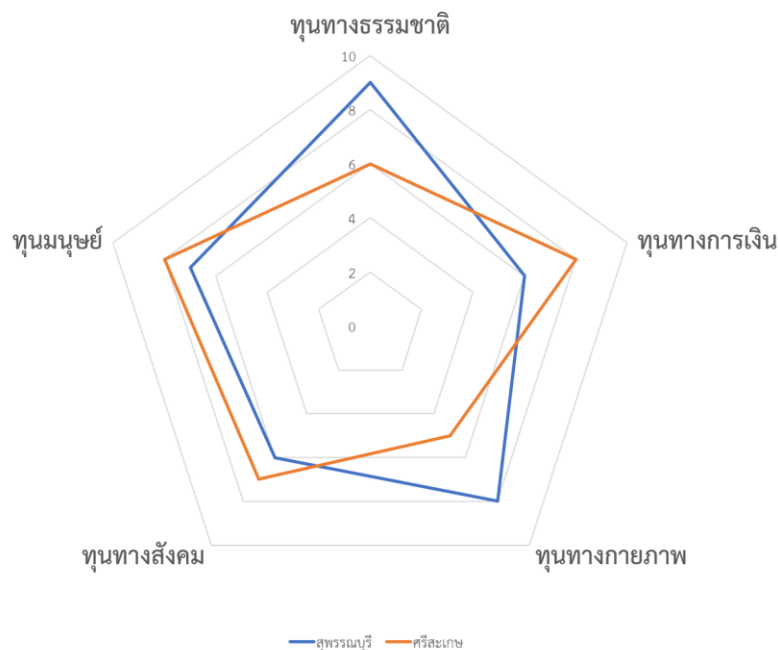
๑.๕.๒.๒ มิติด้านแรงงานในพื้นที่

หากพิจารณา มิติด้านแรงงานในพื้นที่ สถานการณ์ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนั้นมีความคล้ายคลึงกับพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ต้องมีการสร้างความหลากหลายให้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจของครัวเรือน (Diversification of Household Portfolio) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่พื้นที่นาโดยส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวนาปี กิจกรรมเหล่านั้นประกอบด้วยการหารายได้เพิ่มเติมจากทั้งภายในและภายนอกภาคการเกษตร โดย

กิจกรรมที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่เลือกดำเนินการนั้น ได้แก่ การทำงานในภาคก่อสร้าง การปลูกพืชประเภทอื่นนอกฤดูการทำนา อาทิ ปอเทือง

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลในพื้นที่ไม่ได้แสดงให้เห็นว่าการขาดแคลนแรงงานในภาคการเกษตรเป็นปัญหาในพื้นที่ ในทางตรงกันข้ามเกษตรกรในพื้นที่มีการใช้เครื่องจักรทางการเกษตรเพื่อทดแทนปัญหาการขาดแคลนแรงงานในพื้นที่ หากเกษตรกรไม่ได้ครอบครองปัจจัยเพื่อการผลิต อาทิ เครื่องหยอดเมล็ดพันธุ์ รถไถ และรถเก็บเกี่ยว เกษตรกรสามารถจ้างเกษตรกรคนอื่น ๆ ซึ่งครอบครองปัจจัยการผลิตดังกล่าวได้

แผนภาพที่ ๔-๕ การเทียบเคียงลักษณะของทุนทั้ง ๕ ด้านของจังหวัดศรีสะเกษ และสุพรรณบุรี

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

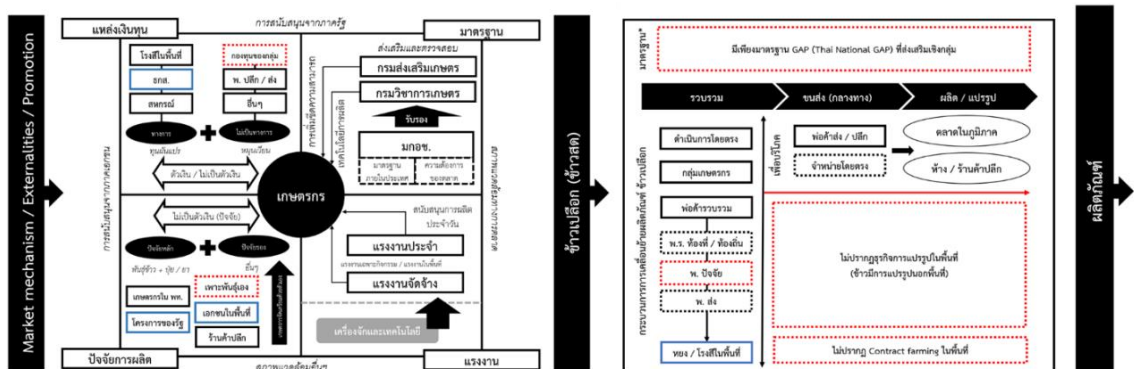
จากการเก็บข้อมูลใน ๒ พื้นที่เกี่ยวกับทุนในด้านต่าง ๆ โดยการประเมินของเกษตรกร พบว่าในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีนั้นมีมิติด้านทุนทางธรรมชาติและทุนทางกายภาพเป็นจุดแข็งของพื้นที่ ซึ่งเอื้อให้เกษตรกรในพื้นที่ดังกล่าวสามารถทำนาได้ตลอดทั้งปี ขณะที่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ทุนทางการเงินซึ่งหมายถึงแหล่งทุนในลักษณะที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงินมีความชัดเจน อันเนื่องจากการเข้าถึงแหล่งทุนของเกษตรกรในพื้นที่ นอกจากนี้ ในมิติที่เกี่ยวข้องกับทุนมนุษย์และทุนทางสังคมจะพบว่า ทั้ง ๒ พื้นที่ ไม่ได้มีระดับที่แตกต่างกันมากนัก แต่ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษมีระดับที่สูงกว่าเนื่องจากพบว่าเกษตรกรในพื้นที่มีการปรับตัว (Adaptability) ให้เข้ากับให้เข้ากับเทคโนโลยีใหม่

ห่วงโซ่คุณค่าของเกษตรกรในพื้นที่

ในส่วนก่อนหน้านี้นักศึกษาได้นำเสนอให้เห็นลักษณะของพื้นที่ และทุนในพื้นที่ ตลอดจนจนถึงการเข้าถึงทุนและการใช้ทุนของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่ในการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร แต่ภาพที่จำเป็นต้องเข้าใจเสียก่อนในฐานะองค์ความรู้พื้นฐาน คือ เกษตรกรของประเทศไทยนั้นไม่ได้เป็นการทำการเกษตรเพื่อการยังชีพ (Subsistence) หากแต่เกษตรกรในพื้นที่นั้นมีความเกี่ยวข้องและเป็นส่วนหนึ่งของห่วงโซ่อุปทาน ซึ่งจะต้องปฏิสัมพันธ์กับตัวแสดงอื่น ๆ ทั้งภายในกลุ่มของเกษตรกรและภายนอกกลุ่ม โดยจากการเก็บข้อมูลแสดงให้เห็นว่าพื้นที่เก็บข้อมูลทั้ง ๒ พื้นที่นั้นมีรายละเอียดที่คล้ายคลึงกันเพียงแต่มีความแตกต่างในเชิงรายละเอียดของแต่ละส่วนในห่วงโซ่เหล่านั้นเท่านั้น

เพื่อทำความเข้าใจมิติดังกล่าวจำเป็นต้องเข้าใจถึงห่วงโซ่คุณค่าในพื้นที่และปัจจัยตลอดจนถึงตัวแสดงที่รายล้อมเกษตรกรและเป็นปัจจัยสำคัญที่ทั้งเอื้อ และเป็นอุปสรรคให้กับเกษตรกร โดยในส่วนนี้จะเป็นการอธิบายห่วงโซ่คุณค่าที่เกษตรกรเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง และการใช้ทุนต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอไปก่อนหน้านี้ โดยมุ่งเน้นในส่วนต้นน้ำและกลางน้ำ เนื่องจากเป็นพื้นที่ส่งผ่านกรรมสิทธิ์ในข้าวของเกษตรกรไปสู่ผู้รวบรวมผลผลิต (โปรดดูแผนภาพที่ ๔.๖)

แผนภาพที่ ๔-๖ ห่วงโซ่อุปทานข้าวและผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ (ซ้าย: พื้นที่ต้นน้ำ และขวาพื้นที่กลางน้ำ)

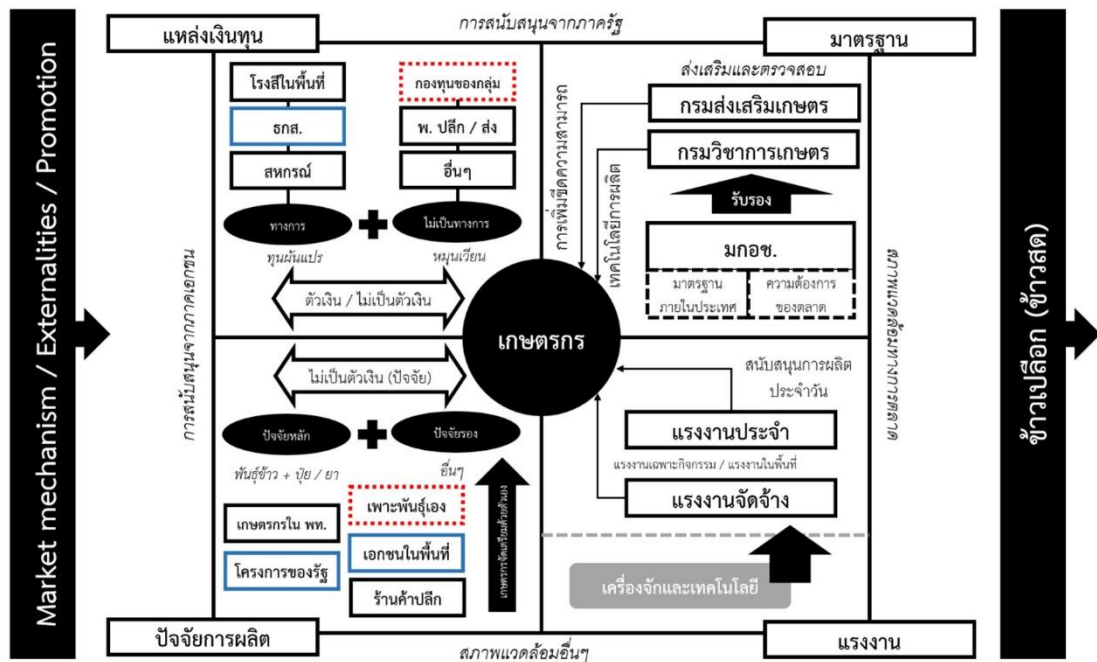
ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๑. พื้นที่ต้นน้ำ

ในพื้นที่ต้นน้ำของห่วงโซ่คุณค่าอาจกล่าวได้ว่าเป็นพื้นที่ในส่วนของการผลิต (Production) ที่เกษตรกรจะใช้ทุนในมิติต่าง ๆ เพื่อเพาะปลูกข้าว ซึ่งปัจจัยที่สำคัญในพื้นที่นี้ ได้แก่ แหล่งเงินทุน มาตรฐาน ปัจจัยการผลิต และแรงงาน โดยมีมิติเหล่านี้มักจะได้รับผลกระทบจากปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบอยู่เสมอ อาทิ การสนับสนุนจากนโยบายภาครัฐและเอกชน การเปลี่ยนแปลง

ในเชิงความต้องการด้านการตลาด และสภาพแวดล้อมอื่น ๆ อาทิ สภาพอากาศและฤดูกาล (โปรดดูแผนภาพที่ ๔-๗) โดยจะได้อภิปรายไล่เรียง ดังนี้

แผนภาพที่ ๔-๗ ห่วงโซ่อุปทานในส่วนต้นน้ำของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๑.๑ แหล่งสินเชื่อ

โดยปกติแล้ว แหล่งสินเชื่อจะให้ประโยชน์กับเกษตรกรในพื้นที่ใน ๒ ลักษณะ คือ การให้สินเชื่อในรูปแบบที่เป็นตัวเงิน และการให้สินเชื่อในรูปแบบที่ไม่ได้เป็นตัวเงิน แต่อยู่ในรูปปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่จำเป็น โดยการให้สินเชื่อนี้อาจมีการให้ในรูปแบบที่เป็นทางการและในรูปแบบที่ไม่ได้เป็นทางการ

๑.๑.๑ แหล่งสินเชื่อที่เป็นตัวเงิน

ในบริบทของพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ธนาคารเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และกลุ่มสหกรณ์เพื่อการเกษตรในพื้นที่เป็นแหล่งสินเชื่อที่เกษตรกรไว้วางใจว่าสามารถเชื่อถือได้ คือ ธกส. ขณะที่ สหกรณ์เพื่อการเกษตรในพื้นที่ถูกให้นิยามว่าเป็นแหล่งสินเชื่อที่ไม่น่าไว้วางใจในเชิงความโปร่งใสของการบริหารจัดการ

ประเด็นที่ชวนพิจารณาประการหนึ่ง คือ ข้อเท็จจริงที่ว่าแหล่งสินเชื่อของเกษตรกรนั้นไม่ได้อยู่ในรูปแบบของแหล่งเงินทุนที่เป็นทางการเท่านั้น หากแต่แหล่งสินเชื่อที่ไม่เป็นทางการ อาทิ กลุ่มเกษตรกรและกองทุนในระดับหมู่บ้าน พื้นที่ค้าปลีก/ส่งในพื้นที่ และแหล่งหนี้นอกระบบอื่น ๆ จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่นั้นแสดงให้เห็นว่า แม้แหล่งสินเชื่อที่เป็นทางการนั้นจะเป็นแหล่งเงินทุนฉุกเฉินสำหรับเกษตรกรในกรณีที่สภาพคล่องในครัวเรือนเกิดภาวะติดขัด แต่ดังที่ได้

กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้วว่าแหล่งสินเชื่อกลุ่มนี้ไม่ได้เปิดกว้างสำหรับเกษตรกรทุกคน (Open Access) หากแต่มีเงื่อนไขในการเข้าถึง คือ การเป็นสมาชิกของกองทุนนั้น ๆ ในแง่นี้ ทุนทางสังคม (Social Capital) ของเกษตรกรเป็นทุนสำคัญในการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อที่ไม่เป็นทางการเหล่านี้ อย่างไรก็ตามในพื้นที่ยังไม่ปรากฏการให้สินเชื่อจากบริษัทขนาดใหญ่ในพื้นที่ โดยการเข้าถึงแหล่งสินเชื่ออาจสรุปได้ดังปรากฏตามตารางที่ ๔-๙

ตารางที่ ๔-๙ สถานะการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อ

แหล่งเงินทุน	สถานะ	คำอธิบาย
๑. ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์	ทางการ	๑. เป็นแหล่งสินเชื่อซึ่งเกษตรกรสามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุนสำหรับเกษตรกรที่อัตราดอกเบี้ยไม่สูง ซึ่งเข้าถึงได้โดยทุกคน
๒. สหกรณ์เกษตรกรในพื้นที่	ทางการ	๑. เป็นแหล่งเงินทุนสำหรับสมาชิก ที่เกษตรกรสามารถเข้าเป็นสมาชิกได้ และได้รับการสนับสนุนและกำกับโดยส่วนราชการ
๓. กองทุนหมู่บ้าน	ไม่เป็นทางการ	๑. เฉพาะสมาชิกในหมู่บ้านนั้น ๆ ๒. เป็นการให้สินเชื่อขนาดเล็ก โดยปกติมักถูกใช้เพื่อเสริมสภาพคล่องให้กับครัวเรือนเกษตรกร
๔. กลุ่มสินเชื่อเพื่อส่งเสริมเกษตรกรตามการสนับสนุนของโครงการภาครัฐ อาทิ ศูนย์เมล็ดพันธุ์พืช	ไม่เป็นทางการ	๑. เข้าถึงได้เฉพาะสมาชิกของกลุ่มตามโครงการนั้น ๆ ๒. การให้สินเชื่อทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงินขึ้นอยู่กับลักษณะของโครงการและการรวมกลุ่มของเกษตรกร

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๑.๑.๒ แหล่งสินเชื่อซึ่งไม่เป็นตัวเงิน

นอกเหนือจากแหล่งสินเชื่อซึ่งเป็นตัวเงินแล้ว ในพื้นที่ศึกษายังปรากฏแหล่งสินเชื่อที่ไม่เป็นตัวเงิน อาทิ เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และสารเคมี โดยการให้ยืมเครื่องจักรทางการเกษตรดังกล่าวนี้ ไม่ได้หมายความว่าเกษตรกรทุกคนสามารถเข้าถึงแหล่งสินเชื่อทางการเกษตรได้ทุกคนอย่างไม่มีเงื่อนไขในทางตรงกันข้ามการเข้าถึงแหล่งสินเชื่อดังกล่าวได้นั้นจำเป็นต้องได้รับการรับรองจากเกษตรกรคนอื่น ๆ ในพื้นที่ว่าเกษตรกรคนดังกล่าวเป็นคนที่น่าเชื่อถือหรือมีฝีมือในการทำเกษตรและสามารถนำปัจจัยการผลิตส่งคืนได้ ในแง่นี้ ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญในการเข้าถึงแหล่งทุนดังกล่าว โดยในทั้ง ๒ พื้นที่รายละเอียดการให้แหล่งสินเชื่อในรูปแบบที่ไม่เป็นตัวเงิน ดังนี้

ตารางที่ ๔-๑๐ สินเชื่อที่ไม่เป็นตัวเงินในพื้นที่ศึกษา

สินเชื่อ	จังหวัดสุพรรณบุรี	จังหวัดศรีสะเกษ
๑. เมล็ดพันธุ์	-	บริษัทโรงสีไฟเจียเม้ง
๒. เครื่องจักรการผลิต	นาเยียใช้	-
๓. ปุ๋ยและสารเคมี	จากบริษัทเอกชนในพื้นที่	จากบริษัทเอกชนในพื้นที่

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๑.๒ การสนับสนุนปัจจัยการผลิต

ในการทำการเกษตรนั้น เกษตรกรจำเป็นต้องสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิต โดยสามารถแบ่งปัจจัยการผลิตได้ ๒ ลักษณะ โดยในส่วนนี้ปัจจัยการผลิตจะพิจารณาเพียงเฉพาะการสนับสนุนปัจจัยการผลิตที่ไม่ได้อยู่ในลักษณะสินเชื่อซึ่งเกษตรกรต้องมีการใช้คืนเป็นหลัก โดยรายละเอียดปรากฏ ดังนี้

๑.๒.๑ ปัจจัยการผลิตในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น ปัจจัยการผลิต อาจสามารถแบ่งปัจจัยการผลิตได้ ๒ ลักษณะ ได้แก่ ปัจจัยหลัก ได้แก่ พันธุ์พืช ปุ๋ย และยาฆ่าแมลง เครื่องจักรทางการเกษตรและเทคโนโลยีใหม่ ๆ และปัจจัยรอง อาทิ ค่าซ่อมบำรุงและเทคโนโลยีใหม่ ๆ จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ ในมิติของแหล่งที่มาของปัจจัยพบว่า ปัจจัยเหล่านี้จะมีแหล่งที่มาจากหลายแหล่ง ได้แก่

ตารางที่ ๔-๑๑ การเข้าถึงปัจจัยการผลิตของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

ปัจจัยการผลิต	การซื้อ/ยืม/ เช่า/จ้าง	ผลิตเอง	การสนับสนุน จากภาครัฐ	การสนับสนุน จาก ภาคเอกชน
๑. เมล็ดพันธุ์	✓	✓	✓	
๒. เครื่องจักรทางการเกษตร			✓	✓
๓. ปุ๋ย		✓	✓	
๔. สารเคมี	✓			

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๑.๒.๒ ปัจจัยการผลิตในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

สำหรับพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนั้น การเข้าถึงปัจจัยการผลิตนั้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับบริบทของพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ตารางที่ ๔-๑๒ การเข้าถึงปัจจัยการผลิตของเกษตรกรในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

ปัจจัยการผลิต	การซื้อ/ยืม/เช่า/ จ้าง	ผลิตเอง	การสนับสนุน จากภาครัฐ	การสนับสนุน จากภาคเอกชน
๑. เมล็ดพันธุ์	✓		✓	
๒. เครื่องจักรทางการเกษตร	✓			
๓. ปุ๋ย	✓		✓	
๔. สารเคมี	✓			

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ในกรณีที่เกษตรกรมีรายได้และเงินสะสมที่มากพอที่จะสามารถลงทุนในปัจจัยการผลิตเหล่านี้ได้ด้วยตนเองหรือปัจจัยการผลิตนั้น ๆ สามารถผลิตได้ภายในครัวเรือนได้เอง เขา/เธออาจไม่ต้องเผชิญความยากลำบากในการเข้าถึงแหล่งทุนที่จำเป็นเท่าใดนัก หากแต่ในความเป็นจริงเกษตรกรในพื้นที่ไม่ได้เป็นเกษตรกรรายใหญ่ที่มีศักยภาพในการหากแต่เป็นเกษตรกรขนาดเล็กซึ่งอาศัยการสนับสนุนจากทั้งภาครัฐ และกลุ่มสมาชิกเกษตรกรรายอื่น ๆ ในการเข้าถึงปัจจัยการผลิตเหล่านี้ ซึ่งตัวเกษตรกรจำเป็นต้องสามารถเข้าถึงทุนทางการเงิน และทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญ อย่างไรก็ตาม ตั้งข้อสังเกตประการหนึ่งว่า การสนับสนุนปัจจัยการผลิตจากปัจจัยภาครัฐซึ่งมักเป็นการสนับสนุนโดยเกษตรกรไม่จำเป็นต้องตอบสนองให้กับภาครัฐ โดยส่วนราชการที่เกี่ยวข้องมักจะมีกำหนดตัวชี้วัดในเชิงปริมาณโดยมักจะเน้นไปที่ “จำนวน” ของการรวมกลุ่มและกลุ่มเกษตรกรที่มีการจัดตั้ง แต่ประเด็นที่ชวนพิจารณา คือ มิติด้าน “คุณภาพ” ของการรวมกลุ่มและการบริหารจัดการของกลุ่มและความโปร่งใสในเชิงการบริหารจัดการของกลุ่ม โดยจากสภาพการณ์นั้น การบริหารจัดการกลุ่มและความโปร่งใสของกลุ่มนั้นขึ้นอยู่กับภาวะผู้นำของกลุ่ม และทักษะของผู้นำในเชิงการบริหารจัดการของผู้นำเป็นหลัก

๑.๓ มาตรฐาน

การทำการเกษตรในปัจจุบันเกษตรกร ภายใต้เงื่อนไขของตลาดโลกที่ความพลอดภัยของสินค้าเกษตรถูกให้ความสำคัญมาก กติกาและเงื่อนไขดังกล่าวนำมาซึ่งความพยายามของประเทศไทยในการส่งเสริมให้เกษตรกรไทยต้องมีการผลิตสินค้าทางการเกษตรที่ปลอดภัยเพื่อเป้าหมาย คือ ให้สินค้าทางการเกษตรของประเทศไทยสามารถส่งออกได้ ความพยายามดังกล่าวปรากฏผ่านการจัดโครงสร้างของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ของประเทศไทย ซึ่งในมิติที่เกี่ยวข้องกับการรับรองมาตรฐานนั้นเกี่ยวข้องกับกรมสำคัญ ๓ กรม ได้แก่

๑.๓.๑. กรมส่งเสริมการเกษตร

ทำหน้าที่ในการตรวจสอบการทำการเกษตรของเกษตรกรในพื้นที่ว่าเป็นไปตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้โดยกรมวิชาการเกษตรหรือไม่

๑.๓.๒. กรมวิชาการเกษตร

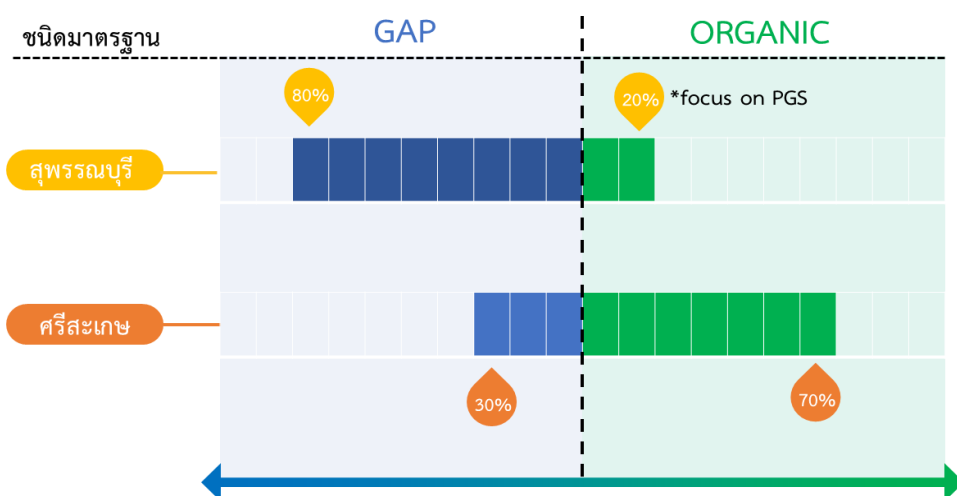
ทำหน้าที่ให้การรับรองมาตรฐาน (Certification body) ให้กับเกษตรกรผู้ทำการเกษตรที่ขอรับรองมาตรฐานและดำเนินการเป็นไปตามเงื่อนไขมาตรฐานนั้น ๆ อาทิ การปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice: GAP)

๑.๒.๓. กรมวิชาการเกษตร และสำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ (มกอช.)

เป็นส่วนราชการระดับกรม ทำหน้าที่ในการรับรองระบบการรับรองมาตรฐาน (accreditation Body) ให้กับส่วนราชการอื่น ๆ อาทิ ระบบการรับรองมาตรฐานอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee System: PSG) ซึ่ง มกอช. รับรองระบบการรับรองมาตรฐานให้กับหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ระบบมาตรฐานออร์แกนิกไทย (Thai Organic) และรวมถึงการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice: GAP)

ในพื้นที่ศึกษา มีการส่งเสริมมาตรฐานการเกษตร ได้แก่ การรับรองมาตรฐานการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice) ซึ่งมาพร้อมกับโครงการการส่งเสริมให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่มเพื่อจัดทำเกษตรในรูปแบบแปลงใหญ่ โดยจากการเก็บข้อมูลในพื้นที่ศึกษาทั้ง ๒ พื้นที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการรับรองมาตรฐานและการเข้าถึงการตลาด โดยในบริบทของจังหวัดสุพรรณบุรีซึ่งการเกษตรเป็นลักษณะแปลงใหญ่ได้รับการส่งเสริมอย่างกว้างขวาง เกษตรกรโดยส่วนใหญ่เข้าร่วมโครงการนาแปลงใหญ่จะต้องมีการปรับที่พื้นที่นาให้สอดคล้องกับมาตรฐาน GAP ขณะที่ในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีนั้นตลาดออร์แกนิกนั้นถือว่าเป็นตลาดที่มีขนาดเล็กเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ในพื้นที่ของจังหวัดศรีสะเกษ เกษตรกรสามารถเชื่อมโยงผลิตผลทางการเกษตรกับตลาดออร์แกนิกที่มีมูลค่าสูง เงื่อนไขดังกล่าวยังส่งผลให้เกษตรกรที่ได้รับการรับรองมาตรฐานออร์แกนิกสูงกว่าในพื้นที่สุพรรณบุรี ดังปรากฏตามแผนภาพที่ ๔-๘

แผนภาพที่ ๔-๘ สัดส่วนของเกษตรกรผู้ได้รับรองมาตรฐาน GAP และ Organic

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ในพื้นที่ศึกษามีการส่งเสริมให้เกษตรกรมีการส่งเสริมให้เกษตรกรมีการรับรองมาตรฐานการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice) ซึ่งมาพร้อมกับโครงการการส่งเสริมให้เกษตรกรมีการรวมกลุ่มเพื่อจัดทำเกษตรในรูปแบบแปลงใหญ่ กล่าวคือ หากเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรแปลงใหญ่นั้นจะต้องเข้าสู่กระบวนการปรับปรุงการผลิตเพื่อเข้าสู่กระบวนการขอรับรองมาตรฐานการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี และนอกจากนั้นเกษตรกรจะได้รับ การสนับสนุนในการตรวจคุณภาพดินโดยกรมพัฒนาที่ดินโดยไม่มีค่าใช้จ่าย อย่างไรก็ตาม เกษตรกร ผู้ให้ข้อมูลให้ตั้งคำถามเกี่ยวกับมาตรฐานและการดำเนินการสำรวจของส่วนราชการว่ามี ประสิทธิภาพเพียงใด เนื่องจากเกษตรกรในกลุ่มยังสังเกตเห็นการใช้สารฆ่าแมลงที่ไม่ถูกต้องตาม คำแนะนำในพื้นที่ของครัวเรือนเกษตรกรอื่น ๆ และการตรวจแปลงเพื่อรับรองมาตรฐานนั้น ยังมีการ ดำเนินการแล้วเสร็จเพียงราวร้อยละ ๕๐ ของพื้นที่เท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้นคำถามประการสำคัญที่ เกษตรกรยังคงเคลือบแคลง คือ อะไรคือประโยชน์ในรูปแบบที่จับต้องได้ที่เกษตรกรจะได้รับหากนาข้าว ของพวกเขา/เธอได้รับการรับรองมาตรฐาน ส่วนต่างของราคาที่สูงขึ้นจะกลับไปสู่เกษตรกรผู้ลงทุน เพื่อทำการเกษตรหรือไม่ ซึ่งส่วนนี้จะได้อภิปรายโดยละเอียดต่อไปในหัวข้อว่าด้วยการส่งเสริมการ ปลุกข้าวของหน่วยงานภาครัฐ

๑.๔ แรงงาน

การทำการเกษตรในไทยหากว่าไม่ได้เป็นการทำการเกษตรในลักษณะจ้าง ดำเนินการในทุกขั้นตอน การทำการเกษตรก็ยังคงเป็นงานที่ต้องใช้แรงงานที่หนัก (Labour-intensive Work) โดยแรงงานในพื้นที่อาจแบ่งได้ ๒ ลักษณะ คือ ๑) แรงงานประจำ และ ๒) แรงงาน ตามฤดูกาล โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๑.๔.๑ การใช้แรงงานในพื้นที่สุพรรณบุรี

๑.๔.๑.๑ แรงงานประจำ

แรงงานกลุ่มนี้จะเป็นแรงงานที่สนับสนุนการผลิตประจำวัน โดยอาจเป็นทั้งแรงงานในครัวเรือน โดยแรงงานดังกล่าวมักเป็นสมาชิกคนอื่น ๆ ในครัวเรือน อาทิ ภรรยาหรือลูกของครัวเรือนดังกล่าว โดยเป็นการทำงานที่ควบคู่ไปกับการทำงานนอกภาคการเกษตร อาทิ โรงงานในบริเวณใกล้เคียง หรือการรับงานมาทำที่บ้าน ผู้ศึกษาขวนตั้งข้อสังเกตประการหนึ่งว่า แม้งานศึกษาของ Attavanich et al (2019) จะได้นำเสนอให้เห็นว่าเกษตรกรของไทยกำลังเผชิญกับ ภาวะสูงอายุและการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรในครัวเรือน แต่หากลูกหลานของครัวเรือน เกษตรกรตัดสินใจกลับไปทำงานในไร่นา เกษตรกรกลุ่มนี้จะเป็นโอกาสที่จะสามารถส่งเสริมการนำ เทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการพัฒนาการเกษตร เนื่องจากระดับการศึกษาของเกษตรกรกลุ่มนี้จะสูงกว่า รุ่นของบิดา-มารดา ในบริบทของพื้นที่ศึกษา ตัวแทนเกษตรกรจาก ต. บางปลาหม้า ได้ฉายให้เห็นภาพ ที่น่าสนใจในบริบทของพื้นที่ว่า มีคนวัยรุ่นในพื้นที่จำนวนมากเมื่อเรียนจบชั้นมัธยมก็กลับมาทำนาต่อ โดยให้เห็นผลว่าเป็นการอาชีพพวกเขาเหล่านั้น “เห็นพ่อเห็นแม่ทำนา” และการทำงานนั้นเป็นอาชีพที่ ได้เงินเป็นก้อน ซึ่งก็จะทำนาควบคู่ไปกับการเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคการเกษตรและนอกภาค การเกษตร

ในมิติการกลับมาของคนรุ่นใหม่นี้อาจสะท้อนมิติ ๒ ประเด็นสำคัญ คือ การถ่ายทอดองค์ความรู้ในครัวเรือนเกษตรกรซึ่งเกษตรกรในยุคหลัง เนื่องจากในปัจจุบันภายใต้ระบบการศึกษาของไทยไม่ได้มีการสอนการทำนาหรือทำการเกษตร ทั้งที่จริงแล้ว การเกษตรนั้นเป็นงานที่ต้องใช้ทักษะในมิติต่าง ๆ นับตั้งแต่การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ให้เหมาะกับฤดูกาล ตลอดจนจนถึงการเก็บเกี่ยวข้าว ดังนั้น การกลับมาของเกษตรกรรุ่นใหม่อาจช่วยทำให้การส่งต่อองค์ความรู้ในเชิงการเกษตรยังคงอยู่ นอกจากนี้ การกลับมาของเกษตรกรรุ่นใหม่ นั้นเป็นกลุ่มเกษตรกรที่เติบโตขึ้นมาพร้อมกับเทคโนโลยีในรูปแบบต่าง ๆ อาจเป็นโอกาสในการเปลี่ยนรูปแบบการผลิตในภาคเกษตร ซึ่งเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นส่วนหนึ่งของการผลิต ซึ่งย่อมส่งผลไปถึงรูปแบบการส่งเสริมของภาครัฐที่อาจต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง

๑.๔.๑.๒ แรงงานจัดจ้าง

แรงงานกลุ่มนี้ คือ แรงงานที่เกษตรกรจะมีการจัดจ้างเพื่อดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการเฉพาะ โดยการจ้างแรงงานกลุ่มนี้ในพื้นที่ศึกษาจะเป็นการจ้างแรงงานในพื้นที่หรือในบริเวณใกล้เคียงที่มีเครื่องจักรการผลิตซึ่งต้องอาศัยการลงทุนสูง อาทิ รถแทรกเตอร์และรถเกี่ยวข้าว ควบคู่ไปกับการจ้างแรงงานเพื่อเข้ามาช่วยดำเนินการในกิจกรรมที่ต้องใช้แรงงาน เช่น การพ่นสารเคมีฆ่าแมลง การดำนาและการเก็บเกี่ยวผลผลิต เป็นต้น ประเด็นที่น่าสนใจสำหรับการจ้างแรงงานในพื้นที่นี้ คือ มีการจ้างแรงงานเพื่อการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในพื้นที่ ได้แก่ การใช้โดรนเพื่อการฉีดยาฆ่าแมลง แต่ยังไม่เป็นที่แพร่หลาย

๑.๔.๒ การใช้แรงงานในพื้นที่ศรีสะเกษ

๑.๔.๒.๑ แรงงานประจำ

ในพื้นที่เก็บข้อมูลในจังหวัดศรีสะเกษนั้นแสดงให้เห็นว่า ในบริบทซึ่งนาส่วนใหญ่เป็นนาปี แรงงานในพื้นที่เก็บข้อมูลนั้นยังคงเป็นแรงงานในครัวเรือน ซึ่งแรงงานดังกล่าวอาจสามารถสลับไปทำกิจกรรมอื่น ๆ นอกพื้นที่เกษตร เช่น การเป็นแรงงานในภาคก่อสร้างในตัวเมืองหรือต่างจังหวัด เป็นต้น อย่างไรก็ตามในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรีนั้น เกษตรกรไม่ได้มีการให้ชี้ให้เห็นถึงการใช้แรงงานนอกพื้นที่ในงานประจำ อาทิ การปลูกและการดูแลแปลง รวมทั้งการกำจัดวัชพืชในแปลงแต่ประการใด

๑.๔.๒.๒ แรงงานจัดจ้าง

ภาพของแรงงานจัดจ้างในพื้นที่ที่มีความชัดเจนในแง่ที่ว่า เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในพื้นที่ในกรณีที่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตซึ่งเกษตรกรไม่ได้ครอบครอง หรือไม่ สามารถครอบครองได้เนื่องจากราคาด่านสูงเกินกว่าจะครอบครอง การจัดจ้างเกษตรกรผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตที่จำเป็น เช่น รถแทรกเตอร์ รถหยอดเมล็ดพันธุ์ และรถไถ เป็นต้น ในกรณีดังกล่าว เกษตรกรในพื้นที่ยังคงต้องอาศัยการจ้างเกษตรกรผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตเหล่านั้น หรือในบางกิจกรรมที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมาก อาทิ การเกี่ยวข้าว เกษตรกรอาจมีการจ้างแรงงานหรือเกษตรกรคนอื่น ๆ โดยมีอัตราค่าบริการ ดังนี้

ตารางที่ ๔-๑๓ อัตราค่าบริการในการจ้างเกษตรกรในแต่ละขั้นตอน

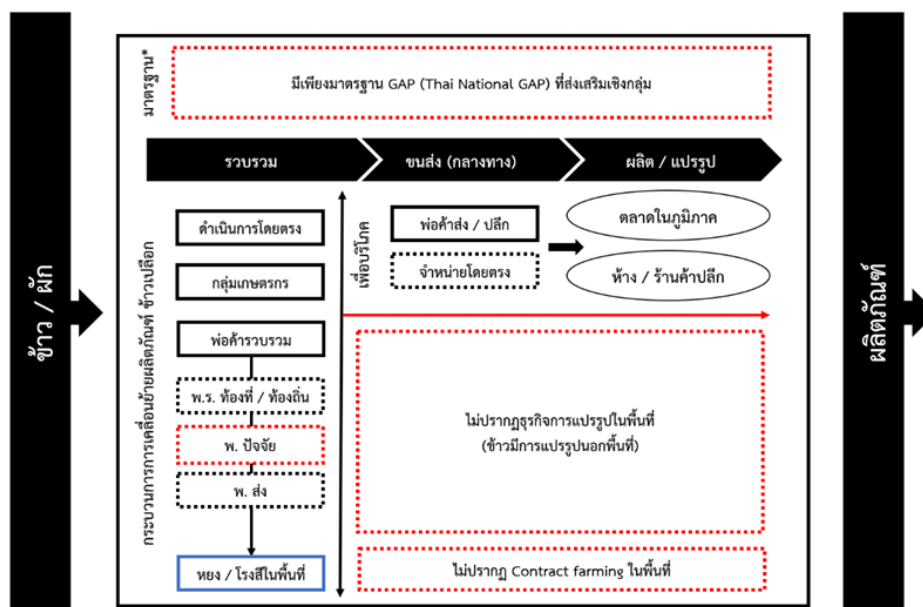
ลำดับ	กิจกรรม	ราคา
๑.	ไถฮุค	๔๐๐ บาท/ไร่
๒.	ไถป่น	๔๐๐ บาท/ไร่
๓.	หยอดเมล็ดพันธุ์	๒๐๐ บาท/ไร่
๔.	เมล็ดพันธุ์สำหรับนาหยอด (๘ - ๑๒ กก. ต่อไร่)	๒๐๐ - ๓๐๐ บาท/ไร่
๕.	เมล็ดพันธุ์สำหรับนาหว่าน (๓๐ กก. ต่อไร่)	ประมาณ ๑,๕๔๐ บาท
๖.	ค่าเกี่ยวข้าว	๕๐๐ บาทต่อไร่

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๒. พื้นที่กลางน้ำ

ในส่วนก่อนหน้าผู้ศึกษาได้แสดงให้เห็นโครงสร้างการผลิต ปัจจัยการผลิต และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเกษตรกรในพื้นที่ต้นน้ำที่มีความสลับซับซ้อน อย่างไรก็ตามเมื่อ “ข้าว” ได้ถูกผลิตขึ้นมา ข้าวจะถูกส่งต่อไปยังพื้นที่ส่วนกลางน้ำของห่วงโซ่อุปทาน (โปรดดูแผนภาพที่ ๔-๙)

แผนภาพที่ ๔-๙ ห่วงโซ่อุปทานพื้นที่กลางน้ำ

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

จะเห็นได้ว่าเมื่อเกษตรกรได้ผลิตสินค้าทางการเกษตรแล้ว สินค้าทางการเกษตรเหล่านั้นจะถูกรวบรวมและขายผ่านช่องทางที่มีความหลากหลาย อาทิ พ่อค้ารวบรวมผลผลิต พ่อค้าขายส่ง และหอยหรือโรงสีในพื้นที่ โดยจากข้อมูลในพื้นที่ศึกษา เกษตรกรผู้ปลูกข้าวจะทำการขายผลผลิตไปยังหอยหรือโรงสีในพื้นที่โดยตรง ตั้งข้อสังเกตว่า โรงสีในแต่ละพื้นที่ก็มีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายของ

โรงสีข้าวเช่นเดียวกัน ซึ่งทำให้ราคาของโรงสีในแต่ละแห่งไม่ได้มีความแตกต่างกัน นอกจากนี้ เมื่อสินค้าเกษตรได้ถูกขายไปยังโรงสีแล้ว “กรรมสิทธิ์” เนื้อข้าวก็จะตกเป็นของโรงสีโดยทันที อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ ข้อมูลที่ปรากฏแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรมีโอกาสที่จะขายข้าวให้หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเมล็ดพันธุ์พืช เฉพาะในกรณีที่เกษตรกรมีการเพาะปลูกโดยวิธีการออร์แกนิกเท่านั้น

นอกจากนี้ จากข้อมูลในพื้นที่ได้แสดงให้เห็นความพยายามของเกษตรกรในการเข้าสู่พื้นที่กลางน้ำ โดยการแปรรูปข้าวในอุตสาหกรรมครัวเรือนก็พบว่าเกษตรกรไม่ได้มีทักษะในการบริหารจัดการสินค้าเกษตรแต่อย่างใด ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับสินค้าทางการเกษตรเพียงก่อนมีการขายสินค้าทางการเกษตรให้กับโรงสีเท่านั้น ดังนั้น งานศึกษาชิ้นนี้จะนำเสนอเพียงในส่วนของพื้นที่ต้นน้ำและพื้นที่กลางน้ำเท่านั้น

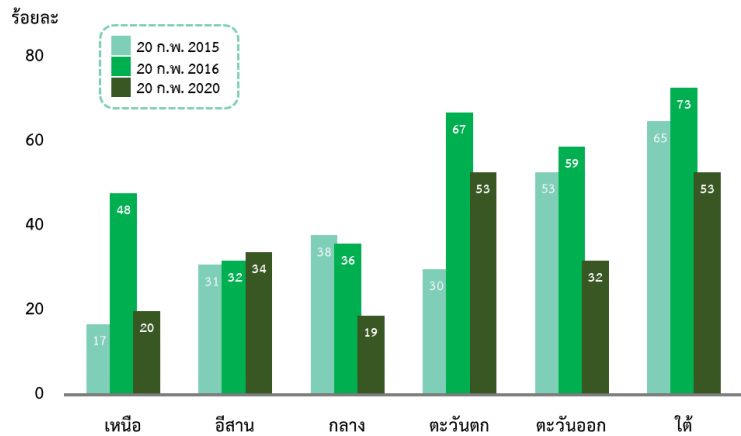
ภัยพิบัติซึ่งกระทบการปลูกข้าวและการรับมือของเกษตรกร

ในการทำการเกษตรนั้นปัจจัยสำคัญนอกเหนือจากปัจจัยการผลิตซึ่งมีความสำคัญดังที่ได้นำเสนอไปก่อนหน้านี้มาก ในฐานะที่เป็นภาคส่วนซึ่งสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติยังผลทางตรงต่อการทำการเกษตร ครัวเรือนเกษตรกรมักจะต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนและภัยพิบัติหรืออุบัติการณ์ที่อาจส่งผลกระทบต่อครัวเรือนเกษตรกรอย่างฉับพลัน (Shock) อาทิ ภัยธรรมชาติ การเสียชีวิตอย่างฉับพลันของครัวเรือน ซึ่งครัวเรือนเกษตรกรต้องมีการวางแผนในการจัดการ (Coping Strategy) กับภัยพิบัติดังกล่าว หรือต้องมีการปรับตัว (Adapt) เพื่อให้ครัวเรือนยังคงดำรงอยู่หรือสามารถผ่านช่วงวิกฤติดังกล่าวได้ โดยมีเงื่อนไขสำคัญที่ทุนต่าง ๆ ที่เกษตรกรมีหรือสามารถเข้าถึงได้ ในส่วนนี้จะได้อภิปรายวิกฤตการณ์ซึ่งภาคเกษตรไทยเผชิญอยู่ ๒ ส่วนสำคัญ ได้แก่ ๑. ผลกระทบจากภัยแล้ง และ ๒. วิกฤตการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙

๑. ผลกระทบจากภัยแล้ง

ข้อมูลจาก SCB Economic Intelligence Center: EIC (๒๐๒๐) ได้แสดงให้เห็นว่าในปี พ.ศ. ๒๕๖๓ นี้ประเทศไทยประสบปัญหาภัยแล้งที่เกิดขึ้นรวดเร็ว และรุนแรงตลอดจนถึงมีแนวโน้มว่าจะรุนแรงและยาวนานกว่าปีที่ผ่านมา โดยสาเหตุที่ประการหนึ่งเนื่องจากภาวะ El Nino ซึ่งส่งผลกระทบต่อปีจนถึงครึ่งปีหลังของปี พ.ศ. ๒๕๖๓ (Krungthai Compass, 2563) เมื่อเปรียบเทียบปริมาณน้ำในเขื่อนในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๕๘, พ.ศ. ๒๕๕๙ และปี พ.ศ. ๒๕๖๓ จะเห็นได้ว่าระดับน้ำในเขื่อนในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๓ ระดับน้ำในเขื่อนในหลายพื้นที่อยู่ในภาวะวิกฤติ (โปรดดูแผนภาพที่ ๔-๑๐)

แผนภาพที่ ๔-๑๐ ระดับน้ำในเขื่อนเปรียบเทียบ ๓ ช่วงเวลา

ที่มา : Krungthai Compass, 2563.

ภาวะภัยแล้งดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อภาวะเศรษฐกิจการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร (๒๕๖๓) ได้วิเคราะห์ในรายงานภาวะเศรษฐกิจการเกษตรไตรมาส ๑ ปี ๒๕๖๓ และแนวโน้มปี ๒๕๖๓ ซึ่งได้ฉายภาพให้เห็นภาวะการลดลงของน้ำในเขื่อนอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ช่วงปลายปี พ.ศ. ๒๕๖๒ และส่งผลกระทบโดยตรงต่อพืชซึ่งเป็นสาขาการผลิตของภาคการเกษตรอื่นเนื่องมาจากปริมาณน้ำไม่เพียงพอ อาทิ ข้าว อ้อยโรงงาน มันสำปะหลัง ข้าวโพดสัตว์เลี้ยง ปาล์มน้ำมัน และลำไย ซึ่งมีผลผลิตลดลง

๑.๑ ผลกระทบจากภัยแล้งในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

จากข้อมูลจากการศึกษาในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี ตัวแทนเกษตรกรได้รายงานปัญหาด้านภัยแล้งในพื้นที่ซึ่งส่งผลกระทบต่อการผลิตข้าว อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะได้รับผลกระทบจากวิกฤตภัยแล้ง แต่เกษตรกรในพื้นที่โดยอาศัยประสบการณ์และทักษะในการเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพอากาศ โดยในภาวะภัยแล้งเช่นนี้ เกษตรกรจะมีการเลือกปลูกข้าวรอบในการเพาะปลูกสั้นซึ่งมีอายุ ๙๐-๑๐๐ วัน อาทิ ข้าวหอมดอกมะลิ และข้าวหอมปทุม นอกจากนี้เกษตรกรยังอาจใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ เพื่อขอการสนับสนุนจากนักการเมืองในระดับประเทศเพื่อขอการสนับสนุนด้านแหล่งน้ำบาดาล ในระดับพื้นที่ ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรมีการหยิบใช้ทุนมนุษย์ซึ่งคือทักษะของเกษตรกรและทุนทางสังคมเพื่อรับมือกับภัยแล้งในลักษณะเช่นนี้

๑.๒ ผลกระทบจากภัยแล้งในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ พบว่าเกษตรกรในจังหวัดศรีสะเกษได้หยิบยกประเด็นปัญหาเกี่ยวกับภัยแล้งในพื้นที่เช่นเดียวกัน โดยผลกระทบที่เกิดขึ้นส่งผลโดยตรงต่อปริมาณข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ในพื้นที่ ในสภาวะปกติปริมาณผลผลิตทางการเกษตรจะอยู่ที่ราว ๕๐๐ กก. ต่อไร่ ขณะที่ในช่วงที่ประสบปัญหาภัยแล้งผลผลิตทางการเกษตรจะอยู่ที่ราว ๓๐๐ กก. ต่อไร่ อย่างไรก็ตาม ในเชิงการรับมือกับความไม่แน่นอนและภัยพิบัติที่เกิดขึ้น เกษตรกรในพื้นที่ยังคงมี

ความรู้สึกว่าเขาหรือเธอเหล่านั้นยังคงสามารถรับมือกับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นได้ ในแง่นี้เกษตรกรในพื้นที่จึงมีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับภัยพิบัติที่พวกเขา/เธอเผชิญ

๒. ผลกระทบจากการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙

ไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ หรือ COVID-๑๙ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทุก ๆ ประเทศและในทุกภาคส่วนอุตสาหกรรม แต่ประเด็นที่น่าสนใจ คือ หากเปรียบเทียบอุตสาหกรรมภาคการเกษตรกับอุตสาหกรรมอื่น ที่ได้รับผลกระทบจากวิกฤต COVID-๑๙ ภาคการเกษตรถือว่าเป็นข้อได้เปรียบของประเทศเกษตรกรรมอย่างประเทศไทย เนื่องจากอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคสินค้าจำเป็นเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบในเชิงบวกมากกว่าเชิงลบ การศึกษาของ McKinsey (๒๐๑๙) ที่ศึกษาถึงการเติบโตในแต่ละอุตสาหกรรมหลังเกิดวิกฤตการณ์โควิดทั่วโลก ชี้ให้เห็นว่าผู้บริโภคมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการบริโภค โดยการลดการบริโภคสินค้าฟุ่มเฟือยในขณะที่ให้ความสำคัญกับการบริโภคสินค้าที่จำเป็น ไม่ว่าจะเป็นอาหาร และสินค้าเกษตร ซึ่งสอดคล้องกับการวิเคราะห์ของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ที่บ่งชี้ให้เห็นถึงราคาสินค้าเกษตรโดยทั่วไป ผ่านดัชนีผลผลิตและราคาสินค้าเกษตร (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, ๒๕๖๒) สินค้าที่ราคาปรับตัวเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด คือ ข้าวเปลือกเจ้าที่มีราคาเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีความต้องการจากทั้งภายในประเทศ และต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น จากความกังวลในสถานการณ์การระบาดของ COVID-๑๙ โดยเฉพาะสหภาพยุโรปและสหรัฐอเมริกาที่มีการระบาดเป็นวงกว้างและรุนแรง ส่งผลทำให้มีคำสั่งซื้อข้าวเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามจากข้อมูลในพื้นที่เกษตรพบว่า เกษตรกรในพื้นที่ตระหนักถึงราคาของข้าวที่สูงขึ้นเช่นเดียวกัน แต่ช่องทางในการขายข้าวของเกษตรกรนั้น คือ การขายข้าวสู่โรงสีโดยเกษตรกรแต่ละรายโดยตรงในราคาที่อาจไม่ได้แตกต่างจากปีก่อน ๆ เท่าใดนัก และเมื่อเกษตรกรได้ขายข้าวให้กับโรงสีไปแล้ว เกษตรกรก็จะไม่ได้มีกรรมสิทธิ์เหนือข้าวนั้นอีกต่อไป ขณะเดียวกัน ในบางกรณีเกษตรกรได้เคยมีความพยายามที่จะผันตัวเองเป็นผู้แปรรูปข้าวและป้อนข้าวเข้าสู่ตลาด กลับพบว่าเกษตรกรโดยส่วนใหญ่ไม่ได้มีต้นทุนที่สูงเพียงพอในการลงทุนในเครื่องจักรและพื้นที่สำหรับการตาก และการเก็บข้าว แม้เกษตรกรบางรายอาจมีการผลิตข้าวถุงได้ในระดับครัวเรือน แต่ก็ไม่สามารถผลิตในปริมาณที่มากพอที่จะเข้าสู่ตลาดที่เป็นที่ต้องการในภาวะวิกฤตเช่นนี้ได้ ด้วยภาวะการณ์ปัจจุบันดังที่เกษตรกรรายย่อยได้สะท้อนให้เห็นว่า “ราคาข้าวสูงขึ้นก็จริงแต่ไม่ได้สูงขึ้นที่เรา”

การส่งเสริมภาครัฐและเอกชนและข้อท้าทาย

นอกเหนือจากภัยทางธรรมชาติดังที่ได้นำเสนอข้างต้นแล้ว ปัจจัยภายนอกที่สำคัญ และอาจส่งผลต่อการผลิตของเกษตรกรอีกประการหนึ่ง ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรเลือกปลูกพืชแบบใดแบบหนึ่ง ด้วยวิธีการใดการหนึ่ง ได้แก่ การส่งเสริมจากทั้งภาครัฐ และภาคเอกชนผ่านโครงการและแนวทางในการส่งเสริมต่าง ๆ อย่างไรก็ตามการส่งเสริมจากทั้งภาครัฐและเอกชนไม่ได้เกิดขึ้นโดยปราศจากปัญหาและข้อท้าทายใด ๆ และบ่อยครั้งมีปัจจัยมากมายที่ทำให้โครงการไม่ประสบความสำเร็จ

๑. การส่งเสริมภาครัฐและข้อท้าทาย

๑.๑ การส่งเสริมจากภาครัฐและข้อท้าทายในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๑.๑ การส่งเสริมจากภาครัฐในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

นโยบายด้านข้าวของประเทศไทยสามารถสะท้อนการให้ความสำคัญของข้าวในแต่ละรัฐบาลได้เป็นอย่างดีแม้ว่ารูปแบบของการส่งเสริมและการช่วยเหลือเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวจะเปลี่ยนแปลงไปตามช่วงเวลา จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่พบว่าเกษตรกรในพื้นที่ได้รับการส่งเสริมจากส่วนราชการอาจสรุปได้ดังตารางที่ ๔-๑๔

ตารางที่ ๔-๑๔ การส่งเสริมจากภาครัฐในพื้นที่สุพรรณบุรี

ลักษณะการส่งเสริม	ตัวอย่างโครงการ
๑. การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งและมูลค่าการผลิต	๑. โครงการเกษตรแปลงใหญ่ ๒. โครงการศูนย์ผลิตเมล็ดพันธุ์พืช ๓. โครงการศูนย์เรียนรู้สารปราบศัตรูพืช
๒. การสนับสนุนปัจจัยการผลิต	๑. การสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ และปุ๋ย ๒. การสนับสนุนเครื่องจักรทางการเกษตร เช่น เครื่องหยอดเมล็ดข้าว เครื่องคัดเมล็ดข้าวระดับชุมชน

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

การส่งเสริมด้านการเกษตรเป็นไปเพื่อให้เกษตรกรไทยนั้นสามารถดำรงอยู่และสามารถแข่งขันได้ อย่างไรก็ตามลักษณะของการส่งเสริมจากภาครัฐในแต่ละลักษณะนั้นไม่ได้เป็นไปอย่างเรียบง่ายและปราศจากปัญหา หากแต่ จากข้อมูลในพื้นที่ได้สะท้อนให้เห็นข้อท้าทายและสภาพปัญหาของการส่งเสริมจากภาครัฐในแต่ละลักษณะที่น่าสนใจ

๑.๑.๒ ข้อท้าทายของการส่งเสริมจากภาครัฐในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

๑.๑.๒.๑ การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรกับ

คำถามด้านความยั่งยืน

บนสมมุติฐานว่าการรวมกลุ่มจะทำให้เกษตรกรเกิดความเข้มแข็ง ประกอบกับสมมุติฐานที่ว่าหากการรวมกลุ่มเป็นการรวมกลุ่มซึ่งมุ่งเน้นให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตน (Sustain) การส่งเสริมในเชิงให้เกษตรกรสร้างป การส่งเสริมเกษตรกรนั้นจึงเน้นการสร้างการรวมกลุ่มของเกษตรกร ซึ่งการให้ความสำคัญดังกล่าวปรากฏผ่านการกำหนดตัวชี้วัดของกระทรวงเกษตรในการสร้างการรวมกลุ่มของเกษตรกร โดยหวังว่าการรวมกลุ่มของเกษตรกรนั้นจะสร้างความเข้มแข็งและเพิ่มอำนาจในการต่อรองได้

อย่างไรก็ตาม ภาพเหล่านี้อาจไม่ได้เกิดขึ้นอย่างง่ายดายในความเป็นจริง จากข้อมูลในพื้นที่แสดงให้เห็นช่องว่างในมิติดังกล่าว ตัวอย่างสำคัญ คือ การทำการเกษตรแปลงใหญ่ แม้ว่าโดยแนวคิดของการทำการเกษตรแปลงใหญ่จะเริ่มต้นด้วยแนวคิดที่ดีที่

จะส่งเสริมให้เกษตรกรเกิดการรวมกลุ่ม โดยกลุ่มเกษตรกรจะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในด้านต่าง ๆ อาทิ ปัจจัยการผลิต การตรวจแปลง และเครื่องจักรทางการเกษตร แต่จากข้อมูลกลับพบว่าเกษตรกรไม่ได้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นจริง หากแต่มีการล่ำรายซื้อและรวมตัวกันให้เป็นไปตามเงื่อนไขเพื่อให้ได้รับสิทธิในการเข้าถึงประโยชน์จากภาครัฐเท่านั้น ขณะที่การส่งเสริมโดยภาครัฐในเชิงการรวมกลุ่มและการบริหารจัดการกลุ่มก็ยังคงเป็นมิติขาดหายไปในการดำเนินการ จึงอาจกล่าวได้ว่าการรวมกลุ่มที่รัฐคาดหวังในเชิงสาระ (Substantive) นั้นจึงไม่ได้เกิดขึ้นในความเป็นจริง หากว่ากลุ่มจะมีการดำเนินการต่อไปก็จะเป็นเพียงจากผู้นำของกลุ่มที่มีความเข้มแข็งอยู่แล้วมากกว่าจะเป็นความสำเร็จของการส่งเสริมของส่วนราชการในพื้นที่

นอกจากนี้ แม้ว่าจะเกิดการรวมกลุ่มแต่ไม่ได้แปลว่า “ข้าว” ของสมาชิกโครงการเกษตรแปลงใหญ่จะขายได้ราคาดีกว่าข้าวที่ปลูกโดยปัจเจก จากข้อมูลในพื้นที่สะท้อนให้เห็นว่า แม้ว่าส่วนราชการและโรงสีจะได้มีการทำบันทึกความเข้าใจระหว่างกัน (Memorandum of Understanding: MoU) ว่าโรงสีในพื้นที่จะให้ราคาที่สูงขึ้นหากเป็นการข้าวที่ปลูกโดยเกษตรกรที่เป็นสมาชิกของเกษตรแปลงใหญ่ แต่ในความเป็นจริงเกษตรกรยังคงไม่ได้รับเงินส่วนที่เพิ่มขึ้นจากสัญญา ซึ่งมีมติเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งในการสะท้อนประสิทธิภาพของการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของส่วนราชการในพื้นที่

๑.๑.๒.๒ การสนับสนุนปัจจัยการผลิต

การสนับสนุนปัจจัยการผลิตโดยส่วนราชการทั้งโดยอาศัยงบประมาณของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ก็ตาม หรืองบประมาณตามแผนพัฒนาจังหวัดก็ตามล้วนแต่เป็นปัจจัยหนุนเสริมและสะท้อนให้เห็นการให้ความสำคัญของภาครัฐต่อภาคการเกษตร อย่างไรก็ตาม การสนับสนุนปัจจัยการผลิตดังกล่าวมีประเด็นที่ชวนพิจารณา คือ ความทันการของการส่งมอบปัจจัย และความโปร่งใสในการบริหารจัดการอุปกรณ์ทางการเกษตร ดังนี้

ความทันการส่งมอบปัจจัยการผลิต : ดังที่ทราบว่าการเกษตรเป็นอาชีพที่มีช่วงฤดูกาล ดังนั้น หากส่วนราชการต้องการส่งเสริมปัจจัยการผลิต แนนอนที่สุดว่า การส่งเสริมดังกล่าวต้องมาในช่วงเวลาที่เหมาะสมและถูกต้อง จากข้อมูลในพื้นที่เกษตรกรได้ให้ข้อมูลถึงความไม่ทันกาลในการสนับสนุนปัจจัยด้านการเกษตร คือ เมล็ดพันธุ์ข้าวซึ่งเกษตรกรมักจะได้รับเมื่อพ้นช่วงเวลาของการเก็บเกี่ยวแล้ว

ความโปร่งใสของการบริหารจัดการปัจจัยที่ได้รับ : เมื่อเกษตรกรได้รับการส่งเสริมปัจจัยการผลิตแล้ว ประเด็นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การบริหารจัดการปัจจัยการผลิตและความโปร่งใสในการบริหารปัจจัยการผลิตนั้น ๆ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตระหว่างเก็บข้อมูลว่า การบริหารจัดการปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องจักรเพื่อการเกษตรซึ่งมักเป็นการสนับสนุนในเชิงกลุ่ม เป็นประเด็นที่ชวนพิจารณาต่อว่าในแง่การใช้และผู้มีสิทธิเข้าใช้นั้นมีกระบวนการอย่างไร เพื่อให้มั่นใจได้ว่าเกษตรกรทุกกลุ่มจะสามารถเข้าถึงปัจจัยการผลิต

๑.๒ การส่งเสริมจากภาครัฐและข้อท้าทายในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

๑.๒.๑ การส่งเสริมจากภาครัฐในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

เมื่อพิจารณาการส่งเสริมของภาครัฐในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษจะพบว่า ผู้ให้ข้อมูลเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่เลือกที่จะเข้าร่วมการรับการสนับสนุนจากภาครัฐ โดยการสนับสนุนของภาครัฐในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนั้นมีลักษณะที่คล้ายคลึงกับการส่งเสริมการเกษตรในจังหวัดสุพรรณบุรี ดังนี้

ตารางที่ ๔-๑๕ การส่งเสริมจากภาครัฐในพื้นที่สุพรรณบุรี

ลักษณะการส่งเสริม	ตัวอย่างโครงการ
๑. การส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรเพื่อเพิ่มความเข้มแข็งและมูลค่าการผลิต	๑. โครงการเกษตรแปลงใหญ่ ๒. โครงการเกษตรอินทรีย์อแกนิก ๓. การส่งเสริมให้เกษตรกรทำปุ๋ยใส่เดือน หัวเชื้อปุ๋ย และน้ำหมัก
๒. การสนับสนุนปัจจัยการผลิต	๑. รถหยอดข้าว ๒. การรับซื้อเมล็ดพันธุ์

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวในจังหวัดศรีสะเกษผู้เข้าร่วมโครงการกับภาครัฐ ได้ชี้ให้เห็นกระบวนการส่งเสริมภาครัฐที่คล้ายคลึงกับจังหวัดสุพรรณบุรี คือ การส่งเสริมการเกษตรแปลงใหญ่ ซึ่งเกษตรกรต้องมีการปรับปรุงแปลงเกษตรให้อยู่ในรูปแบบอแกนิก โดยจะได้รับเงินสนับสนุนจากภาครัฐ ๒,๐๐๐ บาทในปีแรก ๓,๐๐๐ บาทในปีที่สอง และ ๔,๐๐๐ บาทในปีที่สาม อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมของภาครัฐในพื้นที่ศรีสะเกษนั้นไม่ได้เกิดขึ้นอย่างปราศจากปัญหา ซึ่งในส่วนนี้จะได้มีการอภิปรายในส่วนต่อไป

๑.๒.๒ ข้อท้าทายของการส่งเสริมภาครัฐในจังหวัดศรีสะเกษ

จากข้อมูลในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลได้นำเสนอภาพที่น่าสนใจเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมของภาครัฐว่า “ถ้าไปเข้าร่วมกับโครงการภาครัฐใช้เวลาเยอะมาก บางทีก็ต้องไปทั้งวันแต่เราก็ต้องทำงาน” (นางไพวัล, บ้านกุดหวง ต. โพนข่า)

นอกจากนี้ในมิติด้านการยังเป็นปัจจัยที่หันเหความสนใจของเกษตรกรในการเข้าร่วมโครงการภาครัฐ เนื่องจากในมุมมองของเกษตรกรแล้วหากต้องมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต หรือแนวทางในการผลิตใด ๆ ก็ตาม แนวทางการผลิตดังกล่าวจำเป็นที่จะต้องส่งผลให้เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการสามารถขายพืชผลทางการเกษตรได้ในราคาที่สูงขึ้น ทว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ คือ เกษตรกรยังมีความไม่แน่ใจว่าเกษตรกรจะสามารถขายผลผลิตทางการเกษตรในราคาที่สูงขึ้นได้ เช่น ในกรณีของนาแปลงใหญ่ ซึ่งโดยหลักการนั้น เกษตรกรผู้เข้าร่วมโครงการจำเป็นต้องสามารถ “เกษตรกรแปลงใหญ่ ที่เคื่อบอกว่าจะได้เงินเพิ่มกัน ก็ยังไม่เห็นได้กันนะ” (นายเสมียน ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร บ้านค้อ ต. คู)

๒. การส่งเสริมภาคเอกชน

๒.๑ การส่งเสริมจากภาคเอกชนในพื้นที่จังหวัดสุพรรณบุรี

โดยวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานภาคเอกชนนั้นเป็นไปเพื่อการแสวงหากำไรเป็นหลัก การส่งเสริมการเกษตรให้กับกลุ่มเกษตรกรโดยภาคเอกชนนั้นอาจทำให้เกิดความเคลือบแคลงถึงความจริงใจและผลกระทบที่เกษตรกรจะได้รับกับการเข้าร่วมกับภาคเอกชนในระยะยาวดังเช่นที่เกษตรกรในพื้นที่เคยให้ข้อมูลเกี่ยวกับความไม่ไว้วางใจในเกษตรกรพันธมิตรจากกลุ่มทุนนอกพื้นที่

อย่างไรก็ตามในพื้นที่ที่ยังมีการส่งเสริมการเกษตรซึ่งดำเนินการโดยทุนในพื้นที่ในธุรกิจเมล็ดพันธุ์ข้าว โดยการดำเนินการ คือ ส่งเสริมให้เกษตรกรมีการใช้เครื่องจักรในการเกษตรและส่งเสริมให้มีการทำนาดำ ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพของเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เอกชนจะสามารถนำเข้าสู่ตลาดต่อไป โดยธุรกิจดังกล่าว คือ ศูนย์เรียนรู้วิถีชีวิตและจิตวิญญาณชาวนาไทย นาเฮียใช้

นาเฮียใช้ ได้ดำเนินธุรกิจเมล็ดพันธุ์ข้าวโดยแปรสภาพธุรกิจจากธุรกิจโรงสีข้าว นาเฮียใช้จะรับซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวจากเกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกในกลุ่มนาเฮียใช้ในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด อย่างไรก็ตาม การเข้าเป็นสมาชิกในกลุ่มนาเฮียใช้นั้นต้องอาศัยการรับรองจากสมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มว่าเป็นชาวนาที่มีคุณสมบัติที่จะผลิตข้าว และเมล็ดพันธุ์ข้าวได้คุณสมบัติที่เป็นที่ต้องการ (Requirement) โดยเงื่อนไขสำคัญ คือ ต้องเป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้จากนาที่ทำนาดำเท่านั้น เนื่องจากนาดำนั้นจะเป็นนาที่มีความเป็นระเบียบและชาวนาสามารถสังเกตเห็นข้าววัชพืชซึ่งอาจส่งผลให้เมล็ดพันธุ์ข้าวมีเมล็ดข้าววัชพืชปลอมปนอยู่ได้ง่าย

เพื่อให้เกษตรกรซึ่งเป็นสมาชิกสามารถผลิตเมล็ดข้าวได้อย่างมีคุณภาพ นาเฮียใช้ได้ส่งเสริมให้เกษตรกรในกลุ่มใช้เครื่องจักรที่ทันสมัยในกระบวนการผลิต อาทิ เครื่องคัดเมล็ดพันธุ์ เครื่องหยอดเมล็ดพันธุ์และเครื่องทำดิน โดยให้การสนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ เพื่อการลงทุนในเครื่องจักรการเกษตรเหล่านั้น นอกจากนี้ และมีการวางแผนเพื่อให้เกษตรกรเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากนาหว่านไปสู่นาดำ โดยการให้สิ่งจูงใจ ได้แก่ การให้ราคาที่สูงขึ้น ไปจนถึงในตอนท้าย คือ ไม่รับซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวจากนาหว่าน

นอกจากนี้ ดังที่ได้นำเสนอไปข้างต้นแล้วว่าการทำการเกษตรนั้น เกษตรกรอาจต้องเผชิญกับความเสี่ยงและความไม่แน่นอนเนื่องจากปัจจัยทางธรรมชาติ ในมิติด้านความเสี่ยงที่เกิดขึ้น เจ้าของธุรกิจนาเฮียใช้จะเป็นคนพิจารณาแนวโน้มความต้องการของตลาดว่า ตลาดข้าวกำลังดำเนินไปในทิศทางใดและอะไรและข้าวแบบใดเป็นที่ต้องการในท้องตลาด เพื่อจะได้กำหนดให้เกษตรกรในกลุ่มผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวให้เพียงพอต่อความต้องการ และหากเกิดเหตุการณ์ไม่คาดฝัน เจ้าของธุรกิจก็จะเป็นผลแบกรับส่วนต่างจากการขาดทุนไว้ ดังเช่น ในปีปัจจุบันซึ่งเจ้าของธุรกิจไม่ได้คาดหมายว่าภัยแล้งจะส่งผลกระทบรุนแรง ซึ่งทำให้ปริมาณเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้นั้นไม่เป็นตามความต้องการของตลาด จึงอาจกล่าวได้ว่าในแง่นี้ผู้ประกอบการจะรับความเสี่ยงจากการผันแปรของตลาด ขณะที่เกษตรกรมีหน้าที่สำคัญในการผลิตข้าวให้เป็นไปตามเงื่อนไขและคุณภาพที่กำหนดโดยผู้ประกอบการโดยจะได้ราคาที่สูงกว่าการขายให้กับโรงสี

๒.๒ การส่งเสริมจากภาคเอกชนในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ

ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษนั้น บทบาทของภาคเอกชนในการส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่นั้นมีความเด่นชัด และมีลักษณะทางการตลาดที่ค่อนข้างชัดเจน ได้แก่ ตลาดที่เน้นการรวบรวมผลผลิตจำนวนมากเพื่อส่งขายในตลาดขนาดใหญ่ ได้แก่ บริษัท บางซื่อโรงสีไฟเจียเม้ง และตลาดซึ่งเน้นการรับรองมาตรฐาน เพื่อให้สามารถเข้าสู่ตลาดที่มีราคาสูงได้ คือ บริษัทไร่ทองออแกนิกฟาร์ม

๒.๒.๑ การส่งเสริมของบริษัท บางซื่อโรงสีไฟเจียเม้ง จำกัด

บริษัท บางซื่อโรงสีไฟเจียเม้ง เป็นโรงสีสำคัญในพื้นที่ในการเก็บข้อมูล ที่เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลจะขายข้าวให้กับโรงสีดังกล่าว โดยปกติแล้วโรงสีเจียเม้งจะให้ราคาข้าวทั้งข้าวสารและเมล็ดพันธุ์ที่สูงกว่าโรงสีทั่วไปจากภายนอก อาทิ ในกรณีข้าวสด หากโรงสีภายนอกรับข้าวสดในราคา ๑๑.๕๐ บาท บริษัทเจียเม้งจะรับซื้อในราคา ๑๒ บาท อย่างไรก็ตาม การขายข้าวให้ได้ราคาดังกล่าวเกษตรกรจำเป็นต้องสามารถผลิตข้าวด้วยวิธีการบริษัทกำหนดโดยการใช้นาหยอดรูปแบบของการส่งเสริมโดยบริษัทเจียเม้งจะมีลักษณะ ดังนี้

๒.๒.๑.๑ การปล่อยสินเชื่อในรูปแบบที่ไม่เป็นตัวเงิน

ในกรณีที่เกษตรกรรายใดก็ตามต้องการเข้าถึงสินเชื่อทางการเกษตรในรูปแบบที่ไม่เป็นตัวเงิน แต่เป็นในรูปแบบของเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย และการให้เช่าเครื่องหยอด โดยหากเกษตรกรต้องการเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากนาหว่านไปสู่สู่นาหยอด บริษัทจะส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจพื้นที่แปลงนาดังกล่าว

๒.๒.๑.๒ การสร้างการรวมกลุ่มของเกษตรกร

ซึ่งในกรณีที่เกษตรกรต้องการเข้าถึงสินเชื่อ เกษตรกรจะต้องได้รับการรับรองโดยหัวหน้ากลุ่มเกษตรกร ซึ่งหัวหน้ากลุ่มเกษตรกรก็จะมีหน้าที่ในการหาสมาชิกและรับรองว่าเกษตรกรผู้ต้องการเข้าถึงสินเชื่อนั้นมีความน่าเชื่อถือ โดยหัวหน้ากลุ่มเกษตรกรนั้นจะได้รับเงินเป็นค่าบริหารจัดการราวเดือนละ ๕๐๐ บาท

เกษตรกรผู้ปลูกข้าวจำนวนมากตัดสินใจที่จะเข้าร่วมกับกลุ่มของบริษัทเจียเม้ง เนื่องจากเกษตรกรมีความรู้สึกรู้ว่าการเข้าร่วมกับบริษัทฯ นั้นมีความแน่นอนที่จะได้รับเงินเมื่อเปรียบเทียบกับ การสนับสนุนภาครัฐ โดยตัวแทนเกษตรกรให้ความเห็นว่า “เข้าร่วมกับเจียเม้งดีกว่า เพราะยังงี้ก็ได้เงิน...แต่เข้ากับกลุ่มนำแปลงใหญ่ของรัฐ ก็ยังไม่เห็นได้เงินเพิ่มขึ้น” (นายเสมียน ตัวแทนกลุ่มเกษตรกร บ้านคล้อ ต. คู)

๒.๒.๒ การส่งเสริมของบริษัทไร่ทองออแกนิกฟาร์ม

นอกเหนือจากบริษัท บางชื่อโรงสีไฟเจียเม้ง จำกัด ในพื้นที่จังหวัดศรีสะเกษ สำหรับตลาดเฉพาะ (Niche Market) ซึ่งเน้นการส่งออกไปยังตลาดที่มีมูลค่าสูง อาทิ ตลาดของประเทศในกลุ่มสหภาพยุโรป ตลาดประเทศสิงคโปร์ และตลาดอังกฤษ โดยบริษัทนั้นเป็นทั้งผู้ปลูกข้าวและส่งเสริมให้สมาชิกรายอื่นปลูกข้าวภายใต้เงื่อนไขที่ว่าสมาชิกต้องดำเนินการตามรูปแบบของบริษัทฯ โดยที่บริษัทจะเน้นการส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปลูกพืชได้ตามเงื่อนไขที่บริษัทกำหนด ปัจจุบัน บริษัทมีสมาชิกราว ๓๐๐ รายในแต่ละจังหวัดรวมพื้นที่ประมาณ ๕,๐๐๐ ไร่ กำลังการผลิตรวมประมาณ ๑,๕๐๐ ตัน ดังนี้

ตารางที่ ๔-๑๖ สมาชิกของบริษัทไร่ทองในแต่ละจังหวัด

ลำดับ	สมาชิกของบริษัทไร่ทองฯ	จำนวน
๑.	จังหวัดศรีสะเกษ	ราว ๑๐๐ - ๑๕๐ ครัวเรือน
๒.	จังหวัดยโสธร	ราว ๕๐ - ๑๐๐ ครัวเรือน
๓.	จังหวัดอำนาจเจริญ	ราว ๑๐๐ - ๑๕๐ ครัวเรือน

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

บทบาทของบริษัทไร่ทองฯ อาจสามารถจัดกลุ่มประเภทได้ตามตารางที่ ๔-๑๗ ซึ่งจากข้อมูลนั้นจะแสดงให้เห็นว่าบทบาทของบริษัทไร่ทองนั้นจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางสำคัญในการส่งเสริมและเชื่อมโยงเกษตรกรกับตลาดที่มีมูลค่าสูง อย่างไรก็ตาม ในแง่นี้ย่อมหมายความว่า บริษัทจะเป็นผู้แบกความเสี่ยงในกรณีที่การวางแผนการตลาดไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาด

ตารางที่ ๔-๑๗ การส่งเสริมของบริษัทไร่ทองต่อสมาชิก

การส่งเสริม	รายละเอียด
๑. การส่งเสริมองค์ความรู้	๑.๑ การสนับสนุนสมาชิกในด้านการให้ความรู้ด้านการผลิตเพื่อการเตรียมตัวสำหรับการเป็นเกษตรกรอินทรีย์ โดยมาตรฐานต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับตลาดเป้าหมาย ๑.๒ การควบคุมคุณภาพภายในกลุ่มของเกษตรกรผู้เป็นสมาชิกโดยกระบวนการตรวจสอบภายใน ๑.๓ เป็นตัวกลางในการรับการสนับสนุนจากภาครัฐเพื่อบริหารจัดการให้กับสมาชิก ในอัตราค่าบริการที่เป็นเหมาะสมและเป็นธรรม ๑.๔ การศึกษาการนำเทคโนโลยีใหม่ ๆ สำหรับทำการเกษตรเพื่อนำมาทดลองใช้ อาทิ ระบบ GMS ก่อนที่จะเผยแพร่ให้กับสมาชิกต่อไป
๒. การรับซื้อข้าว	๒.๑ รับซื้อข้าวที่ผ่านมาตรฐานในราคาที่เหมาะสม ๒.๒ ศึกษาตลาดความต้องการของข้าวออแกนิก ๒.๓ แปรรูปข้าวที่รับซื้อเพื่อให้ได้มาตรฐานที่สามารถส่งออกได้อย่างเหมาะสม

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ประเด็นน่าสนใจประการหนึ่งสำหรับการส่งเสริมภาคเอกชนนั้น คือ บทบาทในการบริหารจัดการของภาคการเกษตรสามารถทำให้ต้นทุนด้านราคาในการใช้งานเครื่องจักรการเกษตรที่ต่ำกว่าราคาต้นทุนหากมีการจ้างเกษตรกรในกรณีทั่วไป ดังปรากฏตามตารางที่ ๔-๑๘

ตารางที่ ๔-๑๘ ราคาค่าบริการสำหรับปัจจัยการผลิตสำหรับสมาชิกบริษัทไร่ทอง

ลำดับ	กิจกรรม	ราคา	ราคาจากการจ้างทั่วไป
๑.	ไถฮุค	๑๕๐ บาท/ไร่	๔๐๐ บาท/ไร่
๒.	ไถป่น	๑๘๐ บาท/ไร่	๔๐๐ บาท/ไร่
๓.	ไถแปร	๑๕๐ บาท/ไร่	-
๔.	หยอดเมล็ดพันธุ์	๑๕๐ บาท/ไร่	๒๐๐ บาท/ไร่
๕.	ค่าเกี่ยวข้าว	๔๐๐ บาทต่อไร่	๕๐๐ บาทต่อไร่

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

สรุป

ในบทนี้ ผู้ศึกษาได้นำเสนอการทำความเข้าใจเกษตรกรในพื้นที่ผ่านแนวคิดด้านการดำรงชีวิต (Livelihood) โดยผ่านกรอบแนวคิดดังกล่าวจะเห็นได้การมีสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ของจังหวัดสุพรรณบุรีจะเอื้อให้การเพาะปลูกข้าวนั้นเป็นไปได้ดี แต่การเข้าถึงทุน (Capital) ในแต่ละประเภทที่มีความแตกต่างกันก็ส่งผลต่อต้นทุนการผลิต และประโยชน์ที่เกษตรกรได้รับผ่านการส่งเสริมทั้งของภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ ภาพเหล่านั้นยังมีความชัดเจนยิ่งขึ้น เมื่อนำเกษตรกรผู้ปลูกข้าวเหล่านั้นมาวางในตำแหน่งแห่งที่ของห่วงโซ่คุณค่าที่พวกเขา/เธอมีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งก็เป็นเพียงช่วงต้นของห่วงโซ่คุณค่าเท่านั้น เมื่อข้าวถูกขายออกไปจากมือของเกษตรกร พวกเขา/เธอก็จะไม่ได้มีกรรมสิทธิ์เหนือข้าวนั้นอีกต่อไป ดังนั้น แม้จะมีปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อราคาข้าวในตลาดมหภาค เกษตรกร เกษตรกรจึงอาจไม่ได้รับผลในเชิงบวกต่อราคาที่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก ขณะที่ภัยธรรมชาติที่ส่งผลต่อการผลิตของเกษตรกรย่อมส่งผลโดยตรงต่อรายได้ในครัวเรือนของเกษตรกร ขณะเดียวกันผู้ศึกษาได้ฉายให้เห็นลักษณะของการส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่และข้อท้าทายบางประการของการส่งเสริมทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งจะเป็นส่วนในการปูทางให้เห็นข้อเสนอเพื่อส่งเสริมเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของไทยในบทต่อไป

บทที่ ๕

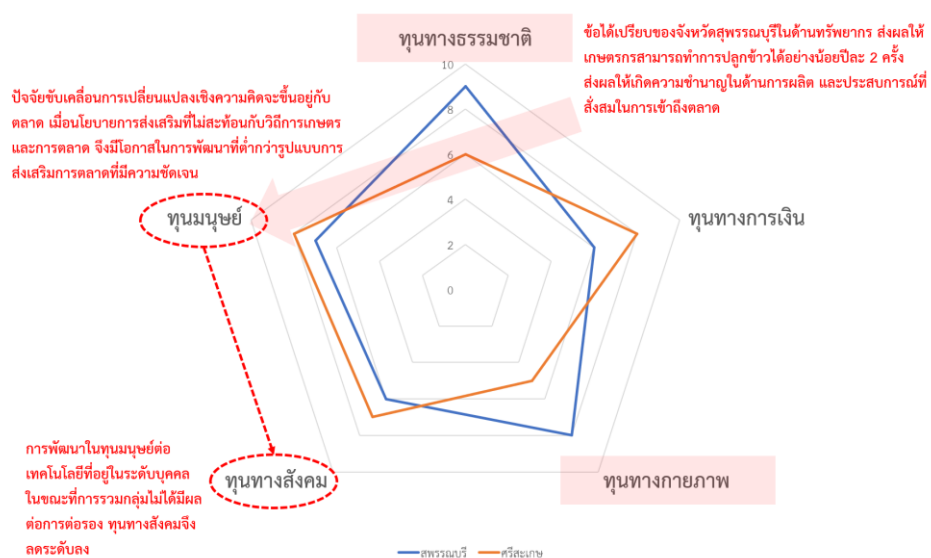
สรุปและข้อเสนอแนะ

บริบทของการผลิตข้าวไทยนั้นแตกต่างจากเดิมไปมาก ทั้งในด้านเป้าหมายของการผลิตที่ในอดีตมุ่งเน้นการผลิตเพื่อการยังชีพกลายมาเป็นการเกษตรเชิงพาณิชย์เพิ่มมากขึ้น ผลการศึกษาในส่วนแรกสะท้อนให้เห็นถึงบริบทของการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น ในส่วนนี้จะเป็นการสรุปผลที่ได้จากการศึกษาเพื่อนำไปสู่การทำข้อเสนอแบบจำลอง “Fam – Farm (Family Farming)” โดยการดึงส่วนดีของการส่งเสริมภาครัฐ และข้อได้เปรียบในการส่งเสริมจากภาคเอกชนเข้าไว้ด้วยกัน

สรุป

วิถีชีวิตของเกษตรกรที่มีความแตกต่างกันจะส่งผลต่อทุนในด้านต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน เช่นกัน จากกรณีศึกษาในพื้นที่ ทำให้พิจารณาได้ว่าพื้นที่ที่มีความพร้อม จะส่งผลต่อรูปแบบการผลิตในเชิงการเกษตรที่มุ่งเน้นในด้านธุรกิจในภาพที่ชัดเจนกว่าพื้นที่ที่มีข้อจำกัดด้านทรัพยากรและโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น ซึ่งไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อเกษตรกร แต่ยังส่งผลต่อสภาพแวดล้อมของแต่ละพื้นที่อีกด้วย

แผนภาพที่ ๕-๑ ตัวอย่างผลกระทบที่เกิดจากความแตกต่างของทุนในแต่ละพื้นที่ ต่อกระบวนการผลิตข้าวของเกษตรกร

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

กรณีตัวอย่างด้านความพร้อมของทรัพยากรน้ำในพื้นที่ภาคกลางส่งผลให้เกษตรกรในพื้นที่สามารถทำการผลิตข้าวได้อย่างน้อยปีละ ๒ ครั้ง หากพิจารณาในด้านของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แล้วนั้นจะเห็นได้ว่าเกษตรกรกลุ่มดังกล่าวมีโอกาสในการเรียนรู้เทคนิคและกระบวนการผลิตที่มากกว่าพื้นที่ตะวันออกเฉียงเหนืออย่างเห็นได้ชัด เมื่อพิจารณาจากจำนวนปีในการผลิตที่เท่ากัน ผลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเมื่อมีการแทรกแซงจากการใช้นโยบายของภาครัฐหรือการส่งเสริมของเอกชนใดก็ตามที่ไม่กระทบต่อโครงสร้างรายได้ของเกษตรกร นโยบายหรือการส่งเสริมดังกล่าวจะไม่สามารถเข้าถึงเกษตรกรในพื้นที่ได้

นอกจากนี้ยังเห็นได้ว่าพื้นที่ที่มีประสบการณ์ในด้านการผลิตเชิงพาณิชย์ที่สูงกว่าจะมีความสามารถหรือลักษณะของการรวมกลุ่มซึ่งสะท้อนให้เห็นในด้านทุนทางสังคมต่ำกว่า เนื่องจากเกษตรกรสามารถพัฒนารูปแบบการผลิตเชิงพาณิชย์และเข้าถึงตลาดได้ด้วยตนเองประกอบกับสถานะของการรวมกลุ่มในพื้นที่ไม่ได้สามารถเพิ่มรายได้ให้เกษตรกรอย่างชัดเจน การส่งเสริมการรวมกลุ่มที่ไม่สามารถเชื่อมโยงกับการตลาดจึงเป็นการรวมกลุ่มแบบรวมที่ไม่สามารถสร้างความเป็นปึกแผ่นแก่เกษตรกรได้อย่างชัดเจน

เมื่อพิจารณาถึงทุนทางกายภาพของเกษตรกรกลุ่มภาคกลาง เกษตรกรจะสามารถยอมรับนวัตกรรมได้ค่อนข้างดีกว่า เช่น กรณีการส่งเสริม Smart farmer ในพื้นที่ ที่เกษตรกรภาคกลางเริ่มมองหาการลดอัตราการใช้แรงงานในครัวเรือน (Labour intensive) มาใช้เทคโนโลยีทดแทนเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่การยอมรับเทคโนโลยีของเกษตรกรภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังคงเน้นที่ใช้เทคโนโลยีเพื่อลดต้นทุนและการเพิ่มผลผลิตผ่านการใช้เครื่องมือที่ทันสมัยเพิ่มมากขึ้น

ข้อแตกต่างดังกล่าวอาจส่งผลมาจาก ประสิทธิภาพในการบริหารจัดการเวลาและแรงงานที่แตกต่างกันของทั้งสองพื้นที่ กล่าวคือ เกษตรกรภาคกลางที่มีพื้นที่ถือครองต่อเจ้าของผืนนา (จำนวนสมาชิกต่อครัวเรือน) ที่ต่ำกว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือจำเป็นต้องใช้อัตราแรงงานที่มากกว่าต่อการผลิตภายใต้ระยะเวลาที่จำกัด เพื่อทำการผลิตในพื้นที่ทั้งหมด เทคโนโลยีจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นในการบริหารทรัพยากร ในขณะที่พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีค่อนข้างจำกัดเกษตรกรจำเป็นต้องทำการบริหารผลผลิตในพื้นที่ไม่มีอัตราส่วนผลตอบแทนที่สูงขึ้นเพื่อเพิ่มรายได้ต่อครัวเรือนของเกษตรกร การใช้เทคโนโลยีจึงมุ่งเน้นที่การเพิ่มผลผลิตและการลดต้นทุนเป็นหลัก

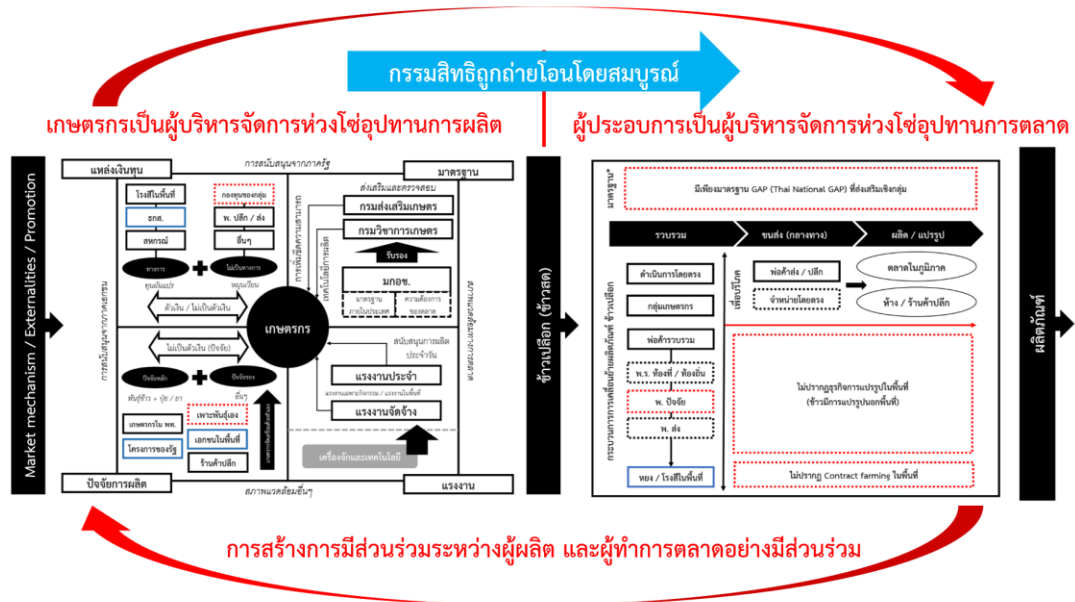
จากการวิเคราะห์ห่วงโซ่คุณค่าการผลิตข้าวแสดงให้เห็นว่า แนวทางการเพิ่มส่วนต่างเมื่อขายสู่ตลาดของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวจะอยู่ใน ๒ แนวทาง ได้แก่ (๑) การลดต้นทุนในการผลิตของเกษตรกร และ (๒) การเพิ่มผลผลิตต่อไร่ (Yield per Rai) ให้กับเกษตรกร อย่างไรก็ตามในฝั่งของเกษตรกรจะเห็นได้ว่า เกษตรกรอาจสามารถจัดจำแนกได้ ๒ กลุ่ม ได้แก่ เกษตรกรผู้ทำการเกษตรในลักษณะเต็มเวลา (Full-time Agriculturist) ซึ่งลงทุนทั้งงบประมาณ แรงงาน และเวลาในภาคการเกษตร และเกษตรกรผู้ทำการเกษตรในบางช่วงเวลา (Part-time Agriculturist) ซึ่งเน้นการจัดจ้างแรงงานและเครื่องจักรของผู้อื่นเพื่อทำการเกษตร การแบ่งประเภทของเกษตรกรในลักษณะดังกล่าวจะทำให้เห็นต้นทุนด้านราคาในการผลิตของเกษตรกร ซึ่งยังผลต่อมาถึงผลกำไรส่วนต่างเมื่อขายผลผลิตเข้าสู่ตลาด โดยมีความชัดเจนว่าเกษตรกรในกลุ่มแรกนั้นจะมีส่วนต่างด้านราคาที่สูงกว่าเกษตรกรในกลุ่มหลัง ดังนั้น ในการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐและ/หรือเอกชนจำเป็นต้องเข้าใจ

ลักษณะที่แตกต่างของเกษตรกรในแต่ละกลุ่ม ควบคู่กับการทำความเข้าใจทุนในมิติต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอในหัวข้อก่อนหน้านี้ เพื่อให้การส่งเสริมสอดคล้องกับ “ทุน” ในพื้นที่

การพัฒนานโยบายสาธารณะที่มุ่งเน้นการส่งเสริมห่วงโซ่อุปทานการผลิตและการตลาดพร้อมกันนั้น ควรพิจารณาควบคู่กับข้อเท็จจริงว่ากระบวนการผลิตและกระบวนการตลาดในอุตสาหกรรมเกษตรถูกแบ่งแยกออกจากกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ เกษตรกรผู้ผลิตได้สูญเสียกรรมสิทธิ์ในการบริหารจัดการผลผลิตเป็นที่เรียบร้อยแล้วจากการจำหน่ายส่งพ่อค้าคนกลางและผู้ประกอบการในการดำเนินการแปรรูปผลิตภัณฑ์ ซึ่งหากจะพิจารณาควบรวมห่วงโซ่อุปทานทั้ง ๒ เพื่อพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่มีความจำเพาะ (Niche Market) การสร้างความแตกต่างในตัวผลิตภัณฑ์จำเป็นต้องใช้องค์ความรู้และทักษะอย่างมากของทั้งฝ่ายส่งเสริมและอัตลักษณ์ของพื้นที่ในการพัฒนา ซึ่งเป็นการใช้ทรัพยากรที่ได้รับผลตอบแทนไม่คุ้มค่าต่อการลงทุน รวมเป็นกรณีที่สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างในการพัฒนาการเกษตรในภาพกว้าง (Mass Agriculture) เพื่อเน้นพัฒนาห่วงโซ่อุปทานในรูปแบบวัตถุดิบตั้งต้น โดยอาศัยกลไกตลาดและความต้องการของตลาดตัวปรับตัวให้เกษตรกรในพื้นที่มีการพัฒนารูปแบบความจำเพาะของผลิตภัณฑ์ตามลักษณะพื้นฐานและอัตลักษณ์ของพื้นที่นั้น ๆ

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงการส่งเสริมของภาครัฐยังไม่ได้มีความตระหนักถึงลักษณะเฉพาะในมิติของเกษตรกร และทุนในมิติต่าง ๆ ในแต่ละพื้นที่ดังที่ควรจะเป็น หากแต่ การส่งเสริมฯ ในเชิงนโยบายก็ยังคงให้ความสำคัญกับมิติด้านการแทรกแซงตลาดมากกว่ามิติการลดต้นทุนเกษตรกรหรือการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ อาทิ การทำบันทึกความเข้าใจ (Memorandum of Understanding) กับโรงสีในพื้นที่เพื่อรับซื้อข้าวจากโครงการนาแปลงใหญ่ที่สูงกว่าราคาตลาด แต่ในท้ายที่สุดก็ไม่เกิดการแลกเปลี่ยนขึ้นในความเป็นจริง ขณะที่ในเชิงการปฏิบัติในพื้นที่ การส่งเสริมการเกษตรก็เป็นลักษณะโครงการที่ออกแบบจากส่วนกลาง ซึ่งเน้นการให้สิ่งจูงใจ (Subsidy-based extension) มากกว่าการเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) ให้กับเกษตรกร และไม่ได้เปิดโอกาสให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาความเป็นไปได้ของบรรดานโยบายและแนวทางในการส่งเสริมการเกษตร ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อเกษตรกร คือ แม้จะส่งผลดีต่อเกษตรกรในระยะสั้น ๆ แต่อาจนำไปสู่ความยั่งยืนได้ในระยะยาว

แผนภาพที่ ๕-๒ การเชื่อมโยงห่วงโซ่อุปทานที่คาดหวัง

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ในลำดับถัดไป จะเป็นการอภิปราย ข้อเสนอแนะในการจัดทำกรอบแนวคิดการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนที่ลดข้อจำกัดจากการใช้นโยบายภาครัฐที่ผ่านมาและอุปสรรคในการส่งเสริมของภาคเอกชนในฐานะที่มีได้มีส่วนร่วมต่อห่วงโซ่อุปทานการผลิตมากขึ้น

การเสนอแบบจำลอง Fam-farm

จากงานศึกษาชิ้นนี้ พบประเด็นที่น่าสนใจ คือ ลำพังการดำเนินงานของภาครัฐในการสนับสนุนเกษตรกรเพียงอย่างเดียวอาจไม่นำไปสู่ความสำเร็จที่ตั้งเป้าหมายไว้ ในขณะเดียวกันตลาดการส่งเสริมภาคการเกษตรก็มิได้สร้างแรงจูงใจให้ภาคเอกชนเข้าร่วมดำเนินการกับภาครัฐ เพื่อให้เห็นภาพชัดเจน ผู้ศึกษาได้ใช้ลักษณะความสัมพันธ์ของการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมของภาครัฐและเอกชน เพื่อบรรยายลักษณะของเกษตรกรที่มีอยู่ในปัจจุบันโดยจำแนกออกเป็น ๓ ลักษณะดังนี้

เกษตรกรแบบดั้งเดิม (Conventional farmers) คือ กลุ่มเกษตรกรที่ดำเนินการผลิตภายใต้องค์ความรู้จากประสบการณ์ หรือการถ่ายทอดประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่น อาจส่งผลให้ผลผลิตไม่เป็นไปตามความต้องการของตลาด อีกทั้งลักษณะการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศอาจส่งผลต่อคุณภาพและปริมาณของผลผลิต รูปแบบการจัดการภายในแปลงเป็นไปตามภูมิปัญญาพื้นถิ่น

แผนภาพที่ ๕-๓ ลักษณะของเกษตรกรเมื่อเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของภาครัฐและภาคเอกชน

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

เกษตรกรแบบพึ่งพา (Subsidy – based farmers) คือ กลุ่มเกษตรกรที่สามารถควบคุมคุณภาพและต้นทุนการผลิตจากการสนับสนุนของภาครัฐ เกษตรกรกลุ่มนี้จะมีโอกาสในการเข้ารับการถ่ายทอดองค์ความรู้จากการฝึกอบรมของฝ่ายส่งเสริมต่าง ๆ ดังนั้นรูปแบบการผลิตจึงมีการปรับให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดเล็กน้อย แต่ยังคงข้อจำกัดในการเข้าถึงตลาดได้

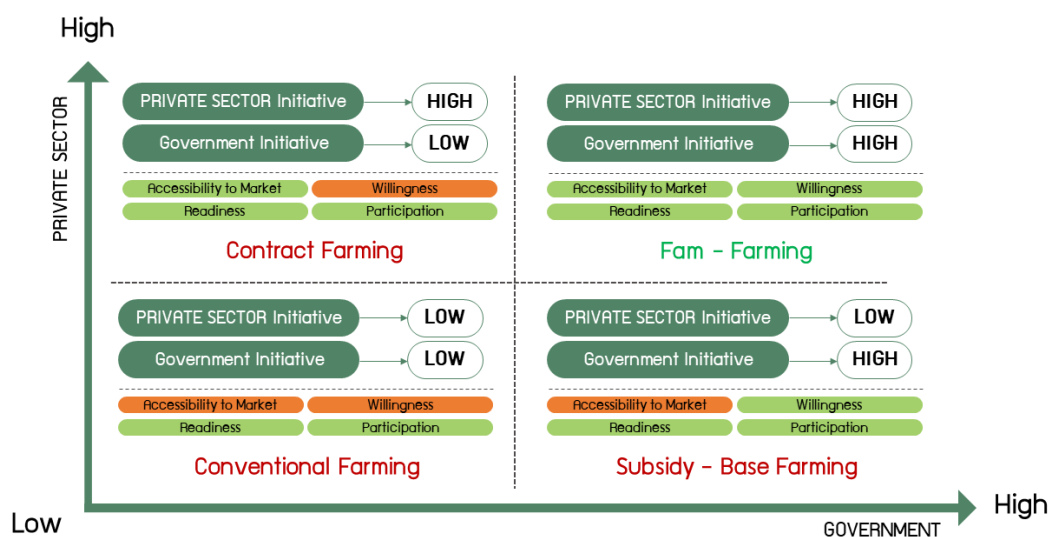
เกษตรกรพันธสัญญา (Contract farmer) กลุ่มเกษตรกรที่จะดำเนินการผลิตภายใต้ปัจจัยการผลิตและกรอบการผลิตของผู้ประกอบการ ผลผลิตทางการเกษตรที่สามารถตอบสนองความต้องการของตลาดและเป็นไปตามการบริหารจัดการห่วงโซ่อุปทานของผู้ประกอบการอย่างเต็มรูปแบบ เกษตรกรกลุ่มนี้จะได้รับปัจจัยการผลิตและทุนหมุนเวียนจากผู้ประกอบการ อย่างไรก็ตามกรรมสิทธิ์ในการบริหารจัดการปัจจัยการผลิต และผลผลิตที่ได้จากการเพาะปลูก ค่อนข้างเป็นกรรมสิทธิ์ของผู้ประกอบการเกือบทั้งหมด

จากการวิเคราะห์ พบว่า เอกชนมีข้อจำกัดสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมกับภาครัฐอย่างเต็มที่จากข้อจำกัดในด้านของกรรมสิทธิ์ในตัวผลผลิตและผลตอบแทนที่ได้รับจากการลงทุนในความพยายามพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ ในขณะที่ภาครัฐมีข้อจำกัดทางด้านการบูรณาการส่วนงานของภาครัฐด้วยกันเอง รวมไปถึงข้อกฎหมายในการส่งเสริมการเกษตรที่เกษตรกรต้องได้รับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม ส่งผลให้การดำเนินงานในการพัฒนาระดับการส่งเสริมการเกษตรถูกจำกัดกรอบการพัฒนาภายใต้ประสิทธิภาพการส่งเสริมของภาครัฐ หรือภาคเอกชนเพียงฝ่ายเดียว ดังนั้นในลำดับถัดไปที่ดำเนินงาน จะอภิปรายถึงการสร้างโอกาสในการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างภาครัฐกับภาคเอกชน ทั้งผ่านการคัดเลือกผู้เข้าร่วมโครงการ การแลกเปลี่ยนข้อมูลผ่านศูนย์แลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างภาครัฐเอกชน เพื่อให้ข้อมูลซึ่งทุกฝ่ายถือครองนั้นถูกนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาเกษตรได้อย่างแท้จริง

๑. Fam - Farm

หากวิเคราะห์ลักษณะบทบาทของการส่งเสริมการเกษตรในแต่ละแบบ โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างระดับของการส่งเสริมภาครัฐและระดับของการส่งเสริมภาคเอกชนโดยแบ่งความสัมพันธ์ออกเป็น ๔ ด้าน ดังแสดงไว้ในแผนภาพด้านล่าง โดยผลลัพธ์ของความสัมพันธ์จะแสดงออกโดยปัจจัยที่เกิดขึ้นซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ ปัจจัย อันได้แก่ ความพร้อมของเกษตรกร (Readiness) การมีส่วนร่วมของเกษตรกร (Participation) ความสามารถในการเข้าถึงตลาดเกษตรกร (Accessibility to market) และความเต็มใจคนหรือความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของ (Willingness or Sense of belonging) ผลลัพธ์ของความสัมพันธ์ที่ได้จากการศึกษาแสดงไว้ในแผนภาพด้านล่าง

แผนภาพที่ ๕-๔ การวิเคราะห์บทบาทของการส่งเสริมการเกษตรโดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างระดับของการส่งเสริมภาครัฐและระดับของการส่งเสริมภาคเอกชน

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

เมื่อพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างการส่งเสริมของภาครัฐและการส่งเสริมของภาคเอกชนในระดับที่แตกต่างกันจะเห็นได้ว่าเกษตรกรมีความต้องการที่จะมีส่วนร่วมในการเข้าถึงการส่งเสริมอย่างเต็มที่ในทุกสัดส่วนของระดับของการส่งเสริมระหว่างภาครัฐและเอกชนเช่นเดียวกับความพร้อมของเกษตรกรในการเข้าร่วมในการส่งเสริมต่าง ๆ ในสถานการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรยังคงต้องพึ่งพาการส่งเสริมทั้งจากทางภาครัฐและเอกชน จากอุปสงค์ที่เกิดขึ้น เมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าเกษตรกรต้องการมีส่วนร่วมกับภาครัฐเพื่อต้องการการสนับสนุนในด้านปัจจัยการผลิตและการพัฒนาระบบมาตรฐานอันนำไปสู่ความคาดหวังในการเข้าสู่ตลาดในลำดับถัดไป ในขณะที่ความต้องการการเข้าร่วมการส่งเสริมจากภาคเอกชนจะมุ่งเน้นที่การเชื่อมโยงห่วงโซ่อุปทานการผลิตไปสู่การตลาดเนื่องจากเอกชนมีสิทธิและบทบาทหน้าที่สำคัญในการจัดการผลิตภัณฑ์ของเกษตรกรเกษตรกรดำเนินการผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์แก่ภาคเอกชนแล้ว

สิ่งที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่างความสัมพันธ์ในแต่ละระดับ ความสามารถในการเข้าถึงตลาดและความรู้สึกในการเป็นเจ้าของของการบริหารลักษณะของกิจกรรมต่าง ๆ กล่าวคือ เมื่อมีการส่งเสริมจากภาคเอกชนเช่นลักษณะการส่งเสริมเกษตรกรพันธสัญญาเกษตรกรจะมีสิทธิและความสามารถในการเข้าถึงตลาดตั้งแต่กระบวนการทะเลาะส่งผลให้ระบบการผลิตของเกษตรกรสามารถตอบสนองกับความต้องการของผู้บริโภคหรือความต้องการของตลาดมันเป็นจุดเริ่มของการทำเกษตรพันธสัญญาเพียงแต่ลักษณะเกษตรกรดังกล่าวจะไม่ส่งผลต่อความรู้สึกในการเป็นเจ้าของหรือความเต็มใจของเกษตรกรในการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการการผลิตมากนัก เนื่องจากเกษตรกรปทุมผูกขาดปัจจัยการผลิตจากภาคเอกชนโดยสมบูรณ์เพื่อเป็นการควบคุมปริมาณและคุณภาพของผลผลิตให้เป็นไปตามความต้องการหรือคุณสมบัติพื้นฐานของผลิตภัณฑ์นั้น ๆ มันถึงเป็นข้อจำกัดของการทำเกษตรพันธสัญญา ในขณะที่เดียวกันการส่งเสริมของภาครัฐโดยใช้กรณีศึกษาของโครงการภาครัฐในการส่งเสริมจะมีข้อจำกัดสำคัญคือภาครัฐ มุ่งเน้นการส่งเสริมเพื่อลดต้นทุนการผลิตและคาดหวังให้เกษตรกรสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีความแตกต่างจากผลิตภัณฑ์ทั่วไปอันเป็นข้อจำกัดของความสามารถในตัวผลิตภัณฑ์นั้นในการเข้าถึงตลาด เช่นการพัฒนาการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดีตามกรอบมาตรฐาน GAP ที่เกษตรกรแม้จะสามารถปฏิบัติตามของเขตที่ภาครัฐกำหนดอย่างเคร่งครัดแต่ก็ไม่สามารถเข้าถึงส่วนต่างของราคาของผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการปฏิบัติตามมาตรฐานนั้น

ถึงแม้ว่าจะเห็นข้อจำกัดจากการส่งเสริมของภาครัฐและเอกชนในการส่งเสริมเกษตรกร ในทางเกษตรกรสามารถเข้าร่วมได้รับความช่วยเหลือทางการส่งเสริมสนับสนุนจากทางภาครัฐและเอกชนได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากโครงการที่ได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐจะดำเนินการให้กับเกษตรกรทุกคนอย่างเท่าเทียมผ่านข้อจำกัดบ้างเล็กน้อยแต่เกษตรกรก็สามารถเข้าถึงโครงการได้อย่างครบถ้วน ในขณะที่การส่งเสริมภาคเอกชนมุ่งเน้นที่ปริมาณและคุณภาพของผลผลิตซึ่งเกษตรกรสามารถควบคุมกระบวนการผลิตภายใต้ขอบเขตที่ภาคเอกชนกำหนดไว้ ดังนั้น ข้อเสนอของการศึกษาคั้งนี้จึงมุ่งเน้นที่การผสมผสานระหว่างค่าส่งเสริมของภาครัฐและเอกชน โดยการกำหนดขอบเขตในการส่งเสริมและใช้ข้อได้เปรียบในการเข้าถึงตลาดของภาคเอกชนเป็นตัวกำหนดทิศทางของโครงการภายใต้ชื่อ FamFarm

แผนภาพที่ ๕-๕ ตราสัญลักษณ์ตัวแบบการส่งเสริมเกษตรกร “Fam Farm”

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

เพื่อแก้ไขปัญหาอันเกิดจากการส่งเสริมการเกษตรที่ปรากฏในปัจจุบัน และให้ทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเกษตรในระดับที่สูงผู้ศึกษาจึงจะได้นำเสนอตัวแบบการส่งเสริมเกษตรซึ่งทุกภาคส่วนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมภายใต้แนวคิด “Fam Farm”

๒. นิยามของ “Fam Farm”

“Fam Farm” คือ การพัฒนาการเกษตรซึ่งมุ่งเน้นการส่งเสริมให้ภาครัฐและเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ ซึ่งเหมาะกับอัตลักษณ์เชิงพื้นที่จากการมีส่วนร่วมของประชาชน ขณะเดียวกันก็เน้นการส่งเสริมมิติด้านความรับผิดชอบ (Accountability) ของบริษัทเอกชนที่จะเข้ามามีส่วนการพัฒนาดังกล่าว เพื่อให้มั่นใจได้ว่าการส่งเสริมภาคเอกชนนั้นจะนำไปสู่ผลตอบแทนที่มีความเป็นธรรม และนำไปสู่ความยั่งยืนได้ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๑. การฟุ่่มฟัก (Incubation)

คือ การส่งเสริมให้เกษตรมีทักษะด้านการเกษตรอย่างเข้มแข็ง โดยบทบาทของเกษตรภายใต้การส่งเสริมแบบ Fam Farm นั้น เกษตรกรจะเป็นทั้งผู้คิด ซึ่งร่วมออกแบบแนวทางการส่งเสริมในพื้นที่ซึ่งเหมาะกับอัตลักษณ์ในเชิงพื้นที่ และผู้ค้า ซึ่งจะสามารถส่งสินค้าที่มีคุณภาพตรงตามความต้องการ ให้กับบริษัทเอกชนผู้ส่งเสริม ในราคาที่เป็นธรรม

๒.๒. ความร่วมมือ (Collaboration)

คือ ทั้งภาครัฐ เอกชน และเกษตรกร จะร่วมกันผลิตและพัฒนาการเกษตร โดยใช้กลไกการส่งเสริมการเกษตรโดยอาศัยภาคเอกชน ที่มีรัฐเป็นผู้กำหนดกติกาและกำกับดูแลให้การส่งเสริมนั้นเป็นไปอย่างโปร่งใส และเป็นธรรม

๒.๓. การเพิ่มผลผลิต (Yield)

ดังที่ได้นำเสนอก่อนหน้านี้ว่าพื้นที่สำคัญในการส่งเสริมการเกษตร คือ การเพิ่มผลผลิตให้กับเกษตรกรในพื้นที่ ดังนั้น การส่งเสริมของภาคเอกชนต้องสามารถยังผลให้ผลผลิตของเกษตรกรเพิ่มขึ้นได้ โดยมีภาครัฐส่งเสริมในเชิงองค์ความรู้ที่มีการพัฒนาในพื้นที่และเงื่อนไขเหมือนพื้นที่จริง เพื่อให้องค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปใช้ในพื้นที่ได้

๒.๔. ความเปิดกว้าง (Openness)

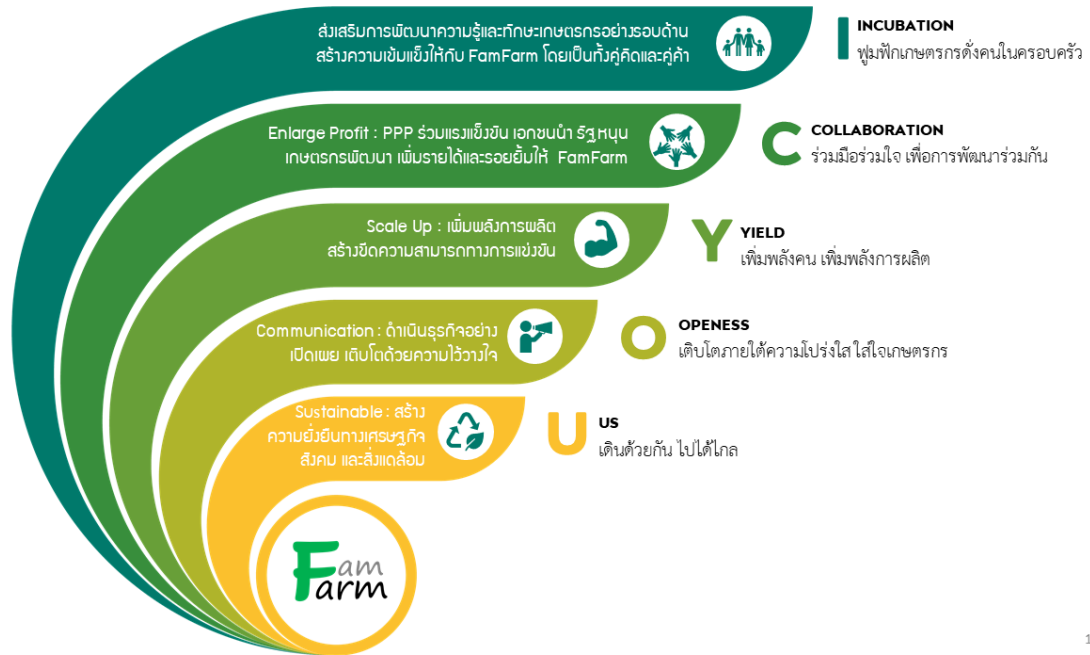
คือ การที่ภาคเอกชนที่เข้าร่วมโครงการนั้น ต้องมีความโปร่งใส ดังนั้น ภาคเอกชนต้องมีการรายงานผลผลิต ผลลัพธ์และประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งภาคเอกชนได้รับจากการดำเนินโครงการให้สาธารณชนได้รับทราบเพื่อให้เกิดการตรวจสอบโดยโดยสาธารณชน

๒.๕. ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Us)

โดยมิติความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันนี้ คือ การทำการเกษตรภายใต้ระบบ Fam Farm นี้จำเป็นต้องนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งในมิติด้าน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมเนื่องจากทั้งภาคเอกชน และเกษตรกรล้วนแล้วแต่เป็นส่วนหนึ่งของโลกใบนี้ทั้งสิ้น ดังนั้น การส่งเสริมการเกษตรผ่านแนวทาง Fam Farm ต้องพิจารณามิติดังกล่าวด้วย

แผนภาพที่ ๕-๖ นิยามของ “Fam Farm”

18

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

แนวทางการนำ FamFarm สู่การปฏิบัติ

๑. ถอดบทเรียนจากพื้นที่สู่แนวคิดด้าน FamFarm

งานศึกษาชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้การส่งเสริมการเกษตรประสบความสำเร็จ ได้แก่ ความยุติธรรมในการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างผู้ส่งเสริมการเกษตรและเกษตรกรในพื้นที่ ขณะเดียวกันเพื่อที่จะทำให้เกษตรกรเกิดความไว้วางใจต่อผู้ส่งเสริมการเกษตรซึ่งเป็นที่พึงพอใจของภาครัฐและภาคเอกชน ความโปร่งใส ในการบริหารจัดการจากทั้งฝั่งเกษตรกรและฝั่งภาครัฐกิจ เป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความยั่งยืนในการพัฒนา ซึ่งการสร้างให้เกิดมิติเหล่านี้เป็นหลักการสำคัญของการสร้างตัวแบบในการส่งเสริมการผลิตแบบ FamFarm อยู่แล้ว เพื่อให้เกษตรกรก้าวข้ามการเป็นการทำการเกษตรซึ่งพึ่งพาสิ่งจูงใจจากการส่งเสริม (Incentive-based Agriculture) และผ่านพ้นการเป็นเกษตรกรในรูปแบบพันธสัญญาที่ไม่ได้ดำเนินการตามขั้นตอนให้ถูกต้องตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ซึ่งก่อนให้เกิดอำนาจต่อรองที่ไม่เท่าเทียมระหว่างผู้ประกอบการธุรกิจกับเกษตรกร

ในทางตรงกันข้าม การส่งเสริมการผลิตแบบ FamFarm มุ่งเน้นให้เกิดการร่วมกันส่งเสริม ๓ ฝ่ายระหว่างภาครัฐในฐานะผู้กำกับกติกา (Regulation) และคนกลางเมื่อเกิดข้อพิพาท (Mediator) ขณะที่บทบาทของภาคเอกชนผู้เข้าใจตลาดและความต้องการของตลาด คือ การเข้าส่งเสริมเกษตรกร เพื่อให้สินค้ามีปริมาณและคุณภาพสินค้าที่มีมาตรฐานและสามารถเข้าสู่ตลาดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในแง่บทบาทของเกษตรกรและภาคเอกชน จึงมีการเปลี่ยนจากการเป็น

นายจ้างและลูกจ้าง หรือผู้ขายกับลูกค้าไปสู่การเป็นคู่คิดและคู่ค้าระหว่างกัน เพื่อให้ทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเติบโตไปด้วยกัน

เพื่อให้เห็นภาพตัวอย่างอย่างเป็นรูปธรรม ผู้จัดทำจึงจะได้เสนอตัวแบบการพัฒนา (Model) ในระดับพื้นที่ เพื่อให้เห็นภาพการใช้ FamFarm ที่มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นและเป็นหลักการในการนำตัวแบบดังกล่าวไปใช้สำหรับการปฏิบัติ

๒. เป้าหมายและพื้นที่นำร่อง

ดังที่ได้นำเสนอส่วนก่อนหน้าว่าการพัฒนาการเกษตรโดยใช้หลักการเกษตรแบบแบ่งปันในรูปแบบ FamFarm นั้นจำเป็นต้องเข้าใจลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ซึ่งอาจมีความแตกต่างในเชิงภูมิศาสตร์ และวิธีการผลิตในพื้นที่ ในส่วนนี้จะเป็นการนำเสนอหลักการในการเลือกพื้นที่ซึ่งเหมาะสมต่อการริเริ่มแนวทางการพัฒนาการส่งเสริมการเกษตรโดยใช้แนวคิด FamFarm โดยการเลือกพื้นที่นั้นจะเป็นการพิจารณาใน ๓ มิติ ได้แก่ มิติเชิงพื้นที่ (ทุน ๕ ด้าน) และคุณสมบัติของภาคเอกชน

ตารางที่ ๕-๑ เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่สำหรับการดำเนินการตามหลักการ FamFarm

หลักเกณฑ์	รายละเอียดของหลักการ
๑. ความพร้อมในเชิงทุนในพื้นที่	<p>๑.๑ ความพร้อมด้านทุนทางธรรมชาติ</p> <ul style="list-style-type: none"> • สิทธิในการทำประโยชน์ในที่ดิน • เข้าถึงแหล่งน้ำตามธรรมชาติในการทำนาตามลักษณะพื้นที่ <p>๑.๒ ความพร้อมด้านทุนทางกายภาพ</p> <ul style="list-style-type: none"> • เข้าถึงโครงสร้างพื้นที่ อาทิ ถนน ไฟฟ้า และสัญญาณอินเทอร์เน็ตได้ • ในพื้นที่มีการใช้เครื่องจักรทำการเกษตร • มีโรงสีข้าวในพื้นที่ <p>๑.๓ ความพร้อมด้านแหล่งทุน</p> <ul style="list-style-type: none"> • มีแหล่งทุนทั้งในรูปแบบที่เป็นทุนทางการเงิน และไม่เป็นทุนทางการเงินในพื้นที่ที่ไม่เรียกผลประโยชน์สูงกว่าพึงดำเนินการได้ในราคาตลาด โดยภาคเอกชน

ตารางที่ ๕-๑ เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่สำหรับการดำเนินการตามหลักการ FamFarm (ต่อ)

หลักเกณฑ์	รายละเอียดของหลักการ
๒. คุณสมบัติภาคเอกชน	๑.๔ ความพร้อมด้านทุนมนุษย์ <ul style="list-style-type: none"> เกษตรกรเป็นเกษตรกรที่ดำเนินการด้วยตัวเองในกิจกรรมในไร่ เกษตรกรพร้อมที่จะให้มีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในแต่ละช่วงของการผลิต เกษตรกรมีความพร้อมในการเปลี่ยนวิธีการผลิต
	๑.๕ ทุนทางสังคม <ul style="list-style-type: none"> มีการรวมกลุ่มระหว่างเกษตรกรในพื้นที่เพื่อทำกิจกรรมทางการเกษตรร่วมกัน
	๒.๑ มิติด้านพื้นที่ <ul style="list-style-type: none"> เป็นภาคเอกชนที่มีการดำเนินการในพื้นที่และมีความใกล้ชิดกับเกษตรกรทั้งในด้านการผลิตและด้านการเกษตร โดยเป็นด้านการลดต้นทุนการผลิต และการเพิ่มผลผลิต หากเป็นภาคเอกชนขนาดใหญ่ซึ่งมีสาขาในพื้นที่ ภาคเอกชนดังกล่าวต้องมีการจัดทำรายงานว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามหลักเกณฑ์ของคณะกรรมการตลาดหลักทรัพย์ (ก.ล.ต.)
	๒.๒ มิติด้านความโปร่งใส <ul style="list-style-type: none"> ภาคเอกชนซึ่งมีความประสงค์เข้าร่วมโครงการต้องยินยอมที่จะเปิดเผยข้อมูลสัญญา และผลประกอบการตามโครงการให้ผู้เข้าร่วมรับทราบ ภาคเอกชนพร้อมที่จะมีการรายงานผลประกอบการให้กับหน่วยงานภาครัฐซึ่งทำการส่งเสริมในพื้นที่ทราบอย่างสม่ำเสมอ ในกรณีที่เกิดข้อพิพาทขึ้นพร้อมที่จะมีการระงับข้อพิพาทโดยกระบวนการไตรภาคี ประกอบด้วย ตัวแทนภาครัฐ ตัวแทนภาคเอกชน และตัวแทนเกษตรกร

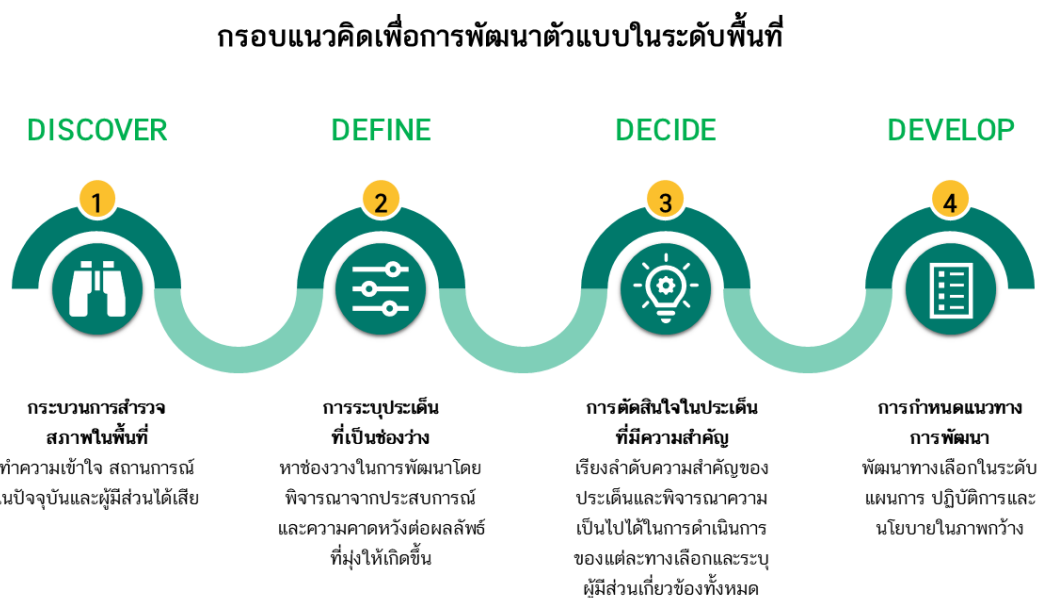
ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

จากกรอบแนวคิดดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการประเมินความพร้อมของพื้นที่นั้น จำเป็นต้องพิจารณาโดยอาศัยมิติด้าน “ทุน” ในชีวิตของเกษตรกร ดังที่งานศึกษาชิ้นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า ความแตกต่างทางมิติด้านทุนเหล่านั้นส่งผลต่อการเลือกแนวทางการทำการเกษตรรวมทั้งการดำรงชีวิตของเกษตรกร รวมทั้งเป็นปัจจัยประการหนึ่งที่ส่งผลให้เกษตรกรเลือกรับการส่งเสริมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ขณะที่ปฏิเสธการส่งเสริมการเกษตรในรูปแบบหนึ่ง ๆ ได้ ดังนั้น การคัดเลือกพื้นที่ดำเนินการ FamFarm โดยพิจารณาความพร้อมในมิติเหล่านี้น่าจะส่งผลให้ผู้ส่งเสริมสามารถพิจารณารูปแบบการส่งเสริมที่มีความเหมาะสมกับความพร้อม/ลักษณะของทุนในพื้นที่ (Customization) อย่างควบคู่กันไปด้วย การกำหนดคุณสมบัติของภาคเอกชนที่สามารถเข้าร่วมโครงการ FamFarm ก็มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เนื่องจาก หลักการสำคัญของ FamFarm คือ การพัฒนาแนวทางการส่งเสริมทางการเกษตรที่ทุกฝ่ายเข้ามาร่วมแบ่งปัน ดังนั้น มิติด้านความโปร่งใส การแบ่งปันผลประโยชน์ และการระงับข้อพิพาท ซึ่งการกำหนดเงื่อนไขเหล่านี้จะเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้มั่นใจได้ว่าการส่งเสริมการเกษตรในรูปแบบ FamFarm จะนำไปสู่ความยั่งยืนในระยะยาวไม่เพียงแต่ในด้านเศรษฐกิจเท่านั้นหากแต่รวมทั้งด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมอีกด้วย

๓. กรอบแนวคิดเพื่อการพัฒนาตัวแบบในระดับพื้นที่

เพื่อให้โครงการสอดคล้องกับข้อเท็จจริงในพื้นที่ ผู้จัดทำได้วางแนวทางนับตั้งแต่กระบวนการเข้าใจสภาพปัญหาไปจนถึงกระบวนการการพัฒนาแผนการดำเนินการในพื้นที่เป็น ๔ ขั้นตอน (ดังปรากฏตามแผนภาพที่ ๕-๗) ได้แก่

แผนภาพที่ ๕-๗ กรอบคิด 4Ds model

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

กระบวนการสำรวจสภาพในพื้นที่ (Discover) เป็นกระบวนการทำความเข้าใจสถานการณ์ในปัจจุบันและผู้มีส่วนได้เสียในพื้นที่ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการทำความเข้าใจสภาพการณ์ในพื้นที่

การระบุประเด็นที่เป็นช่องว่าง (Define) เป็นการหาช่องว่างในการพัฒนาโดยพิจารณาประสบการณ์และความคาดหวังต่อผลลัพธ์ที่มุ่งให้เกิดขึ้น

การตัดสินใจในประเด็นที่มีความสำคัญ (Decide) จากกระบวนการก่อนหน้านี้จะพบช่องว่าง (Gaps) จำนวนหนึ่ง ซึ่งในความเป็นจริงแล้วผู้ปฏิบัติไม่สามารถที่จะพัฒนาทุกอย่างไปพร้อม ๆ กันได้ ดังนั้น ในขั้นตอนนี้เป็นการพิจารณาความเป็นไปได้ในการดำเนินการของแต่ละทางเลือกและระบุผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมด

การกำหนดแนวทางการพัฒนา (Develop) เมื่อสามารถระบุผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดได้แล้วจึงนำมาสู่ขั้นตอนการตัดสินใจในที่สุดท้ายว่า จะพัฒนาทางเลือกดังกล่าวอย่างไรทั้งในระดับแผนการปฏิบัติการและนโยบายในภาพกว้าง

๔. แนวทางการนำ FamFarm ประยุกต์ใช้ในพื้นที่

ในกรณีนี้ผู้ศึกษาจะได้หยิบยกตัวอย่างการส่งเสริมการพัฒนาการปลูกข้าว โดยบทบาทสำคัญแต่เดิมเป็นของภาครัฐประกอบด้วย กรมการข้าวในการพัฒนาพันธุ์ข้าวให้แก่เกษตรกร และกรมวิชาการเกษตรจะดำเนินการขยายพันธุ์ข้าวเพื่อแจกจ่ายให้แก่เกษตรกรในพื้นที่ โดยในแต่ละขั้นตอนนั้นอาจจัดกระบวนการ โดยในการทำการเกษตรนั้นอาจแบ่งขั้นตอนได้ ๑๐ ขั้นตอนหลัก ๆ นับตั้งแต่การวางแผนการผลิตจนถึงการเข้าถึงข้อมูลการตลาด โดยกิจกรรมที่เป็นรายละเอียดดังปรากฏตามตารางที่ ๕-๒

ตารางที่ ๕-๒ ขั้นตอนการผลิตและปัจจัยที่จำเป็นในแต่ละกระบวนการ

ที่	ขั้นตอนการผลิตข้าวหอม มะลิ	กิจกรรมหลัก	Main Gov (1)	Sup Gov (2)
P1	การวางแผนการผลิต	การจัดหาพันธุ์ข้าว	RD	
P2		การจัดหาปัจจัยอื่น ๆ	DOAE	DOA
PR3	กระบวนการผลิต	ขั้นตอนการผลิต	DOAE	RD
PR4		การใช้ปัจจัยการผลิต (1)	DOAE	DOA
PR5		การใช้ปัจจัยการผลิต (2)	DOAE	DOA
M6	การบำรุงรักษา	ขั้นตอนการดูแลต้นกล้า/ข้าว	DOAE	RD
H7	การเก็บเกี่ยว	ขั้นตอนการเก็บเกี่ยว	DOAE	RD
PC8	การแปรรูปเบื้องต้น	ขั้นตอนการตากข้าว	DOAE	RD
IN9	การเข้าถึงข้อมูลตลาด	ขั้นตอนการเข้าถึงตลาด	CPD	RD
IN10		ขั้นตอนการขนส่งข้าวสด/แห้ง	CPD	

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

ในแต่ละขั้นตอนนั้น กิจกรรมต่าง ๆ ย่อมมีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะภูมิประเทศ และลักษณะทางวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดรายละเอียดของกิจกรรมว่า อาทิ จำนวนครั้งในการปลูกในรอบ ๑ ปี และลักษณะเครื่องจักรแบบใดที่ควรจะใช้ในพื้นที่ ซึ่งในรายละเอียดของขั้นตอนในแต่ละกิจกรรมนั้น เกษตรกรจะมีการใช้ปัจจัยนำเข้า (Input) ทั้งปัจจัยนำเข้าที่จับต้องได้ (Tangible Input) และปัจจัยนำเข้าที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Input) ในกระบวนการผลิตไปจนถึงการสีข้าว ประเด็นที่น่าสนใจ คือ ในแต่ละกระบวนการขั้นตอน ในการส่งเสริมการเกษตรนั้น จะมีหน่วยงานที่เข้ามาร่วมส่งเสริมการเกษตร โดยผู้ศึกษาได้ใช้รายได้ของเกษตรกรเป็นตัวแบบในการประมาณการ โดยมีรายละเอียด คือ

$$\text{รายได้สุทธิของเกษตรกร} = \text{รายได้จากภาคการเกษตร} + \text{รายได้นอกภาคการเกษตร}$$

โดยทั่วไปแล้วเกษตรกรจะใช้เวลาส่วนหนึ่งในการผลิตและจัดการทรัพยากรที่ดิน ทุน แรงงาน และการจัดการ (Economics input) เพื่อผลิตสินค้าเกษตร โดยสินค้าที่ได้จะนำเข้าสู่กระบวนการต่าง ๆ โดยเกษตรกรส่วนหนึ่งจะใช้เวลาว่างเพิ่มเติมจากการผลิตทางการเกษตร ในการรับจ้างในอุตสาหกรรมต่าง ๆ ตามความรู้ความสามารถที่เกษตรกรเหล่านั้นมีอยู่ ผู้ศึกษาจึงได้มุ่งสนใจในประเด็นที่ศึกษาไปสู่กลุ่มอุตสาหกรรมที่มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยได้เลือกอุตสาหกรรมข้าวเป็นตัวแทนโดยหากพิจารณาเพิ่มเติมจากพื้นฐานรายได้ของเกษตรกร และบทบาทหน้าที่ของส่วนงานภาครัฐในการส่งเสริมภาคการเกษตรที่มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับรายได้ของเกษตรกร ซึ่งมุ่งเน้นที่การทำความเข้าใจรายได้ของเกษตรกรจากภาคการเกษตร เพื่อนำมาวิเคราะห์และจัดทำโครงการที่เหมาะสม ดังนั้นรายได้สุทธิของเกษตรกรตามเป้าหมายของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่กล่าวถึง ทีมดำเนินงานได้ตีความออกเป็นสมการอย่างง่าย ดังนี้

$$\text{รายได้สุทธิของเกษตรกร} = \text{ยอดขาย} - \text{ต้นทุน}$$

หลังจากนั้นเมื่อทราบถึงเป้าหมาย คือต้องการให้รายได้สุทธิของเกษตรกรสูงขึ้น ผู้ศึกษาได้วิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ในตัวแปรแต่ละตัวแปร เพื่อดูบทบาทของหน่วยงานที่รับผิดชอบ โดย ตัวแปรแรก คือ "ยอดขาย" ของเกษตรกรภายใต้ข้อจำกัดว่าเกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยว จะเป็นมูลค่าตัวเงินที่เกิดจากผลรวมของปริมาณการผลิตสินค้าเกษตร คูณด้วยคุณภาพของสินค้าเกษตรนั้น ๆ ที่มีความแตกต่างกันจากการกำหนดราคาของตลาดในพื้นที่ ซึ่งเขียนเป็นสมการอย่างง่ายว่า

$$\text{ยอดขาย} = \sum_{i=1}^n (P_i \times Q_i) \dots\dots\dots (1)$$

โดยที่ P_i = ราคาตลาดของผลผลิตคุณภาพ i
 Q_i = ปริมาณของผลผลิตคุณภาพ i ที่เกษตรกรผลิตได้
 n = จำนวนราคาของผลผลิต ที่ตลาดรับซื้อตามคุณภาพ

จากสมการข้างต้นจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างปริมาณการผลิตควบคู่กับคุณภาพของผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนออกมาเป็นรูปของยอดขายที่เป็นตัวเงินของเกษตรกร ในกรณีของอุตสาหกรรมข้าวหอมมะลิ เกษตรกรจะสามารถผลิตข้าวเปลือกหอมมะลิและจำหน่ายในตลาด โดยตลาดจะกำหนดราคาซื้อตามคุณภาพของผลผลิตของเกษตรกร ทั้งนี้คุณภาพที่กล่าวถึงจะพิจารณาจากปริมาณความชื้น ขนาดของข้าว การเจือปน การแตกหัก เป็นต้น ซึ่งโดยทั่วไปแล้วเกษตรกรในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวหอมมะลิที่ใหญ่ที่สุดของประเทศไทย เกษตรกรจะมีประสิทธิภาพการผลิตอยู่ที่ประมาณ ๓๐๐ - ๔๐๐ กิโลกรัมต่อไร่ โดยตลาดจะรับซื้อข้าวเปลือกหอมมะลิในราคา ๑๑,๐๐๐ - ๑๕,๐๐๐ บาท โดยราคาจะมีความผันผวนขึ้นกับปริมาณการผลิตในแต่ละปี

ตัวแปรต่อมาที่เราพิจารณา คือ “ต้นทุน” ของเกษตรกรภายใต้ข้อจำกัดว่าเกษตรกรปลูกพืชเชิงเดี่ยว จะเป็นมูลค่าตัวเงินที่เกษตรกรใช้จ่ายเพื่อจัดหาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ มาจัดการภายใต้ต้องการรู้ที่ของเกษตรกรแต่ละราย หรือค่าใช้จ่ายที่เกษตรกรใช้เพื่อจัดหาปัจจัยการผลิต ด้วยประสิทธิภาพในการจัดการปัจจัยการผลิตของเกษตรกร ซึ่งเขียนเป็นสมการอย่างง่ายว่า

$$\text{ต้นทุน} = \sum_{i=1}^m (I_i \times K_i) \dots\dots\dots (2)$$

โดยที่ I_i = ราคาตลาดของปัจจัยการผลิต i
 K_i = ความสามารถในการจัดการปัจจัย i ของเกษตรกร
 m = จำนวนปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรใช้

จากสมการข้างต้นจะเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างต้นทุนที่เกษตรกรจ่ายไปเพื่อให้ได้ปัจจัยการผลิต และความสามารถในการจัดการปัจจัยการผลิตชนิดนั้น ๆ ในกรณีของอุตสาหกรรมข้าวหอมมะลิ ปัจจัยการผลิตที่ใช้เพื่อการผลิตอย่างง่าย แบ่งออกเป็น ๔ องค์ประกอบ ได้แก่

ที่ดิน (i1): คือเป็นปัจจัยแรกเริ่มที่สำคัญในภาคการเกษตร เมื่อเกษตรกรมีจำนวนที่ดินที่เพิ่มมากขึ้นส่งผลให้เกษตรกรมี "โอกาส" ในการสร้างผลตอบแทนจากการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอุตสาหกรรมพืชไร่อย่างข้าวหอมมะลิ ที่มีเอกลักษณ์สำคัญคือจำเป็นต้องใช้พื้นที่จำนวนมากในการผลิตเพื่อให้ได้ปริมาณที่เหมาะสมในเชิงธุรกิจ ค่าใช้จ่ายสำหรับปัจจัยการผลิตที่ดินสามารถจำแนก

ออกเป็นประเด็นย่อย เช่น ค่าเช่าที่ดินในรูปตัวเงิน ค่าเช่าที่ดินในรูปของผลผลิต เป็นต้น ทั้งนี้อัตราค่าเช่าที่เจ้าของพื้นที่ (Landlord) เรียกเก็บจากเกษตรกรผู้เช่าที่ดินนั้นจะขึ้นอยู่กับลักษณะของที่ดิน โฉนด สภาพคล่องทางการเงินของเจ้าของพื้นที่ และความสะดวกสบายในการคมนาคม

ทุน (i2): ปัจจัยการผลิตข้างต้นมิได้ให้ความสำคัญแก่ทุนในรูปแบบของตัวเงินที่มีต้นทุนในรูปแบบของอัตราดอกเบี้ยเพียงอย่างเดียว แต่ยังควรรวมถึงทุนในลักษณะที่มีใช้ตัวเงินด้วย เช่น ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงและกำจัดศัตรูพืช ทั้งนี้ที่มิดำเนินงานมิได้จำแนกปัจจัยทุนตามรูปแบบของการผลิตโครงการเกษตรอินทรีย์ และการเกษตรเคมี เนื่องจากที่มิดำเนินงานได้วิเคราะห์ถึงรายได้สุทธิของเกษตรกรตามเป้าหมายของแผนแม่บทแล้วสามารถตีความได้ว่า รายได้สุทธิของเกษตรกรนั้นหมายรวมถึงรายได้สุทธิของเกษตรกรเฉลี่ยทั้งหมดโดยมิได้คำนึงถึงรูปแบบของการผลิต

แรงงาน (i3): สามารถจำแนกได้เป็น ๒ รูปแบบ คือแรงงานคน และเครื่องจักรกล ในการผลิตข้าวหอมมะลิแรงงานคนนั้นอาจสามารถจำแนกต้นทุนในการผลิตออกเป็น ๒ ลักษณะคือ แรงงานในครัวเรือน (Labor intensive) และแรงงานนอกครัวเรือน (labor extensive) โดยเกษตรกรมีค่าใช้จ่ายสำหรับแรงงานในครัวเรือนเป็นมูลค่าตัวเงินที่ค่อนข้างต่ำกว่าแรงงานนอกภาคครัวเรือน อย่างไรก็ตามในภาคการผลิตทางการเกษตรเกษตรของประเทศไทยที่ผลิตทางการเกษตรแต่ละชนิดออกมาในช่วงสั้น ส่งผลให้แรงงานนอกครัวเรือนมีไม่เพียงพอ และอัตราค่าจ้างขึ้นสูงตามไปด้วย ต้นทุนด้านแรงงานอีกประเภทหนึ่งของเกษตรกรคือค่าเครื่องจักร ซึ่งเกษตรกรจำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายในการเช่าซื้อและการบำรุงรักษา อย่างไรก็ตามโดยพื้นที่ของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวหอมมะลิในประเทศไทยมีพื้นที่ค่อนข้างจำกัด (ประมาณ ๑๐ ไร่ต่อครัวเรือน) ส่งผลให้การลงทุนประเภทเครื่องจักรที่มีต้นทุนของสินทรัพย์ที่สูง ไม่สามารถนำมาใช้ให้เกิดผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงสุด (Economy of scale) แต่เกษตรกรส่วนหนึ่งเลือกลงทุนด้านเครื่องจักรเพื่อผลตอบแทนจากการยอมรับทางสังคม

การจัดการ (K): ถือเป็นต้นทุนของปัจเจกบุคคลซึ่งเป็นทักษะการบริหารปัจจัยการผลิตในพื้นที่ ทักษะดังกล่าวเป็นส่วนผสมระหว่างองค์ความรู้ และประสบการณ์ของเกษตรกร ในภาคการผลิตข้าวหอมมะลินั้น เกษตรกรใช้รูปแบบการผลิตแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ การผลิตในรูปแบบดั้งเดิม (Conventional farming methods) ซึ่งเป็นการผลิตที่อาศัยประสบการณ์ของเกษตรกรทั้งที่เกิดจากการเรียนรู้ และการถ่ายทอดประสบการณ์จากรุ่นสู่รุ่น การจัดการแปลงเกษตรในลักษณะนี้ มีข้อจำกัดสำคัญคือผลผลิตอาจไม่ได้คุณภาพตามที่ตลาดต้องการ ในปัจจุบันผู้บริโภคมีความต้องการสินค้าที่ดีและมีคุณภาพเพิ่มสูงมากขึ้น การผลิตอีกประเภทหนึ่ง คือ การผลิตแบบสมัยใหม่ (Modernize farming methods) คือการผลิตที่มีการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีร่วมสมัย โดยคำนึงถึงผลผลิตที่ตรงตามความต้องการของผู้บริโภคเพิ่มมากขึ้น ต้นทุนทางด้านการจัดการที่เกษตรกรจ่ายนั้น อยู่ในรูปแบบของการพัฒนาทุนมนุษย์ ทางการลงทุนด้านการศึกษา และการฝึกอบรม

การพิจารณารายได้สุทธิของเกษตรกรจึงเป็นส่วนประสมร่วมกันระหว่างยอดขายและต้นทุน เมื่อนำสมการ (๑) และ (๒) เข้ามารวมกันจะได้ว่า

$$\text{รายได้สุทธิของเกษตรกร} = \sum_{i=1}^n (P_i \times Q_i) - \sum_{i=1}^m (I_i \times K_i) \dots\dots\dots (3)$$

- โดยที่ P_i = ราคาตลาดของผลผลิตคุณภาพ i
 Q_i = ปริมาณของผลผลิตคุณภาพ i ที่เกษตรกรผลิตได้
 n = จำนวนราคาของผลผลิต ที่ตลาดรับซื้อตามคุณภาพ
 I_i = ราคาตลาดของปัจจัยการผลิต i
 K_i = ความสามารถในการจัดการปัจจัย i ของเกษตรกร
 m = จำนวนปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรใช้

เพื่อให้เกิดรายได้สุทธิสูงสุดในอุดมคติในอดีตนั้น คือการสร้างแตกต่างระหว่างสมการที่ (๑) และ (๒) กล่าวคือปริมาณการผลิตของเกษตรกรควรมีค่าสูงสุด ในขณะที่คุณภาพของผลผลิตควรตรงกับคุณภาพที่ตลาดต้องการในราคาสูงที่สุด ในขณะที่ปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรใช้ควรมีมูลค่าต่ำที่สุดเนื่องจากเกษตรกรใช้องค์ความรู้สูงสุดในการผลิต อย่างไรก็ตามองค์ความรู้ของเกษตรกรที่ใช้ไม่ได้ใช้เฉพาะในด้านของการบริหารจัดการปัจจัยการผลิตอย่างเดียว แต่ยังหมายรวมถึงการบริหารจัดการการผลิตอีกด้วย ดังนั้นสมการในอุดมคติ จึงควรเป็น

$$\text{รายได้สุทธิของเกษตรกร} = \sum_{i=1}^n K_{2i}(P_i \times Q_i) - \sum_{i=1}^m (I_i \times K_{1i}) \dots\dots\dots (4)$$

- โดยที่ P_i = ราคาตลาดของผลผลิตคุณภาพ i
 Q_i = ปริมาณของผลผลิตคุณภาพ i ที่เกษตรกรผลิตได้
 n = จำนวนราคาของผลผลิต ที่ตลาดรับซื้อตามคุณภาพ
 I_i = ราคาตลาดของปัจจัยการผลิต i
 K_{1i} = ความสามารถในการจัดการปัจจัย i ของเกษตรกร
 K_{2i} = ความสามารถในการจัดการการผลิต i ของเกษตรกร
 m = จำนวนปัจจัยการผลิตที่เกษตรกรใช้

เมื่อทำความเข้าใจบริบทของรายได้เกษตรกรที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจึงเห็นได้ว่าลักษณะอุตสาหกรรมข้าวที่ราคาต้นทุนผลิตถูกกำหนดโดยราคาตลาดซึ่งส่งผลโดยตรงจากการกำหนดราคาข้าวในตลาดโลก เกษตรกรมีแทบไม่มีสิทธิ์ในการกำหนดราคา แต่ใช้เกณฑ์การตั้งราคาตามมาตรฐานเป็นตัวกำหนดรายได้เมื่อเป็นเช่นนั้นการส่งเสริมจึงควรมุ่งเน้นที่การลดต้นทุน การเพิ่มคุณภาพของผลผลิต และการเพิ่มผลิตภาพการผลิต ดังนั้นเทคโนโลยีที่ได้รับการสนับสนุนทางโครงการเกษตรแบ่งปันจึงควรมุ่งเน้นที่เป้าหมาย ๓ ลักษณะดังที่กล่าวมาข้างต้น และเพื่อให้เห็นตัวอย่างที่มีความชัดเจนผู้ศึกษาจึงได้นำเสนอโดยเปรียบเทียบ ใน ๒ มิติหลัก ได้แก่ การประเมินประสิทธิภาพและแนวทางในการส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐที่ผ่านมา และแนวทางในการส่งเสริมของภาคเอกชนจาก

การการประเมินประสิทธิภาพจากประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมา โดยจะได้ประเมินถึงศักยภาพในการส่งเสริมการเกษตรใน ๓ มิติ คือ มิติการเพิ่มราคาสินค้า การลดต้นทุน และการเพิ่มผลผลิตการเกษตร

๔.๑ การประเมินประสิทธิภาพและแนวทางในการส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐที่ผ่านมา

ดังที่ได้ฉายภาพให้เห็นในส่วนก่อนหน้านี้แล้วว่า ในการส่งเสริมการเกษตรของประเทศไทยนั้นส่วนราชการมีบทบาทสำคัญเสมอมาเสมอในกิจกรรมทางการเกษตรตั้งแต่ในชั้นวางแผนการผลิตไปจนถึงการเข้าถึงข้อมูลตลาด เพื่อเพิ่มราคา ลดต้นทุน และการเพิ่มผลผลิต โดยวิธีการหลัก ได้แก่ การใช้สิ่งจูงใจ (Incentive) และเงินส่วนเพิ่ม (Subsidy) เพื่อให้เกษตรกรนั้นปลูกพืชด้วยแนวทางที่ต้องการส่งเสริม และรับซื้อในราคาที่สูงขึ้นโดยการทำข้อตกลงร่วมกับภาคเอกชน อาทิ โครงการนาแปลงใหญ่ ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่ม โดยภาครัฐจะรับผลผลิตในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด โดยรายละเอียดปรากฏตามแผนภาพที่ ๕-๘

แผนภาพที่ ๕-๘ การประเมินประสิทธิภาพและแนวทางในการส่งเสริมการเกษตรจากภาครัฐที่ผ่านมา

			โอกาสของเกษตรกรจากการส่งเสริมของรัฐ (เทียบกับราคาปัจจุบัน)			Government Institute (1)	Government Institute (2)
			PRICE Improvement (Both)	COST Reduction (Both)	PRODUCTIVITY (Ton)		
INPUT	P1	การวางแผนการผลิต	10%		5%	RD	
	P2			-10%		DOAE	DOA
	PR3	กระบวนการผลิต			5%	DOAE	RD
	PR4			-5%		DOAE	DOA
	PR5			-10%		DOAE	DOA
	M6	การบำรุงรักษา	10%		5%	DOAE	RD
	H7	การเก็บเกี่ยว	5%		5%	DOAE	RD
PROCESS	PC8	การแปรรูปเบื้องต้น	10%			DOAE	RD
MARKET	IN9	การเข้าถึงข้อมูลตลาด	10%			CPD	RD
	IN10		5%			CPD	
TOTAL CHANGE			50%	-25%	20%		

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

จากการประเมินนั้น การส่งเสริมการผลิตของภาครัฐผ่านการส่งเสริมปัจจัยการผลิตและการให้เงินส่วนเพิ่มอาจช่วยให้ราคาของผลิตภัณฑ์สูงขึ้นราวร้อยละ ๕๐ ขณะเดียวกันอาจสามารถลดราคาค่าต้นทุนการผลิตได้ราวร้อยละ ๒๕ เนื่องจากรัฐเข้ามาสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่าง ๆ และหากเกษตรกรสามารถผลิตตามขั้นตอนที่ได้รับการส่งเสริมจากส่วนราชการจะช่วยให้ปริมาณผลผลิตเพิ่มขึ้นได้ราวร้อยละ ๒๐ อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ชวนพิจารณา คือ มิติด้านความยั่งยืนของการให้

การส่งเสริมการเกษตรในรูปแบบที่รัฐดำเนินการอยู่นั้น มีความยั่งยืนมากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ การส่งเสริมในลักษณะเช่นนี้อาจนำมาซึ่งความเสี่ยงที่การผลิตอาจมีคุณภาพที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการของตลาด และการเพิ่มขึ้นของราคาผลผลิตนั้นก็เป็นการเพิ่มขึ้นก็อาจเป็นการเพิ่มขึ้นในช่วงเวลาสั้น ๆ ในช่วงที่มีนโยบายของภาครัฐเท่านั้น

๔.๒ แนวทางในการส่งเสริมของภาคเอกชน

เพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการพัฒนาการเกษตรของไทย การสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนเป็นมิติที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ทว่า คำถามประการสำคัญ คือ ในกระบวนการขั้นตอนใดที่ควรให้ภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วมและในขั้นตอนใดที่รัฐควรจะมีบทบาทในลักษณะแบบใด แนวนอนที่สุดว่ากระบวนการเหล่านี้จำเป็นการแบ่งแนวทางและขั้นตอนที่มีความชัดเจน โดยรายละเอียดดังปรากฏตามแผนภาพที่ ๕-๙

แผนภาพที่ ๕-๙ แนวทางการส่งเสริมโดยอาศัยกลไกภาครัฐและเอกชนภายใต้แนวคิด Famfarm

			โอกาสของเกษตรกรจากการส่งเสริมของรัฐ (เทียบราคาปัจจุบัน)			PRS intervention
			PRICE Improvement (Both)	COST Reduction (Both)	PRODUCTIVITY (Ton)	
INPUT	P1	การวางแผนการผลิต		10%	20%	FAMFARM
	P2			10%	10%	FAMFARM
	PR3	กระบวนการผลิต			10%	FAMFARM
	PR4			5%		FAMFARM
	PR5					FAMFARM
	M6	การบำรุงรักษา	15%		5%	FAMFARM
	H7	การเก็บเกี่ยว	5%		5%	GOV might support
PROCESS	PC8	การแปรรูปเบื้องต้น	10%			GOV might support
MARKET	IN9	การเข้าถึงข้อมูลตลาด	10%			GOV might support
	IN10		5%			GOV might support
TOTAL CHANGE			45%	25%	50%	

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

รูปแบบในลักษณะเช่นนี้ พิจารณาโดยอาศัยข้อมูลในพื้นที่ แสดงให้เห็นว่า ในขั้นตอนของการวางแผนการผลิต กระบวนการผลิต และการบำรุงรักษานั้นควรเปิดช่องในการให้เอกชนในการเข้ามาส่งเสริมการเกษตร เนื่องจากภาคเอกชนที่เข้าใจความต้องการของตลาดของตนนั้น ย่อมสามารถวางแผนการส่งเสริมการเกษตร อาทิ ประเภทของข้าว และเมล็ดพันธุ์ข้าว และวิธีการบำรุงรักษาที่มีความเหมาะสม โดยบทบาทของภาครัฐในแง่ นี้ คือ การทำหน้าที่เป็นผู้กำกับกติกา (Facilitator) เพื่อให้การดำเนินการระหว่างเกษตรกรและภาคเอกชนนั้นมีความเป็นธรรม

ขณะเดียวกันในมิติด้านการเก็บเกี่ยว การแปรรูปเบื้องต้น และการเข้าถึงการตลาดซึ่งต้องอาศัยการลงทุนในด้านเครื่องจักรนั้น อาจจำเป็นต้องอาศัยการลงทุน โดยในแง่ที่รัฐอาจเข้ามาสนับสนุนผ่านการลงทุนเครื่องจักรการผลิต ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของภาคเอกชน

และเกษตรกรในพื้นที่ โดยในแง่หนึ่งจะเป็นการให้เอกชนเป็นผู้บริหารจัดการปัจจัยการผลิตดังกล่าว และให้มีการจัดทำรายงานผลการดำเนินการที่มีลักษณะเปิดกว้างเพื่อความโปร่งใสในการดำเนินการ และหากสามารถส่งเสริมการดำเนินการในลักษณะเช่นนี้ได้ แม้ว่าอาจไม่ทำให้ต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น เพราะเกษตรกรอาจต้องมีการลงทุนเพิ่มบางส่วน หากแต่ผลตอบแทนและปริมาณผลผลิตก็สูงขึ้น เช่นเดียวกัน และการส่งเสริมการเกษตรในรูปแบบเช่นนี้อาจไม่จำเป็นต้องอาศัยเงินส่วนเพิ่มในทุกปีงบประมาณ เพื่อให้เกิดการเพิ่มขึ้นของราคาผลผลิตในช่วงสั้น ๆ

๕. ขั้นตอนการจัดทำโครงการเกษตรแบ่งปัน (FamFarm)

ดังที่ได้นำเสนอไปข้างต้นโครงการ FamFarm มุ่งเน้นที่การบูรณาการการทำงานระหว่างภาครัฐ เอกชน ภาคประชาชน และส่วนงานที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ในห่วงโซ่อุปทานการผลิตสินค้าที่เกี่ยวข้องกับข้าวในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม การดำเนินการให้ไปถึงเป้าหมายสุดท้ายของความสำเร็จในการบูรณาการในทางปฏิบัตินั้น อาจมีข้อจำกัดค่อนข้างมาก ผู้ศึกษาจึงเสนอขั้นตอนการบูรณาการอย่างสังเขป เพื่อใช้เป็นแนวทางให้ผู้มีส่วนได้เสียต่อโครงการได้พัฒนาให้เข้ากับบริบทของโครงการ (โปรดดูแผนภาพที่ ๕-๑๐) ดังนี้

๕.๑ การจำแนกผู้มีส่วนได้เสีย

โครงการข้างต้นเป็นโครงการที่เกิดขึ้นจากการบูรณาการความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชนในพื้นที่ และภาคประชาชน ดังนั้นก่อนดำเนินการจัดทำโครงการจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจบริบทของพื้นที่ซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะเศรษฐกิจสังคม วิถีชีวิต และการดำเนินงานของเกษตรกรว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับห่วงโซ่อุปทานด้านการผลิตและการตลาดในลักษณะใดบ้าง อย่างไรก็ตามอนุมัติโครงการอันเกิดจากความร่วมมือนั้นจำเป็นต้องมีตัวแทนในการตัดสินใจทั้งในด้านงบประมาณ และบทบาทของผู้มีส่วนได้เสียทั้งนี้ที่มติดำเนินงานจะเปิดให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานการ (โปรดดูขั้นตอน B1 ตามแผนภาพที่ ๕-๑๐) เพื่อการตัดสินใจ และอนุมัติให้โครงการในระดับพื้นที่สามารถดำเนินการต่อไปได้ โดยคณะกรรมการในขั้นตอน B1 อาจประกอบไปด้วยผู้แทนจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงอุตสาหกรรม สภาหอการค้า สมาคมผู้ส่งออก สมาคมหอย และสมาคมชาวนา ทั้งนี้ บทบาทสำคัญหลักของขั้นตอน B1 คือ “ตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ตามอำนาจ ภายใต้ข้อมูลที่สะท้อนข้อเท็จจริงในพื้นที่”

แผนภาพที่ ๕-๑๐ ขั้นตอนการดำเนินงาน FamFarm โดยสังเขป

<div> <div>ขั้น 1</div> <div>การจำแนกผู้มีส่วนได้เสีย</div> </div> <div> <div>ขั้น 2</div> <div>การจัดทำคู่มือ ระบบลงทะเบียน และระบบประเมินศักยภาพของโครงการ</div> </div>	OUTPUT
<div> <div>1</div> <div>จัดทำเกณฑ์คู่มือการคัดเลือก "FamFarm Host"</div> </div> <div> <div>2</div> <div>จัดทำเกณฑ์คู่มือในการประเมินพื้นที่ "FamFarm area"</div> </div> <div> <div>3</div> <div>จัดตั้งคณะกรรมการดำเนินการ "FamFarm project"</div> </div> <div> <div>4</div> <div>B1 จัดทำระบบ "คะแนนประเมินตาม D2"</div> </div> <div> <div>(4.1)</div> <div>ข้อพิจารณาศักยภาพ Private sector</div> </div> <div> <div>(4.2)</div> <div>ข้อพิจารณาศักยภาพเครือข่ายเกษตรกรในพื้นที่</div> </div> <div> <div>(4.3)</div> <div>ข้อพิจารณา Relationship</div> </div> <div> <div>5</div> <div>B1 เลือกพื้นที่เป้าหมายตามข้อกำหนด D2 ตามระบบ FS1</div> </div> <div> <div>(5.1)</div> <div>ใช้ระบบ Ranking ใน FS1</div> </div> <div> <div>6</div> <div>B1 จัดตั้งคณะทำงานในพื้นที่ SA1</div> </div> <div> <div>(6.1)</div> <div>Private sector (P2)</div> </div> <div> <div>(6.2)</div> <div>Governor Institutes (G2)</div> </div> <div> <div>(6.3)</div> <div>Academic Institute (A2)</div> </div> <div> <div>(6.4)</div> <div>Farmers (in network) (FN2)</div> </div>	<div> <div>คู่มือ 1 (D1)</div> <div>คู่มือ 2 (D2)</div> <div>คณะกรรมการใหญ่ (B1)</div> <div>ระบบคะแนน (FS1)</div> <div>พื้นที่ทดลอง 1 (SA1)</div> <div>คณะทำงานในพื้นที่ (B2)</div> </div>
<div> <div>ขั้น 3</div> <div>การจัดทำข้อเสนอโครงการ Famfarm</div> </div> <div> <div>7</div> <div>B2 ทหาหรือเพื่อจัดทำข้อเสนอความเป็นไปได้ในการพัฒนาเทคโนโลยีในพื้นที่ SA1</div> </div> <div> <div>8</div> <div>P2 เสนอโครงการ ผ่านทางหอการค้า (Pr2)</div> </div> <div> <div>(8.1)</div> <div>รัฐจ่ายให้ 40% กรณีเป็น Private sector</div> </div> <div> <div>(8.2)</div> <div>รัฐจ่ายให้ 50% กรณีเป็น Farmers' institute</div> </div> <div> <div>(8.3)</div> <div>กรรมสิทธิ์เป็นของผู้เสนอตามข้อ 8.1 - 8.2</div> </div> <div> <div>(8.4)</div> <div>8.1 - 8.2 สามารถทำธุรกิจบริการและได้รับผลตอบแทน 100%</div> </div> <div> <div>(8.5)</div> <div>R2 ต้องสามารถพิสูจน์ได้ว่าต่ำกว่าต้นทุนส่วนเพิ่มที่เกษตรกรใช้จ่ายไปในอดีต</div> </div> <div> <div>(8.6)</div> <div>หากไม่เป็นไปตาม 8.5 R2 ต้องเพิ่ม Yield ให้การผลิตในมูลค่าที่สูงกว่า</div> </div>	<div> <div>R2</div> </div>
<div> <div>ขั้น 4</div> <div>การคัดกรองโครงการที่เหมาะสม</div> </div> <div> <div>9</div> <div>B2 ให้ข้อคิดเห็นเพื่อปรับปรุง และตัดสินใจ</div> </div> <div> <div>(9.1)</div> <div>หากมีข้อปรับปรุง P2 ดำเนินการตาม 8 อีกรอบ</div> </div>	
<div> <div>ขั้น 5</div> <div>การทดลองโครงการ และต่อยอดในอนาคต</div> </div> <div> <div>10</div> <div>B2 จัดงานงบประมาณ โดยหารือกับ B1 โดยให้ P2 ดำเนินการทดลอง</div> </div> <div> <div>11</div> <div>P2 จัดหา Tech ตามที่เสนอ</div> </div> <div> <div>12</div> <div>P2 เป็นผู้ดำเนินการใช้ Tech ที่เสนอไว้ใน Pr2</div> </div> <div> <div>(12.1)</div> <div>ดำเนินการตาม ICYOU ที่ระบุไว้ใน Pr2 โดยอ้างอิงจาก Famfarm</div> </div> <div> <div>(12.2)</div> <div>ตามกรอบเวลาทดลอง (Probation period) ที่กำหนดไว้ Pr2</div> </div> <div> <div>(12.3)</div> <div>P2 เสนอสรุปการทดลอง Tech ให้ B2</div> </div> <div> <div>(12.4)</div> <div>P2 จัดทำชุดข้อมูลตามที่ Common Platform กำหนด</div> </div> <div> <div>(12.5)</div> <div>P2 ร่วมกับ B1 และ B2 ร่วมกันพัฒนาระบบ Register ตามข้อกำหนด 12.4</div> </div> <div> <div>13</div> <div>B2 ส่งมอบงบประมาณตามที่ได้หารือใน 10</div> </div> <div> <div>14</div> <div>B2 ประเมินผลเป็นระยะไตรมาส และส่งมอบ B1</div> </div> <div> <div>15</div> <div>B1 วิเคราะห์ / ตัดสินใจในการสนับสนุนความต่อเนื่อง</div> </div>	<div> <div>โครงการคู่ขนาน</div> <div>ระดับ National Level</div> </div>

ที่มา : ผู้วิจัย, ๒๕๖๓.

๕.๒ การจัดทำคู่มือ ระบบลงทะเบียน และระบบประเมินศักยภาพของโครงการ

เพื่อให้เกิดกระบวนการดำเนินการที่เป็นรูปธรรมจำเป็นต้องมีการจัดทำคู่มือสำหรับการเลือกพื้นที่และผู้เข้าร่วมโครงการ โดยคู่มือที่สำคัญในการดำเนินโครงการนั้น ประกอบไปด้วย “คู่มือการคัดเลือก FamFarm Host” และ “คู่มือในการประเมินพื้นที่ FamFarm area” ทั้งนี้ เป้าหมายหลักของการจัดทำคู่มือคือ การนำแนวคิดเรื่องเกษตรแบ่งปันมาปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของพื้นที่โดยคู่มือดังกล่าวจะใช้เป็นเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่และผู้ประกอบ การที่มีความเหมาะสมในการพัฒนาโครงการและเทคโนโลยีต่าง ๆ ควบคู่กับภาครัฐและภาคเกษตรกร

ในแง่นี้ องค์ประกอบของคู่มือจำเป็นจะต้องประกอบไปด้วยรายละเอียดเกณฑ์การให้คะแนน ผู้รับผิดชอบในส่วนงานต่าง ๆ และบทบาทหน้าที่ของผู้รับผิดชอบ โดยคู่มือที่พัฒนาขึ้นในขั้นตอนดังกล่าวจะนำไปประยุกต์ใช้ในระบบการประเมินศักยภาพของโครงการและระบบลงทะเบียน ระบบที่จัดทำข้างต้นจะเป็นตัวสนับสนุนการจัดทำข้อมูลเชิงคุณภาพที่สะท้อนถึงข้อเท็จจริงในพื้นที่ที่มีความแตกต่างจากข้อมูลเชิงปริมาณที่ภาครัฐได้จัดทำ เกษตรกรผู้ลงทะเบียนอาจใช้ระบบเครือข่ายหรือเข้ามาลงทะเบียนโดยตรงกับสภาหอการค้า โดยแบบฟอร์มที่ใช้ในการลงทะเบียนนั้นจะพัฒนาร่วมกันในขั้นตอน B1 เพื่อให้ข้อมูลที่ได้สามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งกับภาครัฐและภาคเอกชนในการพัฒนาห่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวในอนาคต โดยทีมดำเนินงานเสนอแนะว่าควรพัฒนารูปแบบฟอร์มดังกล่าวเป็นแบบฟอร์มกลาง (Common Form) ที่ตัดข้อมูลที่ไม่จำเป็นจากการรวบรวมออกจะสามารถลดขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูลได้เป็นอย่างดีและสามารถใช้เป็นแบบฟอร์มมาตรฐานในการลงทะเบียนเกษตรกรอื่นเป็นประโยชน์ต่อภาครัฐในการจัดทำนโยบายในอนาคต

ทั้งนี้ ระบบประเมินศักยภาพของโครงการจะดำเนินการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากเกณฑ์คู่มือทั้ง ๒ ฉบับที่จัดทำขึ้นในส่วนแรก ออกมาในรูปแบบของการประเมินผลเพื่อให้ผู้จัดทำโครงการสามารถเสนอข้อมูลของโครงการเข้ามายังระบบได้โดยตรงและลดขั้นตอนการใช้ทัศนคติของคณะกรรมการในการประเมิน นอกจากนี้การใช้ระบบประเมินศักยภาพข้างต้นยังเป็นต้นแบบในการพัฒนาระบบ AI เพื่อลดต้นทุนและระยะเวลาในการประเมินผลในอนาคตอีกด้วย

๕.๓ การจัดทำข้อเสนอโครงการ Fam-Farm

เมื่อขั้นตอน B1 พัฒนาระบบที่รองรับเป็นที่เรียบร้อยแล้วผลผลิตของขั้นตอน B1 จะทำการรับรองพื้นที่นำร่อง และคณะทำงานในพื้นที่ (B2) โดยให้เอกชนที่ถูกคัดเลือก (P2) เป็นผู้เสนอโครงการ (Pr2) ให้คณะกรรมการในพื้นที่เป็นผู้คัดกรองความเหมาะสมโดยพิจารณาจากลักษณะเทคโนโลยีที่อยู่ในโครงการ ว่าสามารถลดต้นทุนการผลิต เพิ่มคุณภาพผลผลิต และเพิ่มผลผลิตการผลิตได้ในสัดส่วนที่มากกว่าต้นทุนที่เกษตรกรพึงจ่ายให้กับภาคเอกชนนั้น ๆ เช่น หากภาคเอกชนคิดราคาค่าเช่าเครื่องจักรที่เดือนละ ๒๐๐ บาท โครงการต้องพิสูจน์ให้ได้ว่า เกษตรกรจะลดต้นทุนการผลิต (ทั้งที่มองเห็นและมองไม่เห็น) ได้มากกว่า ๒๐๐ บาทต่อเดือน หรือ เกษตรกรจะสามารถเพิ่มคุณภาพผลผลิต อันทำให้ได้สัดส่วนผลิตภัณฑ์คุณภาพสูงที่สามารถเข้าถึงตลาดได้ โดยรายได้ส่วนเพิ่มต้องมากกว่า ๒๐๐ บาทต่อเดือน หรือ ผลผลิตของเกษตรกรจะเพิ่มมากขึ้นมากกว่า ๒๐๐ บาทต่อเดือน ทั้งนี้ การคัดกรองจะดำเนินการผ่านระบบที่พัฒนาไว้ในขั้นตอนที่ ๒ เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายของโครงการ

๕.๔ การคัดกรองโครงการที่เหมาะสม

โครงการที่ถูกคัดเลือกจากระบบจะได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐผ่านคณะกรรมการพิจารณาในขั้นตอนที่ ๑ โดยภาครัฐจะดำเนินการสนับสนุนงบประมาณของโครงการไม่เกินร้อยละ ๔๐ ซึ่งหากผู้เสนอขอโครงการเป็นสถาบันเกษตรกรจะได้รับเงินสนับสนุนร้อยละ ๕๐ ของมูลค่าโครงการ การดำเนินการลักษณะนี้จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการนำไปใช้ในแต่ละพื้นที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งถือเป็นกระบวนการสนับสนุนทางอ้อมซึ่งแตกต่างจากการส่งมอบปัจจัยการผลิตโดยตรงให้เกษตรกร

๕.๕ การทดลองโครงการ และต่อยอดในอนาคต

โครงการที่ได้รับคัดเลือกจะได้รับการสนับสนุนตามงบประมาณ โดยเอกชนผู้ลงทุนต้องดำเนินการ “พิสูจน์ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินงาน” และ “รายงานฐานข้อมูลเชิงคุณภาพที่พัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในเชิงการตลาด” เพื่อให้สามารถได้รับการสนับสนุนต่อเนื่องในปีถัดไป ทั้งนี้ในช่วงเวลาการทดลอง ยังต้องคำนึงถึงเสียงตอบรับของเกษตรกรในพื้นที่ ผ่านระบบติดตามและประเมินผล (Monitoring and Evaluation) หากโครงการไม่สามารถดำเนินการตามที่พิสูจน์ไว้ เอกชนผู้ลงทุนต้องรับผิดชอบการลงทุนส่วนที่เหลือและความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อภาครัฐ โดยอาจพิจารณาถึงการปรับปรุงแบบการส่งเสริมผ่านการใช้เทคโนโลยีเดิมได้ หากเสนอโครงการที่เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการพัฒนาต่อเนื่อง

ข้อเสนอแนะ

ในส่วนของข้อเสนอแนะจะแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อแสดงให้เห็นว่าภาครัฐควรมีการปรับเปลี่ยนบทบาทอย่างไรเพื่อการส่งเสริมของภาครัฐมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น และสามารถเปิดพื้นที่ให้ภาคเอกชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการส่งเสริมร่วมกับภาครัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ และอีกส่วนหนึ่ง คือ ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารั้งต่อไป โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑.๑ การปรับบทบาทของภาครัฐในการส่งเสริมของภาครัฐ

ดังที่ได้นำเสนอมาก่อนหน้านี้ว่า โดยปกติแล้วแนวทางในการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐ มักเป็นการส่งเสริมการเกษตรที่มีการออกแบบจากส่วนกลางและเหมือนกันในทุกพื้นที่ อย่างไรก็ตาม แต่ละพื้นที่มีความแตกต่างในเชิงอัตลักษณ์ ของพื้นที่ ทุนและปัจจัย ดังนั้นเพื่อให้มั่นใจได้ว่าการส่งเสริมโครงการส่งเสริมการเกษตรจะเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ การส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐควรออกแบบโดยคำนึงถึงความแตกต่างดังกล่าว เพื่อให้เกษตรกรทุกคนสามารถเข้าถึงการส่งเสริมได้อย่างเท่าเทียมกัน

๑.๒ การสร้างความร่วมมือกับภาคเอกชนในการส่งเสริมการเกษตร

นอกเหนือจากการปรับบทบาทของภาครัฐแล้วมิติที่มีความสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การเปิดพื้นที่ให้กับภาคเอกชน ซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการเชื่อมโยงด้านการตลาด ให้สามารถเข้ามามีส่วนในการส่งเสริมการเกษตรร่วมกับภาครัฐได้ ซึ่งจุดนี้อาจเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การส่งเสริมภาครัฐประสบความสำเร็จ ดังนั้น บทบาทของรัฐอาจจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปจากผู้ที่ถูกปล่อยให้ทำการส่งเสริมทุกอย่างอาจต้องมีการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้ประสานหรือผู้กำกับกติกาเป็นหลัก

๒. ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารั้งต่อไป

๒.๑ พื้นที่ศึกษา

การศึกษาในครั้งต่อไป ควรขยายพื้นที่ศึกษาโดยเก็บข้อมูลโดยเก็บข้อมูลในพื้นที่อื่นภาคอื่น ๆ อาทิ พื้นที่ภาพเหนือ และพื้นที่ภาคใต้ เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างการใช้ทุนในพื้นที่กับการทำการเกษตร และการส่งเสริมการเกษตรเพื่อให้ข้อมูลดังกล่าวมีความครบถ้วนมากขึ้น

๒.๒ ประเภทของข้าว

สำหรับการศึกษานี้ประเภทของข้าวสำหรับงานศึกษานี้ คือ ข้าวเจ้า อย่างไรก็ตาม ในประเทศไทยยังคงมีข้าวประเภทอื่น ๆ อาทิ ข้าวเหนียว ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ซึ่งสามารถซึ่งหากทำความเข้าใจลักษณะของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวอื่น ๆ อาจทำให้พัฒนาแนวทางการส่งเสริมที่มีความหลากหลายได้มากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง. (๒๕๕๔). แผนพัฒนาการเกษตรในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕ – ๒๕๕๙) (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

https://www.moac.go.th/action_plan-files-391491791793

จิรัฐ เจนพิงพร; โสมรศมี จันทรัตน์; วิษณุ อรรถวานิช และบุญธิดา เสงี่ยมเนตร. (๒๕๖๒). พลวัตร

การทำเกษตรไทยและนัยต่อผลตอบแทนและความเสี่ยงของครัวเรือนเกษตรกร.

(ออนไลน์).เข้าถึงได้จาก:

<https://www.pier.or.th/?abridged=%e0%b8%9e%e0%b8%a5%e0%b8%a7%e0%b8%b1%e0%b8%95%e0%b8%81%e0%b8%b2%e0%b8%a3%e0%b8%97%e0%b8%b3%e0%b9%80%e0%b8%81%e0%b8%a9%e0%b8%95%e0%b8%a3%e0%b9%84%e0%b8%97%e0%b8%a2-%e0%b9%81%e0%b8%a5%e0%b8%b0%e0%b8%99>.

นนท์ นุชหมอน. (๒๕๕๖). การสำรวจองค์ความรู้เพื่อการปฏิรูปประเทศไทย: เกษตรพันธสัญญา

ภาพรวมและบทสำเร็จประเด็นปัญหาในประเทศไทย. สำนักงานปฏิรูป: กรุงเทพฯ.

นิพนธ์ พัวพงศกร. (๒๐๑๕). ทิศอริโอเดือนเกษตรกรชาลงยาว เร่งดันนวัตกรรม-อาหาร.

(ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://tdri.or.th/2015/05/20150525/>

พงศ์ทอง พงศ์วิญญ. (๒๕๖๓). “การวิเคราะห์ห่วงโซ่อุปทานข้าวในปัจจุบันเมื่อมีการประยุกต์ใช้

เกษตรแปลงใหญ่”. รายงานศึกษาส่วนบุคคลในโครงการพัฒนานักบริหารการ

เปลี่ยนแปลงรุ่นใหม่. สถาบันส่งเสริมการบริหารกิจการที่ดี สำนักงาน ก.พ.ร.

พิเชษฐ์ เข้มทอง. (๒๕๕๖). “ความร่วมมือภาครัฐ – เอกชน (Public-Private Partnership: PPP): ใน

บริบทของความร่วมมือเพื่อการพัฒนาบทเรียนของ SDC”. (ออนไลน์) เผยแพร่บน

Website ของ กรมความร่วมมือระหว่างประเทศ. เข้าถึงได้จาก:

[http://www.tica.thaigov.net/main/th/articles/1641/36766-%E0%B8%84%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B8%A3%E0%B9%88%E0%B8%A7%E0%B8%A1%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%A0%E0%B8%B2%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%90-%E2%80%93%E0%B9%80%E0%B8%AD%E0%B8%81%E0%B8%8A%E0%B8%99-\(Public-%E2%80%93Private-Partne.html](http://www.tica.thaigov.net/main/th/articles/1641/36766-%E0%B8%84%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A1%E0%B8%A3%E0%B9%88%E0%B8%A7%E0%B8%A1%E0%B8%A1%E0%B8%B7%E0%B8%AD%E0%B8%A0%E0%B8%B2%E0%B8%84%E0%B8%A3%E0%B8%B1%E0%B8%90-%E2%80%93%E0%B9%80%E0%B8%AD%E0%B8%81%E0%B8%8A%E0%B8%99-(Public-%E2%80%93Private-Partne.html).

เมธี สิงห์สุธำ. (๒๕๕๗). สังคมเปลี่ยน ชาวนาเปลี่ยน. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

www.prachatai.com: <https://prachatai.com/journal/๒๐๑๔/๐๙/๕๕๖๐๕>

- ลัทธพร รัตนวรารักษ์; โสมรัศมี จันทรัตน์; ชนกานต์ ฤทธิพนธ์ และคณะ. (๒๕๖๒). Digital Technology กับการยกระดับคุณภาพชีวิตเกษตรกรไทย. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: https://www.pier.or.th/?post_type=abridged&p=7073
- เลิศชัย วงศ์ชัยสิทธิ์. (๒๕๖๐). การพัฒนาเกษตรสมัยใหม่ตามนโยบายประเทศไทย ๔.๐ กรณีศึกษา ผักอินทรีย์. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: http://www.dsdw2016.dsdw.go.th/doc_pr/ndc_2559-2560/PDF/wpa_8217/ALL.pdf.
- วรรณดี สุทธิธารกร. (๒๕๕๙). “แนวทางในการประสานความร่วมมือเพื่อสร้างความมั่นคงในอาชีพของเกษตรกรในภาคเกษตรตามโครงการ Smart Officer และ Smart Farmer”. วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๒ เดือน กรกฎาคม – ธันวาคม. หน้า ๓๘ – ๕๖.
- วีระ หวังสัจจะโชค. (๒๕๖๒). “บทสำรวจกรอบการศึกษาการปรับตัวของชาวนาไทยทางเศรษฐกิจการเมืองและโจทย์สำหรับการศึกษาในอนาคต”. วารสารเศรษฐศาสตร์การเมืองบูรพา. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑. หน้า ๒๒ – ๕๒.
- ศูนย์วิจัยกสิกรไทย. (๒๕๖๓). “ส่งออกข้าวไทยปี ๒๕๖๓ ทดต่อเนื่องมุ่งพัฒนาข้าวพื้นนุ่ม เพื่อเป็น Fighting Product”. ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๓๐๙๔. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: <https://kasikornresearch.com/Pages/ftp-handler.aspx?token=fd81a777-12d1-435c-a507-aa4762c44263>.
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๐๔). “แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ระยะที่ ๑ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๖)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3776.
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๐๗). “แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ระยะที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๐๗-๒๕๐๙)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=5806.
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๑๐). “แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3777.
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๑๕). “แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ (พ.ศ. ๒๕๑๕-๒๕๑๙)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3778.
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๒๐). “แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3779.
- สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๒๕). “แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๙)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก: https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3780.

สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๓๐). “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๖ (พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3781.

สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๔๐). “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๘ (พ.ศ. ๒๕๔๐-๒๕๔๔)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

https://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3783.

สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๕๐). “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๐ (พ.ศ. ๒๕๕๐-๒๕๕๔)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

https://www.nesdb.go.th/ewt_news.php?nid=5747&filename=develop_issue.

สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๕๕). “แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๑ (พ.ศ. ๒๕๕๕-๒๕๕๙)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

https://www.nesdb.go.th/ewt_news.php?nid=5748&filename=develop_issue.

สภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. (๒๕๖๐). “แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๒ (พ.ศ. ๒๕๖๐-๒๕๖๔)”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก :

https://www.nesdb.go.th/ewt_news.php?nid=6420&filename=develop_issue.

ส่งเสริมการเกษตร, กรม. (๒๕๖๒). **การพัฒนาเกษตรกรปราดเปรี๊อง (Smart Farmer)**. กรุงเทพฯ: กองพัฒนาเกษตรกร กรมส่งเสริมการเกษตร.

โสมรศม์ จันทรรัตน์; วิชาญ อรรถวานิช และบุญธิดา เสงี่ยมเนตร. (๒๕๖๑). “**จุลทรรศน์ภาคเกษตร ไทย ผ่านข้อมูลทะเบียนเกษตรกรและสำมะโนเกษตร**”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

<https://www.pier.or.th/?abridged=%e0%b8%88%e0%b8%b8%e0%b8%a5%e0%b8%97%e0%b8%a3%e0%b8%a3%e0%b8%a8%e0%b8%99%e0%b9%8c%e0%b8%a0%e0%b8%b2%e0%b8%84%e0%b9%80%e0%b8%81%e0%b8%a9%e0%b8%95%e0%b8%a3%e0%b9%84%e0%b8%97%e0%b8%a2%e0%b8%9c%e0%b9%88>.

อุมา ศรีสุข. (ม.ป.ป.). “**การบริหารจัดการแบบร่วมมือกันระหว่างภาครัฐและภาคส่วนต่าง ๆ ใน สังคม**”. (ออนไลน์). เข้าถึงได้จาก:

http://wiki.ocsc.go.th/_media/%E0%B8%AD%E0%B8%B8%E0%B8%A1%E0%B8%B2_%E0%B8%A8%E0%B8%A3%E0%B8%B5%E0%B8%AA%E0%B8%B8%E0%B8%8215.pdf.

ภาษาต่างประเทศ

- Allison, E. H. and B. Horemans. (2006). “Putting the Principles of the Sustainable Livelihoods Approach into Fisheries Development Policy and Practice”, **Marine Policy**. 30, 2006. p. 757-776.
- Allison, E. H. and F. Ellis. (2001). “The livelihood Approach and Management of Small-scale Fisheries”, **Marine Policy**. 25. p. 377-388.
- Chamber., R. (1990). “Complexity, Diversity and Competence: Toward Sustainable Livelihoods from Farming System in the 21st Century”. Paper Submitted to the 1990 Asian Farming System Research and Extension Symposium to be held in Bangkok. (Online). Available: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/20.500.12413/73/rc254.pdf?sequence=1>.
- Chambers, R. and G. R. Conway. (1991). “Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for 21st Century”. **Institute of Development Studies**. 296.
- Department for International Development (2000). “Sustainable Livelihoods Guidance Sheet”.
- Eiji YAMAJI. (2017). “Assessing the Competitive Advantage of Public Policy Support for Supply Chain Resilience”. ERIA-DP. Graduate School of Frontier Sciences, The University of Tokyo, Japan.
- FAO. (2008). “Water and Rural Poor: Intervention for Improving Livelihoods in Sub-Saharan Africa”. Jean-March F. & Santini (eds). (Online). Available: <http://www.fao.org/3/i0132e/i0132e00.htm>.
- FAO. (2018). “Country Fact Sheet on Food and Agriculture Policy Trend: Thailand”. (Online). Available: <http://www.fao.org/3/i8683EN/i8683en.pdf>.
- Goss, J., Burch, D. and Rickson, R.E. (2000). “Agri-food restructuring and third world transnationals: Thailand, the CP Group and the global shrimp industry”, **World Development**. 28(3). p. 513-530.
- Hui Nee Au Yong. (2008). “SUPPLY CHAIN MODEL FOR RICE IN MALAYSIA - BASICS AND CHALLENGES”. Conference: ECER Regional Conference 2008 (ERC08) At: Kota Bharu, Kelantan, Malaysia. December.
- Klakhai, M. (2012). “Marketing agreements: Concepts, principles and practices”. (Online). Available: <http://www.edoae.doe.go.th/article%20191012%201.pdf>, February, 2020.
- Limsombunchai, V. and Kao-ian, S. (2010). “Baby corn production under a contract farming system”. **Kasetsart journal**, 31(3). p. 472-478.

- Morse, S. and McNamara, N. (2013). "The Theory behind the Sustainable Livelihood Approach". **Sustainable Livelihood Approach**. Dordrecht Netherlands: Springer.
- Pansin, K. and Khamkaew, T. (2012). "Report on contract farming in Thailand". (Online). Available: <http://wiego.org/sites/wiego.org/files/publications/files/T04.pdf>. February, 2020.
- Phakdeewanich, Titipol. (2014). "The Challenging Circumstances and Future Prospects for Thai Rice Farmers". (Online). Available: <https://kyotoreview.org/yav/the-challenging-circumstances-and-future-prospects-for-thai-rice-farmers/>.
- Pongvinyoo, P., Yamao, M., Hosono, K. (2013). "Factor affecting the implementation of Good Agricultural Practices (GAP) among coffee farmers in Chumphon province, Thailand", **Agricultural Marketing Journal of Japan**.
- Pongvinyoo, P., Yamao, M., Hosono, K. (2014). "Factors Affecting the Implementation of Good Agricultural Practices (GAP) among Coffee Farmers in Chumphon Province, Thailand". **American Journal of Rural Development**, 2(2). p. 34-39.
- Prowse, M. (2012). "Contract farming in developing countries: A review, Research Department, AFD" France.
- Robles-Zavala, E. (2014). **Coastal Livelihoods, Poverty and Well-being in Mexico**. A Case Study of Institutional and Social Constraints. Coastal Conservation 18: 431-448.
- Scoones, I. (1988). "Sustainable Rural Livelihoods: A Framework for analysis".
- Singh, S. (2005). "Contract farming for agricultural development: Review of theory and practice with special reference to India". The Centre for Trade and Development (Centad), India.
- Soimart Rungmanee. (2014). "The Dynamic Pathways of Agrarian Transformation in the Northeastern Thai-Lao Borderlands", **Australian Geographer**. Vol.45, No. 3, p. 341-354.
- Songsak, K.; Aree, W. (2008). "Overview of Contract Farming in Thailand: Lessons Learned". **ADB Institute Discussion Paper No. 112**. (Online). Available: <http://www.fao.org/uploads/media/ADBI%20contract%20farming%20thailand.pdf>.
- Sriboonchitta, S. and Wiboonpoongse, A. (2008). "Overview of contract farming in Thailand: Lessons learned". in **ADBI, Discussion Paper No.112**, Tokyo: Asian Development Bank Institute.

- Will, M. (2013). "Contract farming handbook: A practical guide for linking small-scale producers and buyers through business model innovation". Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ), Division for rural development and global food security.
- Wimalin, R.; Sam-ang, S., Banwell, C., Kirk, M. Vasoontara, Y., & Sleight, A. (2015). "Food and Nutrition Labelling in Thailand: a Long March from Subsistence Producers to International Trader", **Food Policy**, 2015. Oct 56.p. 59 – 66.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นายสมเกียรติ มรรคยาธร
วัน เดือน ปีเกิด	๑๙ สิงหาคม ๒๕๐๙
การศึกษา	ปริญญาตรี วิทยาศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปริญญาโท Marketing มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ประวัติการอบรม

- สมาคมส่งเสริมสถาบันกรรมการบริษัทไทย (IOD)
- TMB Lean Six Sigma Blue Belt ๒๐๑๕
- หลักสูตร TLCA Executive Development Program ปี ๒๕๕๓
- หลักสูตร Director Certification Program (DCP) ปี ๒๕๕๐
- หลักสูตร Director Accreditation Program (DAP) ปี ๒๕๔๙
- หลักสูตรผู้บริหารระดับสูงด้านการค้าและการพาณิชย์ สถาบันวิทยาการการค้า (TEPCoT)
- หลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ ๖๒

ประวัติการทำงานโดยย่อ

- ผู้อำนวยการฝ่ายขายและการตลาด บริษัท แอ็ดวานซ์ อะโกร จำกัด (มหาชน)
- รองกรรมการผู้จัดการ บริษัท ไฮเทค เปเปอร์ จำกัด
- ประธานฝ่ายการตลาด และ รักษาการกรรมการผู้จัดการ บริษัท เจ แอนด์ เจ มารีน ฟู้ด จำกัด
- ผู้จัดการทั่วไป บริษัท ไอซีซี คอสมอส จำกัด

ตำแหน่งปัจจุบัน

- กรรมการ / กรรมการกำกับดูแลกิจการที่ดี / กรรมการบริหาร / ประธานเจ้าหน้าที่บริหาร และกรรมการผู้จัดการใหญ่ บริษัท ปทุมไรซ์มิล แอนด์ แกรนารี จำกัด (มหาชน)
- กรรมการ บริษัท เอ็ม บี เค ฟู้ด เซอร์วิส จำกัด
- กรรมการตรวจข้าว สำนักงานคณะกรรมการตรวจข้าว สภาหอการค้าไทย
- กรรมการตรวจสอบ สมาคมบริษัทจดทะเบียนไทย
- นายกิตติมศักดิ์ สมาคมผู้ประกอบการข้าวถุงไทย
- กรรมการบริหาร และเลขาธิการ สมาคมผู้ส่งออกข้าวไทย
- กรรมการ บริษัท เอ็ม บี เค เรสเตอรองท์ กรุ๊ป จำกัด
- ประธานกรรมการบริหาร บริษัท เอ็ม บี เค ฟู้ด ไอแลนด์ จำกัด
- ประธานกรรมการบริหาร บริษัท เอ็ม บี เค ฟู้ด แอนด์ เอ็นเตอร์เทนเมนต์ จำกัด
- กรรมการบริหาร บริษัท อินโนฟู้ด (ไทยแลนด์) จำกัด
- กรรมการบริหาร บริษัท พี อาร์ จี ฟิชผล จำกัด
- กรรมการบริหาร บริษัท สี่มาแพค จำกัด
- กรรมการบริหาร บริษัท ราชสีมาไรซ์ จำกัด

สรุปย่อ

ผู้วิจัย นายสมเกียรติ มรรคยาธร

เลขประจำตัว ๙๑๑๐

หลักสูตร วปอ.๖๒

ลักษณะวิชา เศรษฐกิจ

ชื่อเรื่อง “การเสริมสร้างและพัฒนาเกษตรกรไทยสู่การเป็นเกษตรกรอัจฉริยะ เพื่อรายได้ที่ยั่งยืนและเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันในเวทีค้าข้าวโลก”

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเกษตรเป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญและสอดคล้องกับการดำรงชีวิตของคนไทยและสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว ซึ่งเป็นพืชที่มีความสำคัญทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของไทย สะท้อนผ่านปริมาณและมูลค่าการส่งออกข้าวของประเทศไทยซึ่งเคยเป็นอันดับ ๑ ต่อเนื่องนานกว่า ๓๐ ปี

ในเชิงการส่งเสริมการเกษตรนั้น ภาครัฐมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการเกษตรอย่างยาวนาน ซึ่งความพยายามเหล่านั้นปรากฏผ่านแผนการและแนวทางการพัฒนาต่าง ๆ ทั้งในระดับประเทศและในระดับส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง ในทางตรงกันข้าม เมื่อพิจารณาในมิติของครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวในประเทศไทยนั้นจะพบว่า แม้ภาครัฐจะพยายามในการส่งเสริมเพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรผู้ปลูกข้าวสามารถแข่งขันได้ในตลาดโลกอย่างมาก แต่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวไทยกลับยังคงเผชิญกับปัญหาเรื้อรังหลายประการ ได้แก่ ผลผลิตข้าวที่เกินความต้องการของตลาด ประสิทธิภาพการผลิตที่ต่ำ ผลผลิตกระจุกตัว ความไม่เข้าใจในเชิงกลไกการตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ นอกจากนี้ ในเชิงการส่งออกซึ่งเป็นตลาดสำคัญจะเห็นได้ว่า ศักยภาพของข้าวไทยนั้นไม่สามารถที่จะแข่งขันกับประเทศผู้ส่งออกรายอื่น อาทิ เวียดนาม ได้ สถานการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าข้าวไทยกำลังสูญเสียความสามารถในการแข่งขันในตลาดโลก ดังนั้น แนวทางการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐจำเป็นต้องได้รับการปรับเปลี่ยนและพัฒนาให้เหมาะสมและเปิดกว้างเพื่อแสวงหาตัวเลือกในการส่งเสริมการเกษตรที่ดีขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- เพื่อศึกษาแนวคิดทฤษฎี และสถานการณ์เกี่ยวกับเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าว และนโยบายการส่งเสริมเกษตรกรผู้เพาะปลูกข้าวของประเทศไทย
- เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวของประเทศไทย
- เพื่อเสนอแนะแนวทางในการพัฒนารูปแบบการเพิ่มประสิทธิภาพของข้าว โดยอาศัยกลไกความร่วมมือภาครัฐและเอกชนเพื่อสร้างรายได้ที่ยั่งยืน

ขอบเขตของการวิจัย

- ขอบเขตด้านเนื้อหา

- ๑.๑ วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคที่พบในการผลิตข้าวของเกษตรกรรายย่อยภาคกลาง และภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีรายได้ต่อปีเพาะปลูกข้าวต่ำกว่า ๑๐๐,๐๐๐ บาท จำนวน ๑๐ ราย
- ๑.๒ รวบรวมข้อมูลด้านนโยบายภาครัฐในการสนับสนุนภาคเกษตรกรรมในการเพาะปลูกข้าว
- ๑.๓ หาข้อมูลด้านแนวโน้มตลาดโดยอาศัยความร่วมมือจากภาครัฐกิจที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจข้าว
- ๑.๔ วิเคราะห์ถึงข้อท้าทายในการเชื่อมโยงกันระหว่างเกษตรกรผู้ผลิต การสนับสนุนจากภาครัฐ และช่องทางการกระจายสินค้าของเกษตรกรสู่ภาคอุตสาหกรรมข้าว

๒. ขอบเขตด้านประชากร

- ๒.๑ ผู้แทนกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกข้าว ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พื้นที่ละ ๕ กลุ่ม
- ๒.๒ หน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ กรมการข้าว กรมวิชาการเกษตรกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมการค้าภายใน
- ๒.๓ องค์กรธุรกิจด้านการจำหน่ายสินค้าข้าว

๓. ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระยะเวลาที่ใช้ในการทำวิจัยระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ - พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๓

วิธีดำเนินการวิจัย

งานศึกษาชิ้นนี้เป็นการทำความเข้าใจเกษตรกรผ่านแนวคิดที่ว่าด้วยการดำรงชีวิต (Livelihood Approach) เพื่อทำความเข้าใจว่า เกษตรกรนั้นใช้ทุนต่าง ๆ ในชีวิตอันประกอบด้วย ๑) ทุนทางธรรมชาติ ๒) ทุนทางกายภาพ ๓) ทุนทางการเงิน ๔) ทุนทางสังคม และ ๕) ทุนมนุษย์ เพื่อให้ครัวเรือนของตนสามารถดำรงอยู่ได้ โดยการเก็บข้อมูลจากกลุ่มประชากร ๓ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มตัวแทนภาคเอกชน กลุ่มตัวแทนภาครัฐ และกลุ่มเครือข่ายเกษตรกร ใน ๒ พื้นที่ ได้แก่ ภาคกลาง (จังหวัดสุพรรณบุรี) และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จังหวัดศรีสะเกษ) เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวที่สำคัญของประเทศ การเก็บข้อมูลในแต่ละกลุ่มมีวัตถุประสงค์ ดังนี้

๑. กลุ่มเกษตรกร โดยมีการเก็บข้อมูลในพื้นที่พื้นที่ละ ๕ ราย โดยอาศัยการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์และประมวลผลเกี่ยวกับการใช้ทุนของเกษตรกรและการส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ เพื่อทำความเข้าใจช่องว่างในเชิงการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐ และช่องว่างในเชิงนโยบาย

๒. ตัวแทนภาคเอกชน ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ตัวแทนภาคเอกชนที่มีบทบาทในอุตสาหกรรมข้าวไทยและการส่งเสริมการเกษตร การทำความเข้าใจในมิติดังกล่าวจะทำให้เห็นมิติที่เป็นช่องว่างในการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐและแนวทางในการส่งเสริมการเกษตรซึ่งเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมได้

๓. ตัวแทนภาครัฐ โดยจะเป็นการเก็บข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐในส่วนกลางเพื่อทำความเข้าใจแนวนโยบายในการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐแนวทางในการสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน

ผลการวิจัย

๑. การใช้ทุนของเกษตรกรในพื้นที่ศึกษา

จากการศึกษาพบว่าเกษตรกรมีการใช้ทุนในด้านต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีวิตแตกต่างกันในพื้นที่ และส่งผลต่อแนวทางการทำการเกษตรของเกษตรกรผู้ปลูกข้าว อาทิ ทุนทางธรรมชาติซึ่งเป็นตัวกำหนดว่าเกษตรกรในพื้นที่นั้นจะมีการทำนาในลักษณะใด หรือแหล่งเงินเชื่อทั้งในรูปแบบที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน รวมถึงตลาดใน

พื้นที่ซึ่งผลสำคัญต่อเกษตรกรในการตัดสินใจที่จะเข้าร่วมโครงการส่งเสริมของภาครัฐ หรือกระทั่งความสำคัญของทุนทางสังคม ที่ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของการขอแรงในฤดูกาลทำนา แต่เป็นเงื่อนไขสำคัญที่เกษตรกรผู้ปลูกข้าวสามารถใช้เพื่อเข้าถึงทุนประเภทอื่น ๆ อาทิ ทุนทางการเงิน การทำความเข้าใจเกษตรกรในพื้นที่ผ่านมิติของทุน สะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างในการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐ ซึ่งมักจะเป็นลักษณะการออกแบบจากส่วนกลางและไม่สอดคล้องกับพื้นที่ ทำให้โครงการเหล่านั้นไม่สามารถนำไปสู่ประโยชน์ดังที่ส่วนราชการต้องการให้เป็น

๒. ห่วงโซ่คุณค่าของเกษตรกรในพื้นที่

การวิเคราะห์ห่วงโซ่คุณค่าที่เกษตรกรเข้าไปมีส่วนร่วมจะเห็นว่า การเกษตรสมัยใหม่นั้นประกอบไปด้วยตัวแสดงที่มีความหลากหลายในเครือข่ายที่มีความซับซ้อน ซึ่งไม่ได้มีเพียงภาครัฐและเกษตรกรเป็นตัวแสดงหลัก หากแต่ยังมีภาคเอกชน ซึ่งอาจเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการส่งเสริมเกษตรกรในพื้นที่ได้ และทำให้พบข้อเท็จจริงประการหนึ่งว่า เมื่อเกษตรกรฯ ได้มีการขายข้าวไปสู่ผู้รับซื้อข้าวในพื้นที่ เกษตรกรจะไม่ได้มีกรรมสิทธิ์เหนือข้าวดังกล่าวอีกแล้ว ดังนั้น บทบาทของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวโดยส่วนใหญ่มักจะสิ้นสุดที่พื้นที่ต้นน้ำแล้ว

ด้วยเหตุที่หยาบยักข้างต้น มาตรการและการส่งเสริมของรัฐ ซึ่งมุ่งเน้นให้ราคาขายในช่วงกลางและปลายของห่วงโซ่คุณค่าสูงขึ้น ย่อมไม่ได้ทำให้เกษตรกรผู้ปลูกข้าวได้รับประโยชน์เท่าใดนัก เมื่อเปรียบเทียบกับแนวทางการส่งเสริมในรูปแบบอื่น ๆ อาทิ การลดต้นทุนการผลิต หรือการเพิ่มผลผลิตต่อไร่ของข้าว ขณะเดียวกันจากเก็บข้อมูลทำให้เห็นบทบาทของภาคเอกชนในการสร้างการรวมกลุ่มสำหรับการปล่อยสินเชื่อที่ไม่เป็นตัวเงินและรวบรวมผลผลิตที่มีการปลูกตามขั้นตอนและวิธีการซึ่งจะสามารถเข้าถึงการตลาดเฉพาะได้

๓. ภัยพิบัติซึ่งกระทบการปลูกข้าวและการรับมือของเกษตรกร

๓.๑ ผลกระทบจากภัยแล้ง

ในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๖๓ นี้เป็นปีที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากภัยแล้งอย่างรุนแรงซึ่งเกษตรกรใน ๒ พื้นที่นั้นใช้วิธีการแก้ไขปัญหาโดยอาศัยทุนมนุษย์ อาทิ การเลือกพันธุ์ข้าวที่มีอายุสั้น นอกจากนี้ แม้ว่าภัยแล้งจะส่งผลกระทบต่อประเทศไทย แต่เกษตรกรของไทยยังคงมีความรู้สึกที่สามารถจัดการกับปัญหาดังกล่าวได้ ในแง่นี้ย่อมหมายความว่าเกษตรกรของไทยสามารถปรับตัวให้เข้ากับภาวะวิกฤตที่จะเกิดขึ้นได้

๓.๒ ผลกระทบจากการแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙

สถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ ถือเป็นข้อได้เปรียบของประเทศเกษตรกรรมอย่างประเทศไทย เนื่องจากอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริโภคสินค้าจำเป็น เป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบในเชิงบวกมากกว่าเชิงลบ สินค้าที่ราคาปรับตัวเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด คือ ข้าวเปลือกเจ้าที่มีราคาเพิ่มขึ้นและมีความต้องการจากทั้งภายในประเทศและต่างประเทศเพิ่มมากขึ้น แต่ในภาวะที่เกษตรกรไม่ได้มีกรรมสิทธิ์อีกต่อไปแล้ว เกษตรกรจึงไม่ได้ประโยชน์จากสถานการณ์ดังกล่าว

๔. การส่งเสริมของภาครัฐและเอกชน

๔.๑ การส่งเสริมของภาครัฐ

ในการส่งเสริมของภาครัฐนั้นจะเห็นได้ ภาครัฐมีความพยายามในการสร้างการรวมกลุ่ม และการสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ผ่านโครงการสำคัญ อาทิ โครงการนาแปลงใหญ่ โดยมีการให้สิ่งจูงใจ (Incentive) ทั้งในรูปแบบที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน เพื่อให้เกิดการรวมกลุ่มอย่างแข็งแกร่งและยั่งยืน และสามารถนำไปสู่มูลค่าทางการตลาดที่สูงขึ้น อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงแล้วเป้าหมายที่ส่วนราชการได้มีการ ออกแบบไว้อาจไม่ได้มีการบรรลุผลเช่นนั้น การรวมกลุ่มของเกษตรกรเป็นเพียงเพื่อการรวมกลุ่มเพื่อรับการ สนับสนุนจากภาครัฐเท่านั้น นอกจากนี้ แม้ว่าเกษตรกรจะได้ดำเนินการตามที่ภาครัฐได้ส่งเสริมแล้ว แต่ก็ไม่ได้ทำให้ มูลค่าของผลิตภัณฑ์ที่ขายให้กับผู้รวบรวมผลผลิตสูงขึ้นกว่าการทำการเกษตรในรูปแบบทั่วไป

๔.๒ การส่งเสริมของภาคเอกชน

ภายในพื้นที่ศึกษาพบว่าเอกชนมีบทบาทในการส่งเสริมการเกษตร ผ่านการ สนับสนุนปัจจัยการผลิตในรูปแบบที่เป็นตัวเงิน และรูปแบบที่ไม่เป็นตัวเงิน ควบคู่ไปกับการส่งเสริมการ รวมกลุ่มเพื่อให้เกษตรกรในกลุ่มทำหน้าที่ร่วมตรวจสอบความน่าเชื่อถือในการเข้าถึงสินเชื่อของภาคการเกษตร โดยหากเกษตรกรสามารถเพาะปลูกตามเงื่อนไขและวิธีการตามที่ภาคเอกชนกำหนด เกษตรกรก็จะรับซื้อ ผลิตผลดังกล่าวในราคาที่ได้สัญญากับเกษตรกร โดยหากมีการเปลี่ยนแปลงของราคาตลาดภาคเอกชนจะเป็นผู้ แบกรับความเสี่ยงที่จะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของราคาตลาด

ข้อเสนอแนะ

เพื่อพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการเกษตรซึ่งสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ผู้ศึกษาจึง ได้เสนอแนวทางการส่งเสริม โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชนภายใต้แนวคิดระบบเกษตรแบ่งปัน โดยวาง หลักการสำคัญ คือ การเปิดโอกาสให้ภาคเอกชนเข้าไปมีส่วนในการส่งเสริมเกษตรกรบนเงื่อนไขว่า ภาคเอกชนจะต้องมี ความโปร่งใส และดำเนินธุรกิจอย่างมีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนถึงสอดคล้องกับบริบทในเชิง พื้นที่ โดยหลักการสำคัญประกอบด้วย

๑. การฟักฟัก (Incubation) คือ การส่งเสริมให้เกษตรกรมีทักษะด้านการเกษตรอย่างเข้มแข็ง โดยเป็นทั้งคู่มือ ซึ่งร่วมออกแบบแนวทางการส่งเสริมในพื้นที่ซึ่งเหมาะกับอัตลักษณ์ในเชิงพื้นที่ และคู่ค้า ซึ่งจะ สามารถส่งสินค้าที่มีคุณภาพ ตรงตามความต้องการ ให้กับบริษัทเอกชนผู้ส่งเสริม ในราคาที่เป็นธรรม

๒. ความร่วมมือ (Collaboration) คือ ทั้งภาครัฐ เอกชน และเกษตรกร จะร่วมกันผลิตและ พัฒนาการเกษตร โดยใช้กลไกการส่งเสริมการเกษตรโดยอาศัยภาคเอกชน ที่มีรัฐเป็นผู้กำหนดกติกาและกำกับดูแล และให้การส่งเสริมนั้นเป็นไปอย่างโปร่งใส และเป็นธรรม

๓. การเพิ่มผลผลิต (Yield) การส่งเสริมการเกษตรโดยการเพิ่มผลผลิตให้กับเกษตรกร ดังนั้น การส่งเสริมของภาคเอกชนต้องสามารถยังผลให้ผลผลิตของเกษตรกรเพิ่มขึ้นได้ โดยมีภาครัฐส่งเสริมในเชิง องค์ความรู้ที่มีการพัฒนาในพื้นที่และเงื่อนไขเหมือนพื้นที่จริง เพื่อให้องค์ความรู้ดังกล่าวสามารถนำไปใช้ในพื้นที่ได้

๔. ความเปิดกว้าง (Openness) คือ การที่ภาคเอกชนที่เข้าร่วมโครงการนั้น ต้องมีความโปร่ง ใส ดังนั้น ภาคเอกชนต้องมีการรายงานผลผลิต ผลลัพธ์และประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งภาคเอกชนได้รับจากการดำเนิน โครงการให้สาธารณชนได้รับทราบเพื่อให้เกิดการตรวจสอบโดยโดยสาธารณชน

๕. ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Us) คือ การทำการเกษตรภายใต้ระบบเกษตรแบ่งปันนี้ จำเป็นต้องนำไปสู่ความยั่งยืนทั้งในมิติด้าน เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

ผู้ศึกษาจึงเสนอขั้นตอนการบูรณาการอย่างสังเขป เพื่อใช้เป็นแนวทาง ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การจำแนกผู้มีส่วนได้เสีย

โดยการทำความเข้าใจบริบทของพื้นที่ซึ่งประกอบไปด้วยลักษณะเศรษฐกิจสังคม วิถีชีวิต และการดำเนินงานของเกษตรกรว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับห่วงโซ่อุปทานด้านการผลิตและการตลาดในลักษณะใดบ้าง ทั้งนี้ ผู้ดำเนินโครงการจะเปิดให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการที่มีบทบาทในการ “ตัดสินใจเรื่องต่าง ๆ ตามอำนาจ ภายใต้ข้อมูลที่สะท้อนข้อเท็จจริงในพื้นที่” โดยคณะกรรมการอาจประกอบไปด้วย ผู้แทนจากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร กระทรวงพาณิชย์ กระทรวงอุตสาหกรรม สภาหอการค้า สมาคมผู้ส่งออก สมาคมยาง และสมาคมชาวนา

ขั้นที่ ๒ การจัดทำคู่มือ ระบบลงทะเบียน และระบบประเมินศักยภาพของโครงการ

เพื่อให้การดำเนินการที่เป็นรูปธรรมจำเป็นต้องมีการจัดทำคู่มือสำหรับการเลือกพื้นที่และผู้เข้าร่วมโครงการ โดยคู่มือที่สำคัญในการดำเนินโครงการนั้น ประกอบไปด้วย “คู่มือการคัดเลือก FamFarm Host” และ “คู่มือในการประเมินพื้นที่ FamFarm area” ทั้งนี้ เป้าหมายหลักของการจัดทำคู่มือคือการนำแนวคิดเรื่องเกษตรแปลงปรับมาปรับใช้ให้เข้ากับบริบทของพื้นที่ โดยคู่มือดังกล่าวจะใช้เป็นเกณฑ์ในการคัดเลือกพื้นที่และ ผู้ประกอบการที่มีความเหมาะสม โดยคู่มือที่พัฒนาขึ้นจะนำไปประยุกต์ใช้ในระบบการประเมินศักยภาพของโครงการและระบบลงทะเบียนที่สะท้อนถึงข้อเท็จจริงในพื้นที่ที่มีความแตกต่างจากข้อมูลเชิงปริมาณที่ภาครัฐได้จัดทำ โดยแบบฟอร์มที่ใช้ในการลงทะเบียนนั้นจะพัฒนาร่วมกันเพื่อให้ข้อมูลที่ได้สามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งกับภาครัฐและภาคเอกชนสำหรับการพัฒนาห่วงโซ่อุปทานการผลิตข้าวในอนาคต โดยควรพัฒนารูปแบบฟอร์มดังกล่าวเป็นแบบฟอร์มกลาง (Common Form) ที่ตัดข้อมูลที่ไม่จำเป็นจากการรวบรวมออกจะสามารถลดขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูลได้เป็นอย่างดีและสามารถใช้ประโยชน์ต่อภาครัฐในการจัดทำนโยบายในอนาคต ทั้งนี้ ระบบประเมินศักยภาพของโครงการจะดำเนินการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากเกณฑ์คู่มือทั้ง ๒ ฉบับที่ออกมาในรูปแบบของการประเมินผล ลดขั้นตอนการใช้ทัศนคติของคณะกรรมการและเป็นต้นแบบในการพัฒนาระบบ AI เพื่อลดต้นทุนและระยะเวลาในการประเมินผลในอนาคตอีกด้วย

ขั้นที่ ๓ การจัดทำข้อเสนอโครงการ Famfarm

เมื่อทำการรับรองพื้นที่นาร่อง และคณะทำงานในพื้นที่โดยให้เอกชนที่ถูกคัดเลือกเป็นผู้เสนอโครงการให้คณะกรรมการในพื้นที่เป็นผู้คัดกรองความเหมาะสมโดยพิจารณาจากลักษณะเทคโนโลยีที่อยู่ในโครงการว่าสามารถลดต้นทุนการผลิต เพิ่มคุณภาพผลผลิต และเพิ่มผลิตภาพการผลิตได้ในสัดส่วนที่มากกว่าต้นทุนที่เกษตรกรพึงจ่ายให้กับภาคเอกชนนั้น ๆ เช่น หากภาคเอกชนคิดราคาค่าเช่าเครื่องจักรที่เดือนละ ๒๐๐ บาท โครงการต้องพิสูจน์ให้ได้ว่า เกษตรกรจะลดต้นทุนการผลิต (ทั้งที่มองเห็นและมองไม่เห็น) ได้มากกว่า ๒๐๐ บาทต่อเดือน หรือ เกษตรกรจะสามารถเพิ่มคุณภาพผลผลิต อันทำให้ได้สัดส่วนผลิตภัณฑ์คุณภาพสูงที่สามารถเข้าถึงตลาดได้

ขั้นที่ ๔ การคัดกรองโครงการที่เหมาะสม

โครงการที่ถูกคัดเลือกจากระบบจะได้รับการส่งเสริมจากภาครัฐผ่านคณะกรรมการพิจารณา โดยภาครัฐจะดำเนินการสนับสนุนงบประมาณของโครงการไม่เกินร้อยละ ๔๐ ซึ่งหากผู้เสนอขอโครงการเป็นสถาบันเกษตรกรจะได้รับเงินสนับสนุนร้อยละ ๕๐ ของมูลค่าโครงการ การดำเนินการลักษณะนี้จะเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสมและนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ถือเป็นการสนับสนุนทางอ้อมซึ่งแตกต่างจากการส่งเสริมการผลิตโดยตรงให้เกษตรกร

ขั้นที่ ๕ การทดลองโครงการ และต่อยอดในอนาคต

โครงการที่ได้รับคัดเลือกจะได้รับการสนับสนุนตามปีงบประมาณ โดยเอกชนผู้ลงทุนต้องดำเนินการ “พิสูจน์ผลลัพธ์ที่ได้จากการดำเนินงาน” และ “รายงานฐานข้อมูลเชิงคุณภาพที่พัฒนาขึ้นเพื่อใช้ในการเชิงการตลาด” เพื่อให้สามารถได้รับการสนับสนุนต่อเนื่องในปีถัดไป ทั้งนี้ในช่วงเวลาการทดลอง ยังต้องคำนึงถึงเสียงตอบรับของเกษตรกรในพื้นที่ ผ่านระบบติดตามและประเมินผล หากโครงการไม่สามารถดำเนินการตามที่พิสูจน์ไว้ เอกชนที่ลงทุนต้องรับผิดชอบการลงทุนส่วนที่เหลือและความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อภาครัฐ โดยอาจพิจารณาถึงการปรับรูปแบบการส่งเสริมผ่านการใช้เทคโนโลยีเดิมได้ หากเสนอโครงการที่เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการพัฒนาต่อเนื่อง